

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI**

TARİHTE VE GELENEKTE HERACLİUS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OĞUZHAN ÇATIKKAŞOĞLU

DANIŞMAN: DOÇ. DR. TOLGA SAVAŞ ALTINEL

**YALOVA
TEMMUZ 2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

TARİHTE VE GELENEKTE HERACLİUS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OĞUZHAN ÇATIKKAŞOĞLU
218108029

DANIŞMAN: DOÇ. DR. TOLGA SAVAŞ ALTINEL

YALOVA
TEMMUZ 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “TARİHTE VE GELENEKTE HERACLİUS” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Oğuzhan ÇATIKKAŞOĞLU

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans eğitimim boyunca her zaman yanımda olan ve fikirleriyle yolumu aydınlatan son ana kadar benden umudunu kesmeyen bütün sorunlara rağmen benimle ilgilenen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Tolga Savaş ALTINEL'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tezimin yazımında katkılarını esirgemeyen Sayın Arş. Gör. Ebru PINAR'a şükranlarımı sunuyorum.

Tez çalışmamda bana sonsuz sabır gösteren büyükbabam Mehmet Emin ÇATIKKAŞOĞLU'na halam Neriman ÇATIKKAŞOĞLU'na sonsuz teşekkürü borç bilirim. Bununla beraber en sıkıntılı anlarımda yanımda duran ve iyi enerjisiyle beni motive eden ve başarabileceğim konusundaki sarsılmaz inancıyla bana motivasyon kaynağı olan Zeynep VARDAR'a sonsuz teşekkür ederim.

Temmuz – 2024

Oğuzhan ÇATIKKAŞOĞLU

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	2
1.2. Araştırmanın Özgün Değeri.....	2
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	2
1.4. Araştırmanın Kaynakları	2
2. DİOCLETİANUS'DAN HERACLİUS'A KADAR ROMA'DA İMPARATORLARIN HRİSTİYANLIKLA İLİŞKİLERİ.....	5
2.1. Tetrarşi Dönemi (284-324).....	5
2.2. Konstantin Hanedanı (306-363)	7
2.3. (Hanedansız) Iovianus (363-364)	11
2.4. Valentinianus – Theodosius Hanedanı (364-457)	12
2.5. Leo Hanedanı (457-518).....	17
2.6. Justinianus Hanedanı (518-602)	18
2.7. (Hanedansız) Phocas (602-610).....	20
3. TARİHTE HERACLİUS	23
3.1. Heraclius'un İmparatorluk Öncesi Hayatı	23
3.2. Heraclius'un Sasanilerle Olan Mücadelesi.....	25
3.2.1. Sasanilerle mücadelenin ilk safhası (610-622)	27
3.2.2. Sasanilerle mücadelenin ikinci safhası (622-628)	32
3.3. Heraclius'un Müslüman Araplarla Mücadelesi	36
3.3.1. Hz. Muhammed dönemi (628-632).....	37
3.3.2. Ebu Bekir dönemi (632-634)	39
3.3.3. Ömer b. Hattab dönemi (634-641/ ö.644).....	40
3.4. Heraclius'un Ölümü ve Mirası	47
4. GELENEKTE HERACLİUS	50
4.1. Yahudi Geleneğinde Heraclius	50
4.1.1. Heraclius'a Armilus benzetmesi	52

4.2. Hristiyan Geleneğinde Heraclius	55
4.2.1. Monoteletizm ayrılığı.....	55
4.2.2. Heraclius Orucu	59
4.2.3. Heraclius ve Gerçek Haç	60
4.2.4. Heraclius'un evliliği.....	65
4.3. İslam Geleneğinde Heraclius.....	66
4.3.1. Rûm Sûresi (1-4) bağlamında İslami gelenek.....	66
4.3.2. İslam geleneğinde Heraclius'a gönderilen mektuplar.....	69
4.3.3. Ebu Bekir'in Heraclius'a göndermiş olduğu elçi heyeti.....	78
SONUÇ	82
KAYNAKLAR.....	85
ÖZGEÇMİŞ	96

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: Bin (Oğlu)
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallahu Anh (Allah ondan razı olsun)
s.a.s	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türk Diyanet Vakfı

TARİHTE VE GELENEKTE HERACLİUS

ÖZET

İmparator Heraclius, 610-641 yılları arasında hüküm sürmüş bir Roma (Bizans) İmparatorudur. İmparatorluk yılları, Roma'nın zor durumda olduğu ve Antik çağın son büyük savaşı olan 602-628 Roma- Sasani Savaşına denk gelmektedir. Darbe ile tahta geçtiği imparatorluğu tarihsel düşmanı olan Sasanilere karşı savunmak zorunda kalmıştır. Başarılı bir savunmanın ardından zaferini kutlama fırsatı bulamamış ve önce Muhammed Peygamber daha sonra da Halife Ebu Bekir ve Ömer ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sasanilerden kurtarmış olduğu toprakları Müslümanlara terk etmiştir.

Heraclius sadece siyasi ve harp tarihi açısından önemli bir figür değil, yapmış olduğu reformlarla birlikte sosyokültürel ve mezhep reformcusu olarak da bilinmektedir. İmparatorluğun içerisinde köklü değişikliklere gitmiş ve Roma İmparatorluğu'nun Bizans İmparatorluğu olarak dönüşümünü sağlayan önemli bir reformcu olmuştur. En yakın dostu olan Patrik Sergios ile Monotelitizm görüşünü ortaya atmış bu görüşü Ecthesis ile kanunlaştırmıştır. Heraclius'un yapmış olduğu bu dini reform ömrü ile sınırlı kalsa da tarihe kilise birliğini sağlamaya çalışan İmparator olarak geçmiştir.

İmparator Heraclius hakkında bilgiler veren tarihi kaynaklar olması yanında halkın zihninde oluşmuş gelenekler ve rivayetler de mevcuttur. Bulunduğu makam ve İmparatorluğun coğrafi konumu nedeniyle üç semavi din ile de etkileşim halinde olan Heraclius hakkında hafızalarda yer eden ve bizlere rivayetler, kehanetler olarak aktarılan bu bilgilerin tarihsel Heraclius ile ne kadar uyumunu incelemeye çalıştık.

Bu geleneklerden bazılarının günümüzde yaşadığı sonucuna ulaşırken bazılarının da yüceltmelerden ileriye gidemediği sonucuna ulaştık. İmparator Heraclius'un Bizans Orta Çağını başlatan figür olması nedeniyle dönemine müstesna karakteri ve reformlarıyla ele aldığımız bu nitel çalışmada literatür taraması tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Heraclius, Bizans-Sasani Savaşı, Monotelitizm, Gerçek Haç, Armilus

IN HISTORY AND TRADITION, HERACLIUS

ABSTRACT

Emperor Heraclius reigned as a Roman (Byzantine) Emperor from 610 to 641. His reign coincided with a tumultuous period for the Roman Empire, marked by the 602-628 Roman-Sasanian War, the last major war of antiquity. He ascended to the throne through a coup and was obliged to defend his empire against the Sasanians, their historical enemies. Despite a successful defense, he never had the opportunity to celebrate his victory, as he soon found himself embroiled in conflicts first with the Prophet Muhammad, then with Caliphs Abu Bakr and Umar. He ultimately relinquished the territories he had rescued from the Sasanians to the Muslims.

Heraclius is not only significant for his political and military history but also known as a socio-cultural and religious reformer due to his reforms. He implemented profound changes within the empire, leading to the transformation of the Roman Empire into the Byzantine Empire. Together with his closest ally Patriarch Sergius, he introduced the Monothelism doctrine, which he legalized through the Ecthesis. Although Heraclius's religious reforms were short-lived, he is remembered in history as an emperor who attempted to achieve church unity.

While historical sources provide information about Emperor Heraclius, there are also traditions and legends surrounding him in the collective memory. Interacting with three major monotheistic religions due to his position and the geographical location of the empire, we have examined how these traditions and tales, passed down as legends and prophecies, align with the historical Heraclius. We found that while some of these traditions persist today, others are merely glorifications with little historical basis.

Considering Emperor Heraclius as a pivotal figure who initiated the Byzantine Middle Ages with his reforms, this qualitative study focuses on his exceptional character and reforms of his era, utilizing a literature review methodology.

Keywords: Heraclius, The Byzantine-Sasanian War, Monothelism, True Cross, Armilus

1. GİRİŞ

Tezimiz üç ana bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölümde, Diocletianus'un Büyük Zulüm Dönemi'nden başlatarak İmparator Heraclius'a kadar olan dönemde Roma İmparatorlarının gözünden Hristiyanlığa açıklamalar getirilmiştir. Hristiyanlar Roma İmparatorluğu içerisinde uzun yıllarca yaşamış ve imparatorluk bünyesinde çeşitli görevlere gelmişlerdir. İlk dönemlerde topluluk, kendileri için bu isimlendirmeyi kullanmamış olsalar da Kudüs'te egemen olan Yahudi topluluğundan ayrı bir akım durumuna gelmişlerdir.

Hareketin siyasal bir anlam taşıması hasebiyle de Roma yönetimiyle olan diyalogları ilk andan itibaren görmemiz mümkündür. Bu siyasi diyaloglar kimi zaman yerel olarak kimi zaman da imparatorluk genelinde şiddet yansımalarına dönüşmüştür. İmparator Diocletianus dönemi bu süreçlere bir örnek teşkil etmektedir. Bu şiddet dönemlerinin ardından Hristiyanlık, imparatorluğun içerisinde güç kazanmaya başlamış hatta Konstantinos döneminde yegâne güç olma yolunda önemli derecede mesafe katetmiştir. Tezimizin asıl araştırma konusu olan Heraclius'a kadar olan bu gelişim sürecini kısa bir şekilde aktarmaya çalışacağız. Böylelikle Heraclius döneminde yapılan dini hareketlerin yarattığı etkinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Tezimizin ikinci bölümü itibariyle Heraclius'un tarihsel kişiliği hakkında bilgiler aktarılmıştır. Bu bölüm içerisinde dini alanda yapılan reformların yanı sıra siyasal gelişmeler de ele alınmıştır. Siyasal gelişmelerin, dini alanda yapılan reformlara öncülük ettiği düşünülmektedir. Bizans-Sasani savaşlarının Hristiyanlık üzerinde etkileri olduğu kadar Roma'nın Yahudilere karşı olan politikalarında da değişimlere sebep olmuştur. Roma-Sasani mücadelesi her iki imparatorluğa da büyük zararlar vermiştir. Bu savaşlara paralel olarak Hicaz bölgesinde doğan yeni dinin devletleşme politikası daha kolay gerçekleşmiştir. Bütün bu siyasal gelişmeler meydana gelirken bu üç dinin içerisinde Heraclius hakkında farklı yorumlar ortaya çıkmış ve bakış açıları farklılıklar meydana gelmiştir.

Tezimizin üçüncü bölümünde Heraclius'un geleneksel kişiliği hakkında bilgiler vermeye çalışacağız. Bu bölümde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te Heraclius ile ilgili rivayetler ve uygulamalardan örnekler verilerek tarihsel kişiliğinin haricinde toplumun hafızasında kalan yönleri de değerlendirilecektir.

Tezde isimleri geçen tarihi şahsiyetlerin isimlerinin nasıl yazılacağı konusunda itilaflar bulunmaktadır. Tezimiz içerisinde tercih edilen isimlendirme biçimi Latince orijinalleridir. İki isim ve bir yer ismi bu durumda istisna oluşturmaktadır. Bu isimler ise Konstantinos ve

Konstantius isimleridir. Konstantinos'un imparatorluğun başkenti olarak belirlediği yeni şehir olan Konstantinopolis isimlendirmesi de Türkçede tercih edilen formatında kullanılmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Roma İmparatorluğu içerisinde Hristiyanlık önemli bir güç haline gelmiş ve ilerleyen yıllarda imparatorluğun resmi dini olarak tanımlanmıştır. İmparatorlar arasında Hristiyanlık için önemli girişimlerde bulunan tarihi kişilikler bulunmaktadır. Bu imparatorlardan biri de Gerçek Haç'ı Sasanilerin elinden kurtaran ve Kudüs'ü tekrar ele geçiren İmparator Heraclius olarak kabul edilmektedir. İmparator Heraclius'un siyasal kişiliğinin yanında rivayetlerde nasıl tanımlandığı konusu tezimizin amaçlarından biridir. Aktarılan bu rivayetleri; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet başlıklarıyla ve bu dinlerde Heraclius hakkında oluşan rivayetleri tarihsel verilerle karşılaştırarak incelemeler yapılmıştır.

1.2. Araştırmanın Özgün Değeri

İmparator Heraclius hakkında yapılmış olan araştırmaların siyasi yönüyle sınırlı kaldığı fark edilmiştir. Siyasal yaşamı ve toplumun hafızasında yer eden bugüne kadar bizlere intikal etmiş veya tarih içinde unutulmuş rivayetler ile karşılaştırmalı bir araştırma bulunmamaktadır. Tezimizde bu konuda bir yöntem izleyip tarihsel Heraclius ile gelenekteki Heraclius'u karşılaştırarak inceleme yapılacaktır.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Tarihsel olarak yapılan incelemelerde Roma/Bizans İmparatorluğu ile sınırlı kalınacaktır. İmparator Heraclius'un hükümdarlık yılları içerisinde yapılan anlatımlar ve incelemeler Roma/Bizans merkezli olarak aktarılabilecektir. Bu sebeple bölgedeki diğer medeniyetlerin tarihsel olarak bir incelemesinin yapılması konunun sınırlarını aşacağından bu yaklaşımda bulunulmamıştır.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

Theophanes'in *Khronographia* adlı eseri, Bizans İmparatorluğu tarihini 810-814 yılları arasında kapsar ve Georgios Synkellos'un kroniğinin devamıdır. Eser, İmparator Diocletianus'tan V. Leon'un tahta çıkışına kadar olan dönemi (284-813) ele alır. Heraclius dönemi için Theophanes çağdaş bir kaynak olmamasına rağmen, 610-641 yılları arasındaki siyasi olayları içermesi nedeniyle önemlidir. Theophanes'in aristokrat kesimden olması

hasebiyle V. Konstantinos'un himayesinde sarayda iyi bir eğitim almıştır. Saraya yakın bir hayat yaşadığı için yazmış olduğu eserin taraflı olabileceği dikkate alınmalıdır.

Heraclius dönemi için önemli bir diğer kaynak ise Sebeos'un yazmış olduğu *Heraclius Tarihi* veya diğer ismi ile *Sebeos Tarihi* adlı eseridir. Sebeos'un tarihi ilk kez 1851 yılında Konstantinopolis'te Tatevos Mihrdatian tarafından *Patmutiun Sebeosi episkoposi i Herakln* (Başrahip Sebeos'un Heraklius Üzerine Tarihi) başlığı altında yayımlandı. Bu baskı, 1672 tarihli bir el yazması ile 1568 tarihli, kaybolmuş bir el yazmasının içeriğine dayanıyordu. Daha sonra, metnin Ermenice versiyonları 1879, 1913 ve 1939 yıllarında yayımlandı. Tezimizde kullanılan eser ise Z. Zühre İlkelen'in çevirisini yapmış olduğu *Heraclius Tarihi* adlı eseridir. Sebeos aktarmış olduğu tarihi bilgileri bir eleştiri süzgecinden geçirmediği gibi bu anlatımlar sırasında herhangi bir kaynak gösterimi yapmamıştır. Bu sebeple Sebeos'un vermiş olduğu bilgilerin objektifliği konusunda şüpheye düşülebilir. Bu şüpheleri gidermek amacıyla bu alanda çalışmış olan telif eserlere de yer verilmiş ve bu eserlerin incelenmesi yapılırken Sebeos'un bilgilerini temel aldığı fark edilmiştir. Diğer bir husus ise Roma İmparatorluğu'nun VII. yüzyılına dair kaynakların çok kısıtlı olması nedeniyle Sebeos'un yazmış olduğu eserin bu kaynak kısıtlılığında son derece önemli olduğudur.

Tezimizde kullanılan İslami kaynaklar el-Vakidî'nin *Kitabü'l Meğazi* adlı eseri, el-Belâzurî'nin *Fütuhu'l-Büldan* adlı eseri ve Kudame İbn Cafer' in *Kitabü'l Harac* adlı eserleridir. İsmi zikrettiğimiz bu eserlerin dönemsel kaynaklar olması hasebiyle verdiği bilgiler önem arz etmektedir.

Tezimizde kullanılan telif eserler başlıca Walter Kaegi'nin *Heraclius Emperor of Byzantium* adlı eseri, Muhammed Hamidullah'ın *Hiz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu* ve Zafer Duygu'nun *Hristiyanlık ve İmparatorluk* eserlerinden yararlanılmıştır.

2. DİOCLETİANUS'DAN HERACLİUS'A KADAR ROMA'DA İMPARATORLARIN HRİSTİYANLIKLA İLİŞKİLERİ

2.1. Tetrarşi Dönemi (284-324)

Diocletianus (285-305)

Diocletianus, Roma İmparatorları içerisinde özel bir konuma sahiptir. Bu konumunu kazanmasında bizce iki önemli sebep bulunmaktadır. Bunlardan ilki imparatorluğun yönetim şeklinde yapmış olduğu reformdur.¹ Diocletianus dönemine kadar imparatorluk içerisinde tahta kimin geçeceği konusu kesin bir hükme bağlanmamıştı. Buna ek olarak imparatorluğun sınırlarının çok büyük olması yönetimde zafiyete sebep olduğu ve merkezi idareyi zora soktuğu görülmektedir. Diocletianus tam bu sebeple imparatorluğun merkezi gücünü iki ana şehir üzerinde toplayarak yönetimi kolaylaştırmıştır. İki imparatorlu bir yönetim şekli oluşturdu, bu iki imparator kendi veliahtlarını seçecek ve ölümlerinin ya da emekliliklerinin ardından tahtlarını bu haleflere bırakacaklardı. Bu dört kişinin üzerinden yürüyecek sisteme *Tetrarşi* adı verildi. ² Bu sistem ile hem yönetim kolaylaşmış hem de tahtın varisinin kim olacağı sorunu çözülmüştür.

Roma İmparatorluğu bu sistemle birlikte toprak bütünlüğünü bir yüzyıl daha koruyacak daha sonrasında ise imparatorluk kalıcı olarak ikiye ayrılacaktır. Diocletianus her ne kadar reformcu bir imparator olsa da Hristiyan tarihi kroniklerinde kendisinden büyük zalim olarak bahsedilmektedir. ³ Hüküm sürdüğü dönem, “Büyük Zulüm” dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁴ İmparator için en önemli olgunun imparatorluğu olduğu hususu göz önüne alınırsa sahip olduğu ünvanları kutsal bir mertebeye getirmek için siyasi konumunun bütün imkanlarını kullanması son derece normal karşılanabilmektedir.

Diocletianus, Hristiyanlık üzerinde henüz büyük bir tesiri bulunmayan imparatorluk makamını pagan ünvanlarıyla birleştirerek siyasi gücünü kutsal bir boyuta taşımaktadır.⁵ Yönetim erkinin güçlenmesiyle paganizme muhalif olan Hristiyanlık, baskılanması gereken bir yapı olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar bu zulüm dönemi kısa süreli olsa da kilise yazarları bu hususu

¹ Bu yönetim sistemi Tetrarşi olarak bilinmektedir. Dörtlü hükümet anlamına gelmektedir. Bu yönetim şekli iki Augustus ve iki Sezar'ın güç paylaşımıyla temin edilir. Augustus statüsünde bulunan yöneticinin görev süresinin bitmesiyle birlikte kendisinin atamış olduğu Sezar, Augustus olarak göreve gelir ve bu döngü sürekli devam eder. Bu sayede bir kişinin imparatorluğa tamamen hâkim olması engellenmiş olur.

² Tuğçe Ünver, “İmparator Diocletianus'un Politik İdaresi”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (ts.), 55-58.

³ Eusebios, *Kilise Tarihi*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2011), 243.

⁴ G. E. M. de Ste. Croix, “Aspects of the ‘Great’ Persecution”, *The Harvard Theological Review* 47/2 (1954), 82.

⁵ Croix, “Aspects of the ‘Great’ Persecution”, 83-85.

mağdur edebiyatına çevirmekten geri durmamışlardır.⁶ Büyük Zulüm dönemi Hristiyanlık için bir sorun olsa da içinde bulunulan durum kısa süreli olmuştur. Baskılamalar sadece Hristiyanlarla sınırlı kalmamış Roma paganizmi dışında kalan diğer dinlerde de kısıtlamalara gidilmiştir.⁷ Burada en önemli amaç imparatorluk içinde siyasi birlik kadar dini birliğin de sağlanmak istenmesidir. Diocletianus'un tahttan feragatiyle birlikte imparatorluk içerisindeki durum Hristiyanların lehine dönmeye başlamıştır.

Galerius (305-311)

İmparator Galerius her ne kadar önceleri Hristiyanlığa karşı olsa da kendi imparatorluğu döneminde yumuşama politikası izlemiştir. Çoğu araştırmacıya göre Diocletianus'a Hristiyanlık karşıtı telkinler veren kişi Galerius'un kendisiydi.⁸ Kilise yazarlarının bu dönüşümü açıklamak için kullandıkları gerekçeler tamamen ruhani boyutta kalmaktadır. Kanaatimizce Galerius; selefinin yolundan gitmeyerek onun karşısına almış olduğu grupları, iktidarını sağlamlaştırmak için kendi saflarına çekmeye çalışmak amacıyla bir ferman yayımlamıştır. 311 yılında yayımlanan bu ferman "Hoşgörü Fermanı" ya da "Tolerans Fermanı" olarak anılmaktadır.⁹ Hristiyanların bu fermanla yatıştırılması ve imparatorluğa karşı herhangi bir kalkışma içerisinde olmayacağı düşünülmüştür. Galerius'un politikaları da Diocletianus'u andırır şekilde son bulmuştur.

Galerius 311 yılında fermanın ilanından kısa bir süre sonra ölmüş ve fermanın geçerliliği ölümüyle birlikte son bulmuştur. Hristiyan topluluklara karşı bu yıllarda hangi önemlerin alınacağı veya bu toplulukların imparatorluğa hangi düzeyde entegre edileceği yönetim erkinin kafasında büyük bir soru işareti oluşturmuş gibi görünmektedir.

Maximinus Daia (308-313)

Maximinus selefinin izinden gitmemiştir. Bunun asıl sebebinin kendi inancından kaynaklandığını söyleyen kilise yazarlarına karşı bizim düşüncemiz bu tür girişimlerin siyasi arka planlarının olduğu yönündedir.¹⁰

⁶ Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk* (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 167.

⁷ Lorne Bruce, "A Note on Christian Libraries during the 'Great Persecution,' 303-305 A.D.", *University of Texas Press* 15/2 (1980), 127-137.

⁸ P. S. Davies, "The Origin and Purpose of the Persecution of Ad 303", *The Journal of Theological Studies* 40/1 (1989), 72-75.

⁹ Ayşe Çalık Ross, "Hoşgörü Başkenti Nikomedia ve Galerius'un Hoşgörü Fermanının Çeviri Denemesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)* 6 (2017), 135-145.

¹⁰ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 170.

Diocletianus'un imparatorluğu ayakta tutmak için geliştirmiş olduğu dörtlü yönetimin her ne kadar merkez çokluğundan dolayı tebaa üzerinde yönetim kolaylığı sağlasa da imparatorluk içerisinde çok başlılığa neden olmaktaydı. Bu sebeple yönetimi elinde bulunduran veya bulundurmak isteyen kişiler imparatorluğun içerisinde bulunan çeşitli gruplarla ittifak kurmak veya çatışmaya girmek gibi yollara başvurmaktaydılar. Maximinus'un paganları desteklemesindeki asıl sebep, siyasi rakibi olan Konstantinos'un Hristiyanlara karşı hoşgörü içerisinde olması ve siyasi amaçları uğruna Kilise'nin gücünü kullanmak istemesiydi.¹¹

İmparatorluğun o yıllarda henüz tam Hristiyanlaşmamasından ötürü pagan unsurlar da önemli bir güç kaynağı olarak görülüyordu. Bir diğer husus da Maximinus'un geçmişiyle alakalıdır. Daia ismini kullanmasından dolayı kendisinin avam sınıfından olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple pagan toplumlara karşı bir sempati duyduğu da söylenebilir. En büyük siyasi rakiplerinden biri olan Licinius (ö. 325) Konstantinos ile hareket etmiş ve Hristiyan topluluklara karşı yumuşak bir politika izlemiştir.

Licinius'un bu siyasi hamlesi imparatorluk içinde dini dengeleri değiştirmiştir.¹² Siyasi iktidar yolundaki bu soğuk rüzgarlar 313 yılına gelindiğinde savaşa dönüşmüştür. Bu savaşın kaybedeni olan Maximinus Daia, Nikomedeia şehrine gelmiş, burada barınamamasından ötürü Tarsus şehrine geçerek hayatının son günlerini burada tamamlamıştır.¹³

2.2. Konstantin Hanedanı (306-363)

Konstantinos (306-337)

Roma İmparatorluğu içinde Hristiyanlar için önemli kilometre taşları arasında en başta gelen isim şüphesiz Konstantinos olmuştur. İmparatorluk Konstantinos ile Kilise'yi bünyelerine alarak bir devlet kurumu haline dönüştürmenin kapısını açmıştır. Elbette bunun faydasını siyasi olarak gören Konstantinos bu bütünleşme sayesinde hem Kilise'nin hiyerarşik gücünü kullanmış hem de imparatorluk içerisinde önemli sayılara ulaşan Hristiyanları kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.

Öyle ki bazı Kiliseler Konstantinos'u İsa'nın havarileriyle eşit kabul etmeye bile razı olmuşlardır.¹⁴ Konstantinos'un lütufları o kadar ileri derecedeydi ki paganizmin tekrar yükselişi

¹¹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 171.

¹² Stephan Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, çev. Turhan Kaçar (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 100-103.

¹³ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü 1*, çev. Asım Baltacıgil (İstanbul: İndie Kitap, 2020), 1/260.

¹⁴ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 174.

neredeyse imkânsız hale geliyordu. Konstantinos önceki yıllarda yürürlüğe giren ve sonrasında kaldırılan Tolerans Fermanı'nın bir adım ötesine geçerek daha kapsamlı bir hamle yapmış, 313 yılında Milano Fermanı adıyla bilinen meşhur bildiriye yayınlamıştır. Aslında bu ferman, Konstantinos'un imzasının yanında Licinius'un imzası da bulunmaktaydı.¹⁵

Doğu Augustus'u olan Licinius, bu fermanı doğuda uygulamak için hazırlatmış olmalıdır. Çünkü Hristiyanlar için bu kovuşturmalar doğu merkezli olarak yapılıyordu. Dini gruplarla olan yakınlaşmanın siyasi amaçlarla doğru orantılı devam ettiğinden bahsedilmiştir. Licinius'un kendi yönetim bölgesinde yaşayan Hristiyanlar için müşterek çıkarmış olduğu ferman da bu siyasi çatışmalara paralel olarak yürürlükten kalkmıştır.

Licinius siyasi çıkarlarının çatışması sonucu Konstantinos ile birlikteliğini bitirdiği yıllarda kendi bölgesinde yaşayan Hristiyanlara karşı tedbirler almış ve Milano Fermanı'nın bazı hükümlerini kaldırmıştır.¹⁶ Bu siyasi hamle, Hristiyanların desteğinin tamamen Konstantinos tarafına geçmesine sebep olmuştur. Licinius bu hamlesiyle kendi iktidarının sonunu getirmiştir.

Licinius, Konstantinos tarafından mağlup edilerek tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu tarihten itibaren Konstantinos, imparatorluk içinde yegâne güç olmuş ve yapacağı reformların karşısında duracak muhalif bir etken kalmamıştır. Reformlar tek bir alanda değil bütün alanlarda yapılıyordu. Gerek hukuksal gerek idari alanda yapılan reformları mali reformlar takip etmiştir.¹⁷

İmparator, Hristiyanlığı merkeze aldığı için imparatorluk onun etrafında şekillendiriliyordu. Konstantinos'un bütün bu reformlara giriştiğinde kendi çıkarlarını ön plana aldığı görülmektedir. O, Hristiyanlığın imparatorluk üzerinde temerküz etmesini sağlarken, dinin kaidelerini ise kendisi şekillendiriyordu. Öncelikle imparatorluğun Hristiyanlara sağladığı olanaklardan bahsetmenin doğru olacağını düşünüyoruz. Daha sonra bu birleşmenin tarihi süreci hakkında bilgi vereceğiz. Roma İmparatorluğu'nun paralarında hakimiyet sembolleri olarak pagan tanrıları kullanılmaktaydı. Konstantinos bu tanrı figürlerini paralardan kaldırarak bir nevi iktidarının temelini değiştirmiş oldu.¹⁸

¹⁵ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 175.

¹⁶ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 177.

¹⁷ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 347.

¹⁸ Yunus Kaymaz, *Konstantin ve Hristiyanlık* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 56.

İmparatorun kestirmiş olduğu paralarda hakimiyetin sembolü bizatihi kendisidir. Konstantinos Hristiyanlar için birçok imtiyaz tanımıştır. Kilise ve ruhbanlar vergiden muaf tutulmuştur. İmparator bu hareketi ile Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya vermiş oldu.¹⁹

Diocletianus'un Büyük Zulüm dönemi olarak adlandırılan dönemde pagan mahkemelerin Hristiyanlara yapmış olduğu bazı aşırı davranışlar nedeniyle mahkemelere olan güven Hristiyanlar tarafından azalmıştır. Konstantinos ise bu durumu düzeltebilmek ve Kilise'ye duyulan sağlam bağlılığı kendi siyasal gücüne ekleyebilmek için Kilise mahkemelerine ayrıcalıklar tanıdı.²⁰ Bu mahkemelerde görev alan piskoposlar ise devlet tarafından finanse edilmeye başlamıştır.²¹

Konstantinos'un Hristiyanlar için bu kadar reform yapması dinin üye sayısını arttırmış olmalıdır. Sayının artmasıyla birlikte teolojik olarak Hristiyanlık tek bir zemin üzerine oturmuyor, çok sayıda iman akidesi ortaya çıkıyordu.²² Bunu engellemek için, imparatorluk içerisindeki bütün Hristiyanları temsil edecek ve bütün cemaatin imanını tek bir çatı altında toplayacak bir formüle ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu formül hem Kilise bünyesinde kabul edilmeli hem de imparatorluğun siyasi çıkarlarını korumalıydı.²³

325 yılına gelindiğinde evrensel düzeyde ilk Hristiyan Konsili İznik şehrinde toplandı. İmparatorun bu girişimiyle “*Pontifex Maximus*”²⁴ ünvanını pagan bir yapıdan çıkarıp Kilise hiyerarşisine dahil etme arzusunda olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Bu ünvanı kullanabilmek için çok sayıda reform girişiminde bulunan Konstantinos'un nihai amacı için Hristiyan olması gerekiyordu.²⁶ İmparatorun annesi Helena'nın oğlu ile aynı görüşte olduğu düşünülmektedir. Konstantinos Hristiyanlar için ne kadar önemliyse annesi de en az oğlu kadar önemlidir.²⁷

¹⁹ Matta 22: 21.

²⁰ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 186.

²¹ Kaymaz, *Konstantin ve Hristiyanlık*, 66; Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 181.

²² Hasan Darcan, “Athanasius ve İznik Konsili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/28 (15 Aralık 2013), 189.

²³ Turhan Kaçar, “İznik Konsili'nde İmparator ve Piskoposlar”, *Toplumsal Tarih*, (2004), 65-68.

²⁴ Pontifex Maximus, Roma Cumhuriyeti ve İmparatorluğu'nda önemli bir dini ve siyasi liderlik rolünü ifade eden bir Ünvanıdır. Latince olarak "Baş Rahip" veya "Yüksek Rahip" anlamına gelir. Başlangıçta Roma'da pagan dini ayinlerin düzenlenmesinden sorumlu olan kişi olarak başlamıştır. Roma'da Pontifex Maximus ünvanı, MÖ 6. yüzyıla kadar uzanan köklere sahiptir. Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra, imparatorlar genellikle bu Ünvanı da taşıyorlardı ve bu da onları Roma dini ile sıkı şekilde ilişkilendiriyordu.

²⁵ Ercüment Yıldırım - Alaaddin Kalaycı, “Roma İmparatorlarına Senato Tarafından Verilen Fetih Ünvanları ve Yönetim Anlayışına Etkisi”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 13/2 (30 Haziran 2023), 873.

²⁶ Turhan Kaçar, “Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2002), 6.

²⁷ Sedat Altunkanat, “Hristiyanlıkta Monofizit ve Diyofizit Kristolojisinin Konsiller Açısından Değerlendirilmesi”, *Kesit Akademi Dergisi*, (2020), 399.

Birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu Kudüs'ün çoğu bölgesini yıkmıştır. Bu bölgeler arasında İsa'nın kabrinin olduğuna inanılan bölge de bulunmaktadır. Helena ise bu bölgeyi yeniden imar ettirmiş ve kayıp olan Gerçek Haç'ı tekrar bularak kutsal emanetleri muhafazası altına almıştır. Hristiyan yazarların bazı konulardaki ihtilaflarına rağmen yaşamı sırasında vaftiz olduğu aktarılmaktadır.²⁸ Bu konuyla ilgili kanaatimiz Konstantinos'un vaftiz olmasına rağmen tek tanrılı bir inanç taşımadığı yönündedir.²⁹

Konstantinos'un zihnindeki İsa tasavvurunu tahmin etmenin imkânsız olduğu bilinmekle beraber diğer pagan tanrılarıyla aynı kaderi paylaştığı düşünülmektedir. Roma panteonunda belki de üst mevkilerde kendisine bir yer edinen Mesih'in kaderi tarih serüveni içerisinde daha önemli bir konuma gelecektir.

II. Konstantius (337-361)

Konstantius, Hristiyanlara karşı babasının politikasını devam ettirmiştir. Konstantinos'un yaptıklarından farklı olarak Kilise yapısını incelenmiş ve düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu düzenlemelerin en başında Kilise'nin gelirlerinin incelenmesi gelmektedir. Piskoposların ve Kilise üyelerinin sayılarının belirlenmesiyle birlikte maaşlar üzerinde düzenleme yapılmıştır.³⁰

Konstantius 343 yılında Serdica Konsilini toplamıştır.³¹ Babasının toplamış olduğu konsili örnek alarak yaptığı bu girişim siyasal olarak Kilise'nin önünde yeni bir kapı aralamıştır.³² Konstantius, *Ariusçu* ekolü benimsemiş, bu sebeple Hristiyan teolojisinin bu ekol üzerine temerküz etmesini sağlamaya çalışmıştır.³³

İmparator Konstantius'un, Hristiyan ruhbanların bölgede kargaşa çıkarmalarını önlemek için toplamış olduğu konsilde çok sert tedbirler alınmıştır. Ruhbanların bölgelerini ayırmış ve her ruhbanın kendi bölgesinden sorumlu olduğu kaidesini konsilde kanon olarak eklettirmiştir. Bu kanonlara uymayan ruhbanların görevlerinden azledileceği belirtilmiş, bu sayede bölgesel olarak karışıklık çıkmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.³⁴ Aynı dönemde imparatorluk içerisinde pagan muhalefeti de devam etmekteydi. Konstantius'un çıkarmış olduğu kanunlar

²⁸ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 198-199.

²⁹ İlerleyen bölümlerde bu konu daha ayrıntılı olarak işleneceğinden şimdilik Konstantinos'un Hristiyanlığı kabulü meselesine odaklanmak daha doğru olacaktır.

³⁰ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 267.

³¹ Yasemin Örnek, *II. Constantius Döneminde Roma İmparatorluğu (Dini ve Siyasi Tarih)* (Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 120.

³² Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 263.

³³ Turhan Kaçar, "Serdica Konsili M.S. 343: Doğu ve Batı Kiliselerinin Yol Ayrımı mı?", *PHILIA* Suppl. 1 (31 Ağustos 2016), 467.

³⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 47.

paganların aleyhine olmaktadır.³⁵ Şehirlerde bulunan pagan tapınakları yıkılıyor ve kurban kesme ritüelleri engelleniyordu. Yapılan bu uygulamalar paganları imparatorlukla karşı karşıya getiriyor ve yeni siyasi ittifakların kapısını aralıyordu.

Iulianus (361-363)

Iulianus dönemi, imparatorluk içindeki paganların ayrıcalıklı olduğu son dönemdir. Aslen Konstantinos'un evlatlığı olan Iulianus, siyasi rekabet sonucu ailesini kaybetmiştir. Bu durum Iulianus üzerinde travmatik bir etki bırakmış olabilir. Diğer yandan yükselen Hristiyanlık karşısında paganizm, yeni siyasi ortaklar aramaya başlamıştır.³⁶

Yeni imparator bu ortaklık için çok müsait gözükmekteydi. Çoğu tarihçiye göre o, Hristiyanlığa karşı olan nefretini bastırmış ve gizlediği nefretini tahta geçtiğinde Hristiyanlara karşı şiddetle göstermiştir.³⁷ Iulianus kapatılmış olan pagan tapınaklarını açtırdı ve yenilerinin yapımı için izinler verdi.³⁸ Hristiyanlara yönelik çıkarılan bütün ayrıcalıkları iptal etmeye başladı. Ana akım olarak kabul edilen imparatorluğun desteklemiş olduğu Hristiyan gruplarına karşı, teolojik olarak daha farklı görüşleri benimseyen Hristiyanları ülkeye getirerek bütünlüğü bozmaya çalışmıştır.³⁹

Bütün bunlara ek olarak Iulianus geniş bir kovuşturma politikasını benimsememiştir. O, Hristiyanlığı kontrol altında tutmak istemiş ve ona bir alternatif olarak paganları devlet kadrolarına yerleştirerek orta yolu bulmak istediği görülmektedir. Hristiyanlığa karşı ağır bir yaptırım uygulamaması ve iktidar süresinin kısa olması nedeniyle başlatmış olduğu bu politik hamle tamamlanmamış ve Hristiyanlık, devlet bünyesi içerisindeki otoritesinden çok pay kaybetmemiştir.⁴⁰ Bu gelişmeler göstermiştir ki Hristiyanlığa zarar verenler paganlar değil bilakis Hristiyanlığın kendi içerisindeki teolojik tartışmalarıdır.⁴¹

2.3. (Hanedansız) Iovianus (363-364)

Iovianus, selefinin aksine Hristiyanlığı benimsemiş bir imparatorudur. Onun dininin Hristiyanlık olması, bütün siyasal düzenini din üzerine kurmasını gerektirmemektedir. Iovianus, Hristiyanlara imtiyazlar vermesine karşın denge politikasını korumuştur.⁴² Roma'nın

³⁵ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 266.

³⁶ Erendiz Özbayoğlu, "Iulianus Apostata'nın Ufuktaki Hristiyanlıkla Sınası", *Seleucia* 1 (01 Ocak 2011), 8.

³⁷ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 268-269.

³⁸ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 272.

³⁹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 273.

⁴⁰ Meral Hakman, "Son Pagan İmparator Iulianus Apostata'nın Caesarea İle Düşmanca İlişkilerinin Sebepleri", *History Studies* 5/1 (2013), 208.

⁴¹ Kaçar, "Serdica Konsili M.S. 343", 468.

⁴² Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 274.

ideallerinden biri haline gelen dini birliği tesis etmek için adımlar atmıştır. İmparatorluğunun çok kısa olması siyasal yaşamında kalıcı bir iz bırakmasına engel olmuştur.⁴³

2.4. Valentinianus – Theodosius Hanedanı (364-457)

Valentinianus (364-375)

Valentinianus, imparatorluğu kardeşi ile müşterek olarak yönetmiştir.⁴⁴ İkili yönetim anlayışının bir sonucu olarak Valentinianus, imparatorluğun batı kısmında söz sahibi olmuştur. İmparatorluğun batı kısmında dini tartışmalar ve ayrışmalar, doğu kısmında olduğu kadar şiddetli değildir. Bu yüzden Valentinianus kardeşi kadar dini tartışmalara yönelmemiştir.

Her iki kardeş de dini hoşgörü siyasetini benimsemiştir.⁴⁵ Valentinianus'un dini meselelere yaklaşımı, imparatorluğun batısında olmasından dolayı seküler bir tarzdadır.⁴⁶ Kendisinden bir konsil talep eden ruhbanlara karşı herhangi bir reaksiyon göstermemiştir. Bu isteklerine karşı tarafsız kalmış ve ruhbanların istediklerini yapmaları konusunda özgür olduklarını belirtmiştir.⁴⁷ Kardeşi ile Iulianus döneminde Hristiyanlara karşı çıkarılmış olan bütün kanunlar iptal edilmiştir.

Valens (364-378)

Valens'in durumu Valentinianus'a göre büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Onun, imparatorluğun doğu kısmını idare etmesinden dolayı kardeşine nispeten Kilise siyaseti ve teolojik meselelerle daha çok uğraşmak zorunda kaldığı görülmektedir.

Valens, Arius'un öğretilerini benimsemiş bir imparatorudur.⁴⁸ Kilise yazarlarının bu iddialarını yazarken içinde bulundukları iman akidesine paralel bir tutum içerisinde olduğunu görmekteyiz. Valens'in bir ruhban olmayışı ve önceliklerinin teolojik çıkarlar olmadığını göz önüne alacak olursak Arius'un görüşlerini desteklemesindeki en büyük amacının Kilise içerisinde birliği sağlamak için en yaygın görüşlerden birini öne çıkarmak olduğunu görülmektedir. Bu doğrultuda Valens'in fanatik bir dindar olmadığı, sadece iç karışıklıkların önünü almak için Kilise içerisinde birlik tesis etmeye çalışan bir siyasetçi olduğu anlaşılmaktadır.

⁴³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 360.

⁴⁴ Marcellinus, *Roma Tarihi MS 353-378*, çev. Samet Özgülen (İstanbul: Historia, 2020), 444-447.

⁴⁵ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 276.

⁴⁶ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, çev. Turhan Kaçar (İstanbul: Alfa Kitap, 2022), 134-138.

⁴⁷ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 277.

⁴⁸ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 278-279.

Valens ve Valentinianus'un müşterek olarak çıkardıkları bazı yasalar, üst düzey yöneticilerin kiliseyi bahane ederek vergiden kaçmalarının önüne geçmiştir.⁴⁹ Buradan anlaşıldığı gibi siyasi gücü elinde bulunduran çoğu Romalı yönetici teolojik tartışmaları çoğunlukla kendi menfaatleri için kullanmışlardır. Valens'in ölümüyle birlikte desteklemiş olduğu Arius'un öğretisi büyük oranda güç kaybetmiş ve doğuda ana akım görüş olmaktan çıkmıştır.⁵⁰

Theodosius (379-395)

İmparator Theodosius, Hristiyanlık için son derece önemli bir figürdür. Kilise yazarları tarafından büyük övgüler alan Theodosius, imparatorluk içerisinde Hristiyanlık yanlısı kararlar neşretmiştir. Theodosius, İznik Konsili yanlısı bir imparatordur. Etrafında bulunan devlet adamlarının tercih üzerinde etkisi önemli olmalıdır çünkü imparatorun en yakın devlet adamları teolojik olarak konsil yanlılarıydılar. Bunun en önemli kanıtı ise Selanik Fermanıdır (380).⁵¹ Fermanın içerisinde belirtilen ve Hristiyan olarak kabul edilmek için yegâne şart teslis inancının benimsenmesidir. Teslis inancını paylaşmayan diğer Hristiyan mezhepleri doğru teolojik yaklaşımda olmadıkları gerekçesiyle kendilerini Hristiyan olarak betimleyemiyor ve sağladığı haklardan yararlanamıyorlardı.

Fermanın bir diğer özelliği ise ilk defa imparatorluk içerisinde bir Hristiyanlık yorumunun devlet tarafından desteklenmesidir. Her ne kadar Konstantinos benzer adımlar atmış olsa da kesin hükümlerden kaçınmıştır. Theodosius ise henüz iktidarının ilk senesinde bu denli çetin bir mücadeleye girişmiş ve imparatorluğun gerçek manada Hristiyanlaşması yönünde güçlü adımlar atmıştır. Getirdiği hükümlere riayet etmeyenlere ise son derece sert tedbirler almıştır.⁵² Selanik Fermanından bir yıl sonra kendi valilerine bir ferman daha göndermiş ve betimlemiş olduğu teolojik yorumun dışında iman eden kişilerin ibadetlerini şehirlerde yapamayacakları konusunda kesin bir hüküm getirmiştir.⁵³

İmparatorluğun tüm sınırları içerisinde kilise ve teolojik yorumun bir tane ile sınırlandırılması konusunda başarılı çalışmaları olan Theodosius, çıkardığı fermanların ardından bir de başkentte 381 yılında 1. Konstantinopolis Konsilini toplamıştır.⁵⁴ Bu konsilin asıl amacı Theodosius'un aklında bulunan teolojik düşüncenin ruhbanlar tarafından kabul edilmesiydi.

⁴⁹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi* MS 284- 641, 365.

⁵⁰ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 282.

⁵¹ Etem Çalık, "Hristiyan Medeniyetinin Siyasi Kaynakları", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 3/7 (15 Eylül 2020), 91.

⁵² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 48-50.

⁵³ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 294.

⁵⁴ Mehmet Aydın, "Hristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış", *Bellekten* 54/209 (1990), 369.

Konsilin kararlarıyla birlikte teolojik olarak fikir birliği bulunmayan diğer Hristiyan gruplar tamamen dışlanmışlardır. Diğer görüşlere mensup olan Hristiyanlar paganlarla aynı sınıflandırmaya tabii tutulmuşlardır. Theodosius'un mensup olduğu itikadı benimsemek isteyen diğer grupların üyeleri pagan inanışlardan geçen kimselerle aynı sınıfta kabul edildikleri için vaftiz dahil bütün ritüeller uygulanarak ihtida ediyorlardı. Bu uygulamaların neticesinde Ariusçuluk dahil diğer mezhepler sapkın olarak görülmüş ve bir daha imparatorluk kademesinin herhangi bir mevkiinde kendilerine yer bulamamışlardır.⁵⁵

Yahudiler ve pagan topluluklara karşı çıkarılan kanunlar neticesinde tapınakları yıkılmaya veya kiliselere dönüştürülmeye başlanmıştır. Theodosius'un kafasında inanç doktrini resmi olarak şekillenmiş ve imparatorluğun tarih sahnesinde olduğu dönem boyunca resmi dini olarak kalmayı başarmıştır. İleriki dönemlerde inanç konusunda karşıt görüşler çıkmış olsa da Theodosius'un Ortodoks doktrini yerini korumuştur.⁵⁶ Theodosius'un bir diğer amacı ise imparatorların ikametgahı haline gelmiş olan Konstantinopolis şehrini dini açıdan merkez haline getirmektir.⁵⁷ İmparatorluk makamı kilise üzerinde bir güç oluşturmaktaydı lakin bu girişimler yeterli olmamıştır.

Theodosius kiliseler arasındaki hiyerarşiyi değiştirmek istemektedir. Konstantinos'un yapmış olduğu reformlara ek olarak toplamış olduğu konsilde neşredilen üçüncü kanon uyarınca Konstantinopolis şehri Roma şehrinden sonra normlar hiyerarşisinde ikinci sırada yerini almıştır. Konstantinopolis'in Yeni Roma olarak anılması artık imparatorluğun merkezinin tamamen Roma'dan Konstantinopolis'e geçtiğini göstermektedir.⁵⁸

Doğu imparatorları dini ilişkilerle Batı'ya göre daha ilgili olduğundan merkezi bir güç gerekmektedir. Bu gücün ilk kısmını Konstantinos imparatorluk makamı üzerinden gerçekleştirmişti. Diğer kısmını ise Theodosius, imparatorun şehrini hiyerarşide üst mevkilere getirerek başarmıştır. İmparatorluğun din üzerinde tesis etmiş olduğu bu iki egemenlik gücü devlet ve dini birleştirme yolunda atılan önemli adımlar olduğu düşünülmektedir.⁵⁹

⁵⁵ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 295.

⁵⁶ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü 2*, çev. Asım Baltacıgil (İstanbul: İndie Kitap, 2019), 2/618.

⁵⁷ Nihan Öz, *Theodosius Döneminde Roma İmparatorluğu* (Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 79.

⁵⁸ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 399.

⁵⁹ Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü 2*, 620-622.

Arcadius (395-408)

Arcadius dönemi genel olarak kilise piskoposlarının siyasal olarak birbirleriyle yarıştığı bir dönemdir. İmparatorun yönetimde olan eksikleri nedeniyle eşi Eudoxia ile müşterek sayılacak bir yönetim izlemiştir. Arcadius döneminde her ne kadar Gotlarla yapılan savaşlar önemli olsa da Kilise üzerine herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.⁶⁰ Seleflerinin neşretmiş oldukları yasaları korumaya çalışmıştır. Kilise içerisindeki sıkıntıların artış göstermesi ve siyasete yakınlaşmaları, yeni önlemler alınması gerektiğinin habercisi olmuştur.

II.Theodosius (408-450)

II.Theodosius tahta çıktığında henüz altılı yaşlardaydı. Bu yüzden saltanatının ilk yıllarında imparatorluk görevini bizzat kullanmamış bu görevi taht naibi aracılığıyla idare etmiştir. Teolojik olarak imparatorluğun bu çalkantılı yıllarında merkezi idarenin bu kadar güçsüz kalması siyasi çıkarları doğrultusunda sarayı etkilemek isteyen din adamlarına kolaylık sağlamıştır. II.Theodosius'un döneminde önemli bir din adamı olan Nestorios, bu siyasal çekişmelerin en önemli figürlerindendir.⁶¹ Bugün Doğu Kiliselerini betimlemek için kullanılan *Nesturi* tabiri Nestorios'a atfen kullanılmaktadır.⁶² Her ne kadar Nestorios'un teolojisinden bağımsız bir yaklaşım izlemiş olsalar da *Nesturi* tabiri ileriki dönemlerde Doğu Kiliselerini imparatorluk gözünde konumlanmasına sebep olmuştur. II.Theodosius döneminde iki adet konsil toplanmıştır. Bunlar birinci ve ikinci Efes konsilleridir.⁶³ Bu konsillerde devlet Kilise üzerinde hakimiyetini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Düzenlenen bu konsiller Başkent Kilisesi'nin önemini belirli bir süre için kaybetmesine sebep olmuştur. Konsillerde siyasi çatışmaları maskelemek için kullanılan *Mariolojik* kararlar, Ortodoks görüşün oluşmasında önemli olmuş lakin Doğu Kiliseleri ile bağların zayıflamasına neden olmuştur.⁶⁴

Marcianus (450-457)

Önceki dönemlerde imparatorluk kilise siyasetini istediği boyutlara getirmekte zorlanmıştır. Her ne kadar Konstantinopolis Kilisesi'nin önü açılmış olsa da istenilen seviyeye getirilememiş ve ekümenik olma yolundan uzaklaşmaya başlamıştır. İmparator Marcianus, Ortodoks

⁶⁰ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü 3*, çev. Asım Baltacıgil (İstanbul: İndie Kitap, 2019), 3/218.

⁶¹ Muhammet Tarakçı, "Nestorius ve Kristoloji", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (01 Ocak 2010), 215-241.

⁶² Kürşad Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi* (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2018), 30-33.

⁶³ Aydın, "Hristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış", 376.

⁶⁴ Marioloji kavramı Hristiyanlıkta Meryem Ana'nın statüsünü inceleyen alandır. İsa'nın doğumu ile ilişkilendirilebilir. Doğum hadisesinde bir tanrı mı yoksa Mesih mi doğurduğu konusundaki itilafı aydınlatmak için bu disipline ihtiyaç duyulmuştur.

Kilise'nin gözünde İmparator Konstantin'den sonra gelmiş en önemli figürlerden birisi konumuna gelmiştir. Kilise'nin Marcianus'a bu seviyede itibar göstermesinin sebebi Konstantinopolis Kilisesi'nin kaderini belirlemiş olmasıdır.⁶⁵

451 yılında düzenlenen Kadıköy Konsili'nde önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar kristolojik kararlardan ziyade siyasi kararlardır. İmparatorluk, neşredeceği kanunları ve alacağı kararları teolojik tartışmalarla maskeleyi iki asırlık süre zarfında geliştirmiştir. İmparator, toplamış olduğu konsille beraber Başkent Kilisesi'ni teolojik normda en üst sıraya taşımış ve Roma Kilisesi ile aynı önemde olduğunu kabul ettirmiştir.⁶⁶ Konsilin meşruiyet temellerini sağlamlaştırmak için Kadıköy'ün Azizesi olan Euphemia'yı öne çıkarmış ve konsilin kararlarını meşru hale getirmeye çalışmıştır.⁶⁷

Bu karara karşı çıkan Roma Kilisesi, Konsilin sadece bu kararını onaylamamıştır.⁶⁸ Konsilde tartışılan inanç formülünü kabul eden Roma Kilisesi ve Papa I. Leo (ö.461) asıl amaçlarının İmparatorluk Kilisesi gibi siyasi olduğunu gözler önüne sermiştir. Marcianus, konsilde alınan kararları imparatorluğun bütün bölgelerinde kesin olarak uygulanmasını istediği görülmektedir. Bu isteklerine karşı olan Doğu Kiliseleri imparatorluğa karşı ayaklanma girişiminde bulunmuşlardır.⁶⁹ Bu girişim Marcianus'un hedeflerine daha kısa yoldan ulaşmasını sağlamıştır. İsyanlı olan kiliselerin yönetimine kendi formülüne yakın olan ruhbanlar atamıştır. İmparator bütün bu reformlarını Kilise'nin birliğini tesis etmek ve bütün Kilise hiyerarşisini sadece imparatorluk makamına bağımlı hale getirmek için yapmaya çalışmıştır. İmparatorun bu doğrultuda İskenderiye Kütüphanesini yaktığı bilinmektedir.⁷⁰

Nitekim bütün bu reformlar önemli ölçüde imparatorluğun Kilise ile olan ilişkisinde ana iskeleti oluşturmuş olsa da kesin bir çözüm niteliği taşımamıştır. İmparatorluk ileriki yıllarda da Kilise ile ilgili sorunlarla baş etmek zorunda kalmıştır.

⁶⁵ Mazlum Şahin Demir - Rüstem Çurku, "Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili", *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2020), 69.

⁶⁶ Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 57.

⁶⁷ Elizabeth A. Castelli, "Asterius of Amasea Ekphrasis on the Holy Martyr Euphemia", *Religions of Late Antiquity in Practice*, ed. Richard Valantasis (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000), 464.

⁶⁸ Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, 59; Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 345.

⁶⁹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 347.

⁷⁰ Mehmet Çelik, "İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması (1 Ağustos 455)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2000), 59.

2.5. Leo Hanedanı (457-518)

I.Leo (457-474)

İmparator Leo, selefi olan Marcianus'un kararlarına saygı duymuş ve onun bu husustaki kanunlarını aynen yürürlükte bırakmıştır.⁷¹ Buna ek olarak konsilin temellerini sağlamlaştırmak için önceki konsillerden bilgiler toplamış ve bunları Kadıköy Konsilini aklamak için kullanmıştır. İmparatorun tahta geçerken yaptığı en büyük hamle ise tacını başkent piskoposunun elinden giymek olmuştur.⁷² İmparator bu hamlesiyle imparatorluk makamının takdis yetkisini Konstantinopolis Kilisesine vermiştir. Bu gelişme konsil yanlıları için kutlamalara sebebiyet verse de konsil karşıtı gruplar için sapkınlık olarak görülmüştür.⁷³ İmparatorluk makamı vermiş olduğu her karar ile bazı Kiliseleri memnun etmiş bazı Kiliseleri ise hoşnutsuzluklarına terk etmiştir.⁷⁴

Zeno (474-491)

İmparator Zeno'nun saltanatı siyasi bir krizle gelmişti. 476 yılında Roma şehri işgal edilmiş ve Batı İmparatorluğu tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştı. Zeno bu durum karşısında hiçbir mukavemet gösterememiş sadece işgalcilerin kendisine göndermiş olduğu imparatorluk makamının meşru eşyalarını kurtarabilmiştir. Roma Kilisesi'nin işgal edilmesi Kadıköy Konsilini de etkilemiştir. İmparatorun konsil karşıtlarına karşı sadece başkent Kilisesi ile mücadele etmek zorunda olduğu anlaşılmıştır. Zeno'nun iktidarına karşı bir ayaklanma olmuş ve taht kısa süreliğine el değiştirmiştir. Tahtı ele geçiren Basiliscus Kadıköy kararlarını yürürlükten kaldırarak bu krize çare aramış lakin bu girişimini tahtı ile ödemiştir.⁷⁵

Tahta yeniden cülus eden Zeno, bu siyasi kargaşanın önüne geçebilmek için yeni formüller aramaya başlamıştır. Zeno her iki tarafın da desteğini alarak bu gerginliğe son vermeyi planlamıştır. İmparator 482 yılına gelindiğinde bir ferman neşretti bu ferman *Henotikon* (Birlik Fermanı) olarak adlandırılmıştır. Bu ferman isminden de anlaşılabilirliği gibi Kilise'de birliği sağlamak amacıyla Zeno'nun elindeki son kozlarından biridir.⁷⁶ Bu ferman ile Kadıköy Konsili yanlılarını ve Doğu Kiliselerini (*Theodorosçular* hariç) tek bir çatı altında toplamayı planlamıştır. Zeno bu fermanla birlikte Kadıköy kararlarını da esnetmeye çalışmıştır.⁷⁷ Bu

⁷¹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 371.

⁷² Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 370.

⁷³ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 371.

⁷⁴ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 370.

⁷⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 59.

⁷⁶ Adrian Fortescue, "Henecon" (New York: The Catholic Encyclopedia, 1910).

⁷⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarih*, 46.

girişimi artık imparatorluk sınırları içerisinde olmayan Roma Kilisesini son derece rahatsız etmiş ve fermanın başrolü olan Konstantinopolis Kilisesi'nin başında bulunan Akakios aforoz edilmiştir.⁷⁸

Anastasios (491-518)

Anastasios saltanatı döneminde zor kararlar vermek zorunda kalmıştır. Doğudan gelen Sasani tehlikesine karşı elinde bulunan en önemli koz Doğu Kiliseleridir. İmparator, Kadıköy'de alınan kararları geçersiz kabul ederek Doğu Kiliseleri ile barışma yoluna gitmiştir. Aksi bir kararın imparatorluğun doğusunu büyük bir riske atacağını düşünmekteydi. Bu sebeple Roma Kilisesi ve Kadıköy kararlarını destekleyen Kiliseler ile bağlantısını kesti.⁷⁹ Bu kararı Doğu Kiliseleri'nde gayet olumlu bir şekilde karşılandı. İmparatorun bu kararı almasındaki en önemli sebep imparatorluğun siyasal olarak devamını sağlamaktı. Giderek iç içe giren imparatorluk ve Kilise'nin toparlanması ve bir çatı altında tek bir teolojik görüş ekseninde birleşmesi zor görünüyordu.

2.6. Justinianus Hanedanı (518-602)

Justinus (518-527)

İmparator Justinus tahta geçtiğinde elinde Doğu Kiliseleri ile barışık lakin Batı ile küskün bir sistem buldu.⁸⁰ Anastasios'un politikasının tam tersini uygulayan Justinus, Roma Kilisesi ile barışarak Roma Kilisesi'ni diğer bütün kiliselerin üstünde konumlandırdı. Almış olduğu bu karar ile Doğu Kiliseleri ve imparatorluk arasındaki iyi ilişkiler bitmiş oldu. Kadıköy Konsili yanlılarından bir kısım bile bu karara karşı çıkmıştır.⁸¹

Justinus bu kararından sonra Doğu Kiliselerinin üzerindeki etkisini arttırabilmek için bölgede bulunan ve Kadıköy karşıtı bütün ruhbanları sürgüne gönderdi.⁸² Karşı çıkanlar şiddetle cezalandırıldı. Bu uygulama Justinus'u Doğu Kiliseleri üzerinde kötü bir imaj bırakmasına neden oldu. Justinus almış olduğu bütün tedbirlerde Sasani tehdidini görmüş ve olabilecek bütün savaşlarda imparatorluğun doğusunun tek vücut olmasını sağlamak istemiştir

⁷⁸ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 376-377.

⁷⁹ Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, 173.

⁸⁰ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 384.

⁸¹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 385.

⁸² Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 386-387.

Justinianus (527-565)

İmparator Justinianus, Justinus'un yeğenidir. Bu akrabalık bağı Justinus'un hükümdarlığı döneminde, Justinus'un kararlarına yansımıştır. Justinianus geçmişten gelen bu yönetim becerisiyle birlikte tahta geçtiği zaman imparatorlukla ilgili planlarını çoktan hazırlamıştı. Justinianus'un hayali, Roma'yı eski ihtişamlı günlerine döndürmek ve Batı İmparatorluğunu tekrar tesis etmektir.⁸³

Bunun için Roma Kilisesi ile anlaşması gerektiğinin farkındaydı. Kadıköy kararlarını destekleyerek Batı'ya yakınlığını gösterdi ve Roma Kilisesini diğer bütün kiliselerin üzerinde konumlandırdı. Yapmış olduğu bu hamle ile Konstantinopolis Kilisesi ikinci sıraya düşmüş ve Roma Kilisesi karşısında mağlubiyete uğramıştır.⁸⁴ İmparatorun bir diğer endişesi ise doğuda kalan topraklarının Sasani tehlikesi altında olmasıydı. Yerel halk nesillerdir Kadıköy kararlarını kabul etmemekte ve *kristolojik* düşüncelerini muhafaza etmekteydi.⁸⁵

İmparator, bu bölgelerde halkın desteğini kaybetmek istememesine rağmen halkın *kristolojik* görüşünü değiştirmek için başkentte teolojik tartışmalar düzenletmekteydi. Hatta 553 yılında başkentte bir konsil bile düzenlendi.⁸⁶ İmparator hayatı boyunca Doğu Kiliselerinin imparatorluktan kopmaması için bütün yollara başvurdu. Toplanan konsil bu konuda olumlu bir netice getirmedi. İmparator dini bölünmenin önüne geçebilmek için son pagan kalıntılarına ve Yahudilere karşı çeşitli kanunlar neşretti.⁸⁷

Filistin bölgesinde yaşayan Yahudiler, imparatorlardan çekindikleri için Hristiyan gibi davranmaya başladılar. Justinianus'un ismini Hristiyan dünyasına altın harflerle yazdırmasını sağlayan bir eseri bulunmaktadır. Justinianus Nike Ayaklanması sırasında yıkılan Ayasofya Kilisesi'ni yeniden imar ettirmiştir.⁸⁸ Bu simgesel yapı altıncı yüzyılda eşine rastlanmayan bir iman örneği olarak görülmekteydi. Justinianus'a göre yapılan bu eserle Süleyman Mabedi geride bırakılmıştır.⁸⁹

⁸³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi* MS 284- 641, 190.

⁸⁴ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi* MS 284- 641, 196.

⁸⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 71-72.

⁸⁶ İkinci Konstantinopolis Konsili 553 yılında çoğunluğu Doğu Kilise mensubu olan Piskoposların katılımıyla düzenlenmiştir. Bkz. Aydın, "*Hristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış*", 377.

⁸⁷ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 388-390.

⁸⁸ Hasan Fırat Diker, *Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar* (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 10-11.

⁸⁹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi* MS 284- 641, 213.

Mauricius (582-602)

Mauricius'un tahta geçtiği yıllarda Bizans-Sasani savaşı devam etmekteydi. Bu sebeple Kiliseler üzerindeki tartışmalar kısa bir süreliğine gündemden kaldırılmıştır. Mauricius'un Kilise merkezlerine benzer bir yapıyı siyasi olaraktan teşkilatlandırmak için imparatorluğun önemli merkezlerine genel valiler atamaya başladığı görülmektedir. Bu valiliklere *Eksarh* adı verilmekteydi. Bölgedeki tüm yönetim faaliyetlerini elinde bulunduran bu *Eksarh*lar, yerelde bizzat imparator vekili gibi davranıyor ve bölgenin müdafaasını sağlıyorlardı. Mauricius, Sasanilerle olan savaştan galip olarak ayrılmış ve tarihi düşmanlarını iç savaş ile baş başa bırakmıştı. İç savaşta himaye etmiş olduğu Hüsrev Perviz'in galip gelmesiyle beraber kısa süreli de olsa barış sağlanmıştır.⁹⁰ Hüsrev'in Mauricius'u manevi babası gibi görmesiyle beraber Sasani topraklarında yaşayan Hristiyanlar üzerinde de korku havasının hâkim olabileceği tahmin edilebilir. Sasaniler, Roma içerisinde yıllardır süren teolojik tartışmaları yakından takip etmekte ve Roma'nın aforoz ettiği *Theodoros*cuları himaye etmekteydiler.⁹¹

Roma ile kurulan bu yakınlık Kadıköy Konsili karşıtları için güvenlik sorunu oluşturabileceği düşüncesi bölgede yayılmış olabilir. Hüsrev Perviz'in manevi babası olarak gördüğü Mauricius ile olan koşulsuz ittifakı Konstantinopolis'te olan bir darbe ile aniden son bulmuştur.⁹² Roma'nın yeni hükümdarı olan Phocas'ın sabık imparatora merhametsizce davranışları nedeniyle Antik Çağ'ın son büyük savaşı olan Roma-Sasani Savaşı başlamıştır.

2.7. (Hanedansız) Phocas (602-610)

Phocas darbe ile tahta geçmeden önce imparatorluk içerisinde sevilen bir subaydı. Mauricius'un Avarlarla olan savaşının ardından hatalı kararlar vermesini bahane ederek darbe ile tahta geçmiş ve sabık imparatorun katledilmesinde öncü olmuştur. Phocas karakter itibarıyla acımasız bir yapıya sahipti bu tutumu darbe ile geldiği yolda aynı kadere mahkûm olmasını kolaylaştırmıştır. Mauricius'un idamı ile Hüsrev kan hakkını bahane ederek Roma topraklarına saldırmış ve bölgede bulunan Kadıköy Konsili karşıtlarının da desteğiyle zorluk çekmeden ilerlemiştir.

Phocas, Doğu Kiliseleri ile anlaşamadığı için yönünü Roma'da bulunan Papa'ya çevirmiştir. Roma Kilisesi'nin dünyevi ve uhrevi üstünlüğünü kabul ederek batı ile yaklaşma girişimlerinde bulunmuştur.⁹³ Phocas bütün çabalarında başarısız olmuş ve yeni müttefikler bulamamasının yanı sıra tahta çıkışında kendisine destek olan bütün müttefiklerini kaybetmiştir. Yapmış olduğu

⁹⁰ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 360

⁹¹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 400-401.

⁹² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 76-77.

⁹³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 77.

bu siyasi hatalar imparatorluk içerisinde son derece olumsuz karşılanmıştır. Afrika bölgesinde bulunan ve bölgesel gücü elinde tutan Yaşlı Heraclius bütün bu siyasi hataları ailesinin geleceği için fırsat olarak görmüştür. Yaşlı Heraclius, oğlunu destekleyerek imparatorluk makamına getirmiştir. Bu darbe sonucu Phocas öldürülmüş ve Yaşlı Heraclius'un oğlu Heraclius tahta oturmuştur.⁹⁴

⁹⁴ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 78-79.

3. TARİHTE HERACLIUS

3.1. Heraclius'un İmparatorluk Öncesi Hayatı

Heraclius'un kendisiyle aynı isme sahip babası Heraclius'un (Yaşlı Heraclius) Ermeni bölgesindeki komutanlığı döneminde doğduğu tahmin edilmektedir.⁹⁵ Ermeni bir aile olan Arsakidler'in soyundan geldiğine dair görüşler vardır.⁹⁶ Bu bilginin teyit edilmesinin zorluğu nedeniyle gerçekliğine olan güven şaibelidir.

Heraclius'un gençlik yılları hakkında elimizde yeterli sayıda bilgi yoktur. Yaşlı Heraclius tarafından askeri konuda eğitildiği hususunda tahminde bulunulabilir lakin bunu herhangi bir şekilde kanıtlamak neredeyse imkansızdır. Yaşlı Heraclius, İmparator Mauricius tarafından teşkil edilen Afrika *Eksarh*'ı makamına getirilmiştir. Bu tayin ile ailenin elinde bulundurduğu nüfuz alanı genişlemiş ve imparatorluğun güneyinde kilit rol oynamaya başlamışlardır. Bütün bu olanlar Heraclius'un siyasi anlamda kendini geliştirmesine olanak sağlamıştır.⁹⁷ Heraclius'un almış olduğu bu eğitim neticesinde, çağının bütün askeri taktik ve siyasal hamlelerine vakıf olmuştur.

Eksarh ünvanını daha sonraki yıllarda Kilise patriklerinin de kullanmış olduğu bilindiğinden, Mauricius'un geniş yetkilerle bir valilik ünvanı teşkil ederken bu ünvanın içeriğine dini bir anlam yüklemiş olabileceği düşünülmektedir. İmparatorluğun, Kilise konusunda her dönem bir krizle baş başa kalmasından dolayı bu yetkilerle yerinden yönetimin sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunmak başkentten uzak bölgelerde imparatorluğun elini rahatlatmıştır.

Yaşlı Heraclius'un imparatorluk içerisinde yüksek mevkilerde bulunmasından dolayı pek çok askeri sefere katıldığını söylemek mümkündür. Bu savaşlara oğlu Heraclius ile gidip gitmediği hususunda kesin bir bilgiye sahip olamasak da oğlunu bu tecrübelereden yoksun bırakmadığını düşünüyoruz. Yaşlı Heraclius ve oğlunun hayatı, Mauricius ve Hüsrev Perviz'in iyi ilişkileriyle birlikte sakin geçmekteydi.

İmparatorluk savaş dönemini kısa bir süreliğine geride bırakmıştı. Yaşlı Heraclius bu barış döneminde hem görevli olduğu bölgede hem de diğer valiliklerle siyasal anlamda dostluklar kurmaya çalışıyordu.⁹⁸ Bu kurulan dostluklar oğlunun imparator olması yolunda siyaseten ve askeri olarak Yaşlı Heraclius tarafını güçlendirmiştir.

⁹⁵ W. E. Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium* (New York: Cambridge University Press, 2003), 21.

⁹⁶ Alexander Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Mansel (Ankara: Maarif Matbaası, 1943), 246.

⁹⁷ Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 25.

⁹⁸ John Karkazis - Ioannis Vidakis, *General Heraclius The Elder* (Hellenism in the Orient, 2021), 4.

İmparatorluk içerisinde artan huzursuzluk nedeniyle önceki bölümde de aktardığımız gibi Mauricius’a karşı darbe gerçekleşmiştir. Darbe ile tahta oturan Phocas kısa sürede iktidarın tamamını ele geçirmiş ve sabık imparatorun ailesini katletmiştir. Mauricius’un bir oğlunun hayatta kaldığı ve Hüsrev’e sığındığı hususunda aktarımlar da mevcuttur.⁹⁹ Hüsrev, tahtını borçlu olduğu Mauricius’un ölümüne son derece sinirlenerek Roma üzerine savaş ilan etti. Hüsrev’in buradaki planı Mauricius’un kan hakkını bahane ederek Roma İmparatorluğunu tamamen işgal etmek ya da uydu devlet haline dönüştürmektir.¹⁰⁰

Phocas’ın halka ve soylulara karşı tutumunun son derece sert olmasından kaynaklanan bir huzursuzluk durumu imparatorluk içerisinde her bölgede hissediliyordu.¹⁰¹ Bu durumu lehine çevirmek konusunda ustaca hamleler yapan Yaşlı Heraclius, hükmü altında bulunan imparatorluk topraklarında kendisi ve oğlu adına para bastırmıştır.¹⁰² Bastırılan paralarda henüz açıkça imparator ünvanı kullanılmasa da bu girişim Phocas’ın iktidarının artık tanınmadığının açık bir göstergesidir.

Phocas dönemi sadece iç karışıklarla sınırlanamayacak kadar karanlık bir dönemdir. Mauricius’un ölümüyle birlikte Hüsrev’in savaş ilanında bulunduğu bahsedilmiştir. İmparatorluğun doğusu henüz birlik içerisinde değildi. Konstantinos’un Hristiyanlığı kabulünden bu zamana geçen yıllar boyunca birliğin tesis edilememesi imparatorluğu hem siyasal hem de ekonomik olarak sıkıntıya sokmuştur.

İmparatorluk içerisinde Phocas’a karşı olanlar sadece Heraclius ve ailesi değildi. Ermeni kökenli bir başka general olan Narses de bu isyana katılmış ve Mauricius’un kan hakkını bahane ederek bulunduğu bölgede bağımsızlık ilan etmiştir. Hüsrev’i yardım için çağıran Narses, Orta Çağ’ın en büyük iki gücünü son kez karşı karşıya getirmiştir.¹⁰³ Yaşlı Heraclius’un tüm gelişmeleri takip ederken bir taraftan da başkent içerisindeki önemli grupları tarafına çekmiştir. Yaşlı Heraclius uzun yıllar savaş meydanlarında bulunmuş ve gerçek bir savaşın nasıl kazanılacağını öğrenmiştir. Yaşlı Heraclius isyan bayrağını kaldırdıktan sonra Heraclius’u pruva (geminin ön kısmı) kısmında Meryem Ana figürü bulunan bir gemiye bindirmiş ve buradan İmparatorluğun başkentine doğru yola çıkarmıştır. Geminin pruva kısmında Meryem Ana sembolünün bulunması eski inançlara yapılmış olan bir atıftır. Romalılar Hristiyanlaştıktan

⁹⁹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 612.

¹⁰⁰ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 79.

¹⁰¹ Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 248.

¹⁰² “5 Nummi - Heraclius, Byzantine Empire” (Erişim 22 Haziran 2024).

¹⁰³ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 613.

sonra eski inançlarını unutmamış ve pagan inançlarını Hristiyanlaştırıp kullanmaya devam etmişlerdir.¹⁰⁴

İmparatorluk içerisinde spor müsabakaları önemli yer tutmaktaydı. Halkın desteğini kazanmak için bu spor gruplarına yakın olmak son derece önemlidir. Başkent içerisinde iki adet önemli gruptan bahsedebiliriz, bunlar Maviler ve Yeşiller olarak adlandırılmaktaydı.¹⁰⁵ Yeşiller daha çok halkı yansıtırken Maviler ise seçkin sınıftan oluşmaktaydı. İskenderiye gibi önemli şehirlerde bu iki taraftar grubunun mensupları bulunmaktaydı. Yaşlı Heraclius 608 yılında İskenderiye'yi işgal ettiğinde bölgede bulunan en güçlü taraftar grubuyla etkileşime girmiş olmalıdır. Taraftar sayısı olarak Yeşillerin fazla olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰⁶ İskenderiye şehrinde bulunan bu taraftarların da desteğini alan Yaşlı Heraclius oğlunun saltanat yolculuğunda ihtiyacı olan bütün desteği toplamıştır. Bir sonraki hedefi ise başkenti ele geçirmek ve Phocas'ı tahttan indirmek olacaktır. Heraclius yerel halkın ve taraftarların desteğiyle beraber başkente yaklaşmış ve daha önceden ayarlatılan destekçileri ona şehrin kapılarını açmıştır.¹⁰⁷ Heraclius, o an savaşı nasıl kazanacağını düşünmüş olmalıdır. Uygulanılan gerilla taktiği ile imparatorluğun başına geçen Heraclius, bu stratejik hamleyi tarihsel düşmanına da kullanarak zafere ulaşacaktı.

Phocas'ın iktidarı isyanlar ve itaatsizliklerle beraber büyük darbeler almıştı. Meşru olarak herhangi bir hanedandan da gelmediği için saltanatının sekizinci yılında tahttan indirildi ve Heraclius tarafından idam edildi. Phocas her ne kadar zalim bir yönetici olarak tasvir edilse de halkı yanında tutabilmek için vergi indirimine gitmiştir.¹⁰⁸

3.2. Heraclius'un Sasanilerle Olan Mücadelesi

Heraclius babasının da desteğiyle 610 yılında tahta çıktı. Tahta çıktığında ise imparatorluğun bütün hazinesi boşalmış, doğu sınırları Sasanilerce işgal edilmişti. İmparatorluğun bir diğer sorunu da Sasanilerle iş birliği içerisinde olan Avarlardır. Avar kağanlığı Slavları bünyesine katarak Roma İmparatorluğunu batı sınırlarından kuşatmış ve Konstantinopolis'e doğru

¹⁰⁴ Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 242-243.

¹⁰⁵ Bu gruplar zaman zaman imparatorluk siyasetine yön vermişlerdir. Marcianus'un Mavileri desteklemesi ve önemli kişiler arasında Yeşillerin destekçilerine karşı birtakım yaptırımlar uygulaması siyasette gruplaşmanın ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu gruplaşma geleneği sadece Roma-Bizans ile sınırlı kalmamış Osmanlı'da Lahanacılar ve Bamyacılar, Türkiye'de ise Fenerbahçe ve Galatasaray gibi kültürel aktarımla ve holiganlıkla devam etmiştir.

¹⁰⁶ Ceren Altunbeğ Turgut, "Maviler ve Yeşiller: Bizans Atlı Araba Yarışçıları Çerçevesinde Taraftar Grupları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41/71 (31 Mart 2022), 136.

¹⁰⁷ Turgut, "Maviler ve Yeşiller", 132-133.

¹⁰⁸ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* 5, çev. Asım Baltacıgil - Meral Harzem (İstanbul: Indie Kitap, 2020), 5/69.

yaklaşmaktaydılar. Avar Kağanı, imparatorluk içerisinde olan karışıklıktan haberdar olduğundan yeni bir antlaşma öneriyor ve imparatorluğun ödemiş olduğu vergiyi arttırmasını talep ediyordu.¹⁰⁹ Justinianus döneminde Avar elçilerinin Konstantinopolis'te alıkonulmasıyla başlayan düşmanlık en sonunda bir işgal planına dönüşmüştür.¹¹⁰

İmparatorluk son derece sıkıntılı bir durumda bulunmaktaydı. Heraclius iktidara ulaşmış lakin henüz muktedir olamamıştır. İmparatorluk Kilise birliğini sağlayamamıştı, Doğu Kiliselerinin imparatorluk karşıtı propaganda yapması ve Sasani yönetiminin desteğini almaları Heraclius'un saltanatını tehdit etmekteydi.

Phocas döneminden itibaren Sasanilerle iş birliği yaptığı sanılan Yahudiler zorla vaftiz edilmişlerdir.¹¹¹ Yahudiler için Roma yönetimine güvenmek her zaman zor olmuştur. Mabetlerini yıkan imparatorlar için çeşitli hakaretlerde bulunulmuş ve dünya üzerindeki en büyük düşmanları olarak nitelendirmişlerdir. Phocas'ın da zalimce sayılabilecek uygulamasıyla birlikte Yahudiler, imparatorluktan tamamen yüz çevirmişlerdir.¹¹²

Heraclius'un devraldığı imparatorluk önceki dönemlerden intikal eden problemleri henüz çözüme kavuşturamamıştır. Bu sorunların çözüme kavuşturulmasına paralel olarak imparatorluğun birliğini korumak zorundaydı. Heraclius imparatorluğun bütün hazinesini kullanmaktan geri durmamıştır.

Sasanilerin bu durdurulamaz ilerleyişini engellemek için öncelikle diplomasi yoluna gidildi. Hüsrev Perviz vefa borcu bulunduğu Mauricius'un kanını bahane ederek savaşını meşrulaştırmıştı. Heraclius bu durumdan haberdar olduğundan Hüsrev'e kan borcunun alındığına dair haber göndermiş ve Sasani akınının bitmesi için elindeki en zayıf kozu oynamıştır.

Heraclius şehre girer girmez nişanlısını Phocas'ın alıkoyduğu yerden kurtarmıştır. Henüz yeni Konstantinopolis Piskopos'u olan Sergios'un elinden tacını giydi ve nişanlısı Eudokia ile nikahını kıyan kişi Sergios oldu. Sergios'un hayatının piskoposluk öncesi hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. 610 yılında gelmiş olduğu mevki itibarıyla Heraclius ile imparatorluğun ateşten gömleğini giymiştir.

¹⁰⁹ Osman Karatay, *Avar Hâkimiyeti ve Balkanların Slavlaşması*, ed. Osman Karatay - B. A. Gökdağ (Ankara: Karam Yayınları, 2006), 60-83.

¹¹⁰ Nimet Kurat, "Avarlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 26/1 (2011), 85.

¹¹¹ Ulaş Sivrioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", *History Studies* 7/2 (2015), 112.

¹¹² Paul Johnson, *A History of The Jews* (New York: HarperCollins, 1988), 166.

İmparatorluğun idari yapıda olan sıkıntılarının yanında ekonomik olarak da buhran içerisindeydi. Phocas'ın halktan aldığı vergilerde indirime gitmesi hazinenin gelirinde büyük bir azalma yaratırken, devam eden savaşlarda askeri giderler de artmıştır. Roma ordusu temel olarak paralı askerlik üzerine kurulmuş bir yapıdan müteşekkildi. Bu yapının ayakta durması için yeni bir ekonomik reform ya da askeri sistemde değişikliğe gidilmesi gerekmektedir. Heraclius bu iki reformu aynı anda yapmaya çalışacak ve imparatorluğun güvenliğini tesis etmeye çalışacaktır.

3.2.1. Sasanilerle mücadelenin ilk safhası (610-622)

Sasanilerin akınları Heraclius'un tahta çıkmasından önce başlamıştı. Heraclius'un tahta çıkışıyla birlikte Ermenistan bölgesinde bulunan Edessa'nın işgal edilmesi aynı zamanlara tekabül etmektedir.¹¹³ Heraclius'un savaşı bitirmek için girişimlerde bulunduğu aktarılmıştır. Hüsrev'in bu talepleri reddetmesindeki asıl amaç, Kaegi'ye göre kan hakkından daha fazlasıdır.¹¹⁴ Hüsrev, eski imparatorlukları olan Ahemeniş İmparatorluğunu yeniden tesis etmenin yollarını arıyordu.¹¹⁵ Mauricius'un ölümü, Hüsrev Perviz'e bu fırsatı vermektedir.

Hüsrev'in, komutanı Şahin eliyle Roma ülkesini işgale devam ettiği görülmektedir.¹¹⁶ Roma şehirlerinde yaşayan Hristiyanların bölgeden kaçmasıyla oluşan boşluğu Yahudiler dolduruyor ve direniş göstermiyorlardı.¹¹⁷ Phocas'ın yapmış olduğu uygulamaların, Yahudilerin imparatorluğa pamuk ipliğiyle bağlı olan sadakatleri bitmiştir.

Yerel halkın da desteğini almış olan Hüsrev, imparatorluğa son vermek için seferlerine hız kesmeden devam etti. Heraclius'a karşı çeşitli ittifaklara girmekten çekinmeyen Hüsrev, amacına daha kolay ulaşabilmek için Avarlarla iş birliği yaparak Roma'yı kısa süre içerisinde almış ve imparatorluğun ordularını iki ana cephede savaştırmaya zorlamıştır.¹¹⁸

¹¹³ Edessa Şehri bugünkü Şanlıurfa şehri civarlarındaki önemli bir antik şehirdir. Hristiyanlık için son derece önemli olan bu şehir Edessa Okulu ile ünlenmiştir. Nesturi inancı taşıdığı gerekçesiyle 489 yılında İmparator Zeno tarafından kapatılmıştır.

¹¹⁴ Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 63.

¹¹⁵ Ahemeniş İmparatorluğu MÖ 550/ MÖ 330 yılları arasında Anadolu, İran, Mısır gibi coğrafyaları hakimiyeti altına almış Perslerin kurmuş olduğu en büyük imparatorluktur. İlerleyen yıllarda Pers hanedanlarından hiçbiri bu büyüklükte bir imparatorluk sınırı elde edememiş ve her zaman en büyük idealleri olarak Ahemenişileri görmüşlerdir. Bkz. Menek, İbrahim Halil. "Antik Çağın Görkemli Medeniyeti: Ahemeniş İmparatorluğu". *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Mayıs 2022).

¹¹⁶ Mehmet Tezcan, "İran Armeniası (Pers-Armenia)", *Türk Tarih Kurumu*, ed. Mehmet Metin Hülagü, ts., 1/175.

¹¹⁷ Hristiyanlar bağlamında kastedilenler, İmparatorluğun teolojik görüşünü benimseyenlerdir. Doğu Kilise mensupları da Yahudiler gibi Sasanilerle iş birliği yapmaktaydılar. Bu iş birliğinin en önemli sebebi yüzyıllardır sağlanamayan Kilise birliğidir.

¹¹⁸ İrfan Shahid, "The Iranian Factor in Byzantium during the Reign of Heraclius", *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972), 312.

Heraclius kaybedilen toprakları geri alabilmek için 613 yılında bir ordu teşkil etti.¹¹⁹ Daha önce belirtildiği gibi bu ordular paralı askerlerden oluşmaktadır. Heraclius bu askerlerin maaşlarını karşılayabilmek amacıyla hazinede bulunan son *solide* (altın para birimi) kadar harcadı. Bu harcamalar sonucu imparatorluğun hazinesi zor bir duruma girmiş ve sadece askeri harcamalar üzerine yoğunlaşmıştır.

Heraclius kurmuş olduğu bu orduyla doğuya doğru yönelmiş ve Sasani kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratarak istilayı tamamen durdurmayı planlamıştır. Heraclius'un ordunun başında savaşa katılması iki asırdan fazla bir süredir görülmemiş bir hamledir.¹²⁰ Heraclius orduyla birlikte başkentten ayrıldığı sıralarda imparatorluğun doğu vilayetlerinden haberler gelmeye devam ediyordu.¹²¹ Heraclius ordusuyla Antiocheia yakınlarına geldiğinde Sasani ordusuyla karşılaştı.¹²² Yapılan büyük muharebede kaybeden taraf Roma İmparatorluğu oldu.¹²³ Roma orduları geri çekilirken ikinci bir savaş meydana geldi. Bu küçük çaplı muharebeyi kazananlar Romalılar olsa da geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹²⁴

Heraclius'un mağlubiyetinden sonra, Sasani orduları içerisinde oluşan şevk ile Filistin bölgesine doğru ilerlediler. Gerekli ikmal ve hazırlıklar tamamlandığında Anuşirvan'ın zamanında hazırlanan işgal planı yürürlüğe konmuş oldu.¹²⁵ Sasani kuvvetleri 614 yılına gelindiğinde Kudüs şehrini kuşattılar. İçeride yaşayan Yahudilerin de desteğiyle şehri zorlanmadan ele geçirmişlerdir.¹²⁶

Sasaniler işgalden sonra Kudüs'ün içerisinde bulunan birçok Hristiyan mabedine zarar verdiler. Bu mabetlere örnek verecek olursak; Aziz Stefan Kilisesi, Eleone Bazilikası, Göğe Yükseliş Kilisesi bu örnekler içerisinde yer alabilir.¹²⁷ Sasaniler bütün bu yıkımlarının ardından Kudüs'te bulunan ve İsa'nın asıldığı iddia edilen, Hristiyanlarca "Gerçek Haç" olarak adlandırılan kutsal emaneti alıp Ktesifon'a götürmüşlerdir.¹²⁸

¹¹⁹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 616.

¹²⁰ Heraclius'tan önce ordunun başında savaşa giden en son Roma İmparatoru I. Theodosius'tur.

¹²¹ Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* 5, 5/96.

¹²² Antiocheia şehri bugünkü Hatay'ın Antakya şehrinin olduğu bölgedir. Aynı isimdeki Isparta'nın Yalvaç ilçesinde bulunan antik şehirle karıştırılmamalıdır.

¹²³ Kuran'ın surelerinden birisi olan Rum Suresi'nin ilk ayetlerinin bu savaşla ilgili olduğu yönünde güçlü bir kabul vardır. Tezimizin üçüncü bölümünde bu iddiaları inceleyip ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

¹²⁴ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, çev. Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2020), 69.

¹²⁵ Ahmed Tefazzuli - Nurettin Albayrak, "Enüşirvân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Haziran 2024).

¹²⁶ Sarah Gador-Whyte, "Christian-Jewish Conflict in the Light of Heraclius' Forced Conversions and the Beginning of Islam", *Christian-Jewish Conflict in the Light of Heraclius' Forced Conversions and the Beginning of Islam* (De Gruyter, 2013), 203.

¹²⁷ Karen Armstrong, *Kudüs'ün Tarihi*, çev. İrem Sağlamer (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021), 286.

¹²⁸ Ktesifon ya da Tizpon şehri uzun yıllarsa Pers medeniyetine başkentlik yapmış Mezopotamya'da bulunan önemli bir antik şehirdir. Bugünkü Bağdat şehrinin 35 kilometre güneyinde yer alır.

Kudüs'ün düşüşü Hristiyan dünyasını derinden sarsmıştır. Başkentte bulunan Sergios ise bu durumu kabullenememiş ve Heraclius ile tam iş birliğine gitme yolunu seçmiştir. Başkent Kilisesi'nin bunun haricinde bir karar vermesi beklenemezdi lakin Heraclius'a yapacağı desteği o güne kadar hiçbir din adamı yapmamıştır. Kudüs'ün düşüşü imparatorluk içerisinde yaşayan Yahudilere karşı bir önyargı oluşmasını sağladı. Sebeos'un aktardığına göre Sasaniler önce şehri ele geçirmemiş, teslim olmaları şartıyla serbest bırakmışlardır. Şehirde asayişin kaybolmasıyla Yahudi cemaatler krizi fırsata çevirip şehirde yaşayan Hristiyanlarla savaşmışlar lakin yenilip Sasani askerlerinin yanına kaçmışlardır. Bu olay üzerine Sasaniler şehri ele geçirip bölgesel olarak katliama varacak yaklaşımlarda bulunmuşlardır.¹²⁹

Sasaniler Filistin bölgesi ile yetinmeyip imparatorluğun bütün verimli topraklarını işgal etmeyi planlamışlardır. İmparatorluğun en önemli gelir kaynaklarından birisi de Mısır bölgesidir. Mısır, başkent dahil imparatorluğun tahıl ihtiyacının büyük bir kısmını karşılıyordu. Sasaniler bu durumun farkında olduğundan taarruzlarını iki kola ayırdılar. Bir taraftan Küçük Asya bölgesini işgal etmeyi diğer taraftan ise Mısır bölgesini işgal etmeyi planlamışlardır.¹³⁰

Sasaniler Küçük Asya'da önemli bir direnişle karşılaşmadan Kadıköy'e kadar geldiler. Böylelikle Sasaniler, imparatorluğun başkentine yaklaşmış oldu. Heraclius ise bu durum karşısında Kadıköy'de bulunan ve Kadıköy Konsilinin manevi kaynağı olan Azize Euphemia'yı mezarından çıkarıp başkente götürmekle yetinmiştir.¹³¹

Heraclius bu zor durumda geçmişten örnek vererek işgali durdurmayı amaçladı. Hüsrev'e daha önceden Roma İmparatorluğu yardım etmiş ve tahtını gasp eden Behrâm-ı Çûbîn'e karşı olan savaşında destek olmuşlardı.¹³² Her ne kadar bu dostluğu Mauricius'un ölümü bitirmiş olsa da Heraclius kuşatmaya gelen askerlere bunu hatırlatıp zaman kazanmak istemiştir. Heraclius şehri kuşatan Perslere ithafen şu şekilde hitap etmiştir.

... çünkü benim imparatorluğumu Tanrı kurdu. Tanrı istemezse kimse onu yıkamaz. Tanrı'nın iradesi neyse o olur. Efendiniz "Onların başına bir kral oturtacağım" derse, istediğini kral yapsın; buyur ederiz. Mauricius'un öcünü mü almak ister? Peki Tanrı zaten babam Heraclius eliyle Phocas'tan öç almadı mı? Sizin kralınız hep kan peşinde gider. Ne zaman doycak? Tanrı onu ellerine verdiğinde Romalılar onu öldüremez miydi? Aynı zamanda Pers İmparatorluğu'nu yıkamazlar mıydı? Halbuki Mauricius ona acıdı...¹³³

¹²⁹ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 69-70.

¹³⁰ Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* 5, 5/96-97.

¹³¹ "Great Martyr Euphemia the All-praised" (Erişim 03 Mayıs 2024).

¹³² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 76.

¹³³ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 76.

Heraclius'un yapmış olduğu konuşma Sasani askerleri üzerinde etkili olmuş gibi görünmektedir. Bu sebeple kuşatmayı kaldırıp Suriye bölgesine doğru kışlamak için çekildiler. Kuşatma komutanı olan Şahrbaraz,¹³⁴ Hüsrev'e mektup yollayarak kendilerine hitap edileni ve yeni emirlerini sordu. Hüsrev ise buna karşılık olarak Heraclius'a bir mektup göndermiştir.

... Tanrı'na güvendiğini söylüyorsun; peki o neden Kayserya'yı, Kudüs'ü, İskenderiye'yi benim elimden kurtarmadı? Şimdi bile, bilmiyor musun ki, denizleri de karaları da dize getirmiş durumdayım? Bir tek Konstantinopolis'in tarafımdan alt edilmeden kalacağını mı sanıyorsun?

... Boş umuda kapılma. Yahudilerin elinden canını kurtaramamış, Yahudiler tarafından tahtaya (Haç) çıkarılmış o İsa seni nasıl benim elimden kurtarabilir? ...¹³⁵

İki hükümdar tarafından yazılan bu mektuplar, Heraclius'un diplomatik zekâsı sayesinde halihazırda sadece işgal amacı güden savaşı bir din savaşı haline getirdi. Heraclius bu mektubu hemen Sergios'un huzurunda okutmuş ve Kilise'nin tüm nüfuzuna talip olmuştur.

İmparator Konstantinos'tan bu zamana kadar kiliseye yapılan bütün iyilikler için bugün karşılık vakti gelmiştir. İmparatorluğun varlığı kilise için de hayati öneme sahipti. Kilise elinde olan bütün gümüş ve altınları Heraclius'a sundu. Heraclius bu hazine ile hem Avar tehdidi ile baş etmeye çalışacak hem de dağılan ordusunu yeniden toplama girişiminde bulunmuştur.¹³⁶

Heraclius, Avarlarla bizzat görüşmek için başkentin batı surlarını geçerek Avar Kağan'ı ile görüşmek ve ona hediyeler vererek barışı temin etmek istemekteydi.¹³⁷ Kağan bu hareketi fırsat bilerek Heraclius'a karşı bir pusu hazırlattı.¹³⁸ İmparatorun esir düşmesiyle birlikte hem imparatorluğu yerle bir edecek hem de ganimetlere kolay yoldan ulaşmayı hedeflemiştir.¹³⁹ Bu saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı; İmparator bu saldırıdan canını zor kurtardı. İmparatorluğun güney kısmı da bu yıllara takriben işgal edilmeye başlandı. Sasaniler imparatorluğun en önemli geçim kaynağı olan Mısır'ı işgal ettiler (616). Bu işgal sonrasında başkentte tahıl kıtlığı baş göstermiştir.¹⁴⁰

İmparator bütün bu olumsuz durumlar karşısında adeta çaresiz kalmıştır. Başkentin bu halde olmasının imparatorluğun güvenliğini sarsmıştır. Heraclius bu sıkıntı karşısında çözümü geri çekilmekte buldu ve başkenti doğduğu topraklara taşımaya karar verdi. Buradaki amacı

¹³⁴ Roma kaynaklarındaki ismi ile Savaros, Hüsrev Perviz'in damadıdır. İsminin anlamı Şahlığın Yaban Domuzu olarak geçer. Yaban domuzu Sasaniler ve doğu toplumlarında zaferin nişanesi olarak görülürdü.

¹³⁵ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 76-77; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 95.

¹³⁶ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 404-405.

¹³⁷ Kesinlik bulunmasa da ismi verilmeyen Kağan'ın II. Bayan Han olma ihtimali çok yüksektir. Bkz. Kurat "Avarlar" 100-103.

¹³⁸ Kurat, "Avarlar", 103.

¹³⁹ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 618-619.

¹⁴⁰ Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* 5, 5/97-98.

kendisini altında bulunduğu kısıkaçtan kurtarıp manevra alanı oluşturmaktır. Lakin Konstantinopolis'ten vazgeçme fikri duyulduğu an, başkent içerisinde büyük bir huzursuzluk olduğu aktarılmaktadır. Başta Sergios olmak üzere tüm ahali imparatoru bu karardan vazgeçirmek istediler. Her ne kadar baskı altında olsa da başkent in meşruiyeti tartışılmazdı. Bir imparatorun başkenti bırakıp gitmesi kabul edilemez bir davranış olarak görülmektedir.

Romalıların Kartaca bölgesi hakkında iyi düşünceler beslemediği, Antik Çağlar'da Afrika merkezli yönetimlere sıcak bakmadığı, bu sebeple Afrika merkezli bir Roma yönetimine sıcak bakılmayacağı konusunda tereddütler mevcuttur.¹⁴¹ Afrika Eksarh'ının yönettiği topraklar ise eski Kartaca bölgesidir. Romalı devlet adamı olan Marcus Porcius Cato'nun "Carthago delenda est/Kartaca Yıkılmalıdır" sözünün bütün Romalı devlet adamlarınca bilindiği düşünülmektedir. Heraclius ise başkentini bu tarihi düşmanın kurulduğu topraklarda yeniden tesis etmek istiyordu. Bu durum halkın muhalefet etmesinde önemli bir neden olarak gösterilmektedir. Heraclius bütün bu uyarılara rağmen hazinesini gemiye doldurdu ve Haliç'ten yola çıkardı. Arkasından güvenli gördüğü yeni başkentine doğru yola çıkmayı hedeflemiştir.¹⁴² Sergios, İmparatorun bu hamlesine karşı Heraclius'u bu yoldan vazgeçirdi. İmparator'a vermiş olduğu gümüş ve altınları eriterek yeni *solidler* bastırdılar.¹⁴³ Bu *solidlerin* üzerine de "Tanrı Romalıları Yardım Etsin" yazmaktaydı.¹⁴⁴ Bütün bu gelişmeler halk ve askerdeki imanı şevke getirmiştir. Sikkeler üzerine yapılan bir araştırmada *solidlerin* sadece başkentte kestirildiğine değinilmektedir. Bakır ve diğer paraların ise Küçük Asya'da bastırıldığı hususunda tespitler yapılmıştır.¹⁴⁵

Ticari veya kaynak bakımından zengin olan şehirlere karşı Sasaniler özen göstermekteydi. Bu bölgelerin halkı eğer Sasani işgaline direniş göstermiyorlarsa herhangi bir katliam yapılmıyor ve eşit tebaa olarak kabul ediliyorlardı.¹⁴⁶ Kiliseler konusunda da Hüsrev'in müsamaha gösterdiğini ve Sasani topraklarında Doğu Kilisesi mensuplarının yaşadığı bilinmektedir. Hristiyanlığa yabancı olmayan Hüsrev, elbette ki imparatorlukla Kilise arasındaki

¹⁴¹ Romalılar Antik Çağ'da en büyük düşmanı Kartacalı Hannibal ile birçok savaşa girmiştir. Her ne kadar sonraki yıllarda bölge Roma hakimiyetine girmiş olsa da bu eski düşünceler halen halk ve devlet adamları arasında tazeliğini koruduğunu düşünülmektedir.

¹⁴² Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* 5, 5/102.

¹⁴³ Mehmet Ertan Bamyacı - Sezgin Güçlüay, "İmparator Heraclius Döneminde (610-641) Bizans İmparatorluğu'nun Siyasi Yapısı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/56 (Ekim 2017), 389.

¹⁴⁴ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 625.

¹⁴⁵ Hicran İnaltekin, *Heraclius Dönemi Anadolu Seferleri ve O Dönemde Darbedilen Sikkeler* (Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 61.

¹⁴⁶ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 617.

münasebetten haberdardır. Halkın daha fazla direniş göstermemesi için kilise mallarına el koymadığı görülmektedir.

Heraclius tüm odağını Sasaniler üzerine yoğunlaştırmış ve Avarlarla olan geçmişi bir kenara atmaya razı olmuştur. Avar Kağanı ile ağır bir antlaşmaya razı gelmiş ve başkent in güvenliği konusunda desteğini istemiştir.¹⁴⁷ Heraclius büyük bir sefer hazırlığı ile Küçük Asya'ya geçmiş ve başkentte oğlu ile Sergios'u makamına vekil bırakmıştır.¹⁴⁸

Heraclius ordunun yapılanmasında değişikliğe gitmenin faydalı olacağını düşünmüş ve yeni bir sistem geliştirmiştir. Mauricius'un getirmiş olduğu *eksarhlık* sistemini daha küçük parçalara bölmüş ve yerinden yönetimi güçlendirmiştir. Bu sisteme ise kolordu anlamına gelen *thema* sistemi adını vermiştir.¹⁴⁹ Bu isimlendirmenin Heraclius döneminde kullanılmadığına dair görüşler de mevcuttur. Vasiliev'e göre *thema* sistemi II. Justinianus'a kadar *exercitus* ismi ile kullanılmaktaydı.¹⁵⁰ Heraclius bu sistemle birlikte askeri komutanları bölgesel sisteme bölmüş ve topraklarını koruma konusunda yerel yöneticiler oluşturmuştur. Bu yöneticiler topraklarında imparatorluk ordusu için askerler yetiştirmeye başlamışlar ve hazineyi her iki yönden rahatlatmışlardır.¹⁵¹

3.2.2. Sasanilerle mücadelenin ikinci safhası (622-628)

Bütün bu hazırlıklardan sonra Heraclius, ordunun başında, Sasaniler'in üzerine tekrar yürümüştür. Heraclius askeri alandaki becerisini bu sefer Roma'nın en eski düşmanlarından birine karşı göstermek zorundaydı. Küçük Asya bu sefer için hazırlanmış, hazine ise bu seferi karşılayacak kadar güçlü sayılırdı. Bütün bu lojistik bilginin yanı sıra Heraclius, gerilla stratejisini çok iyi uygulamaktaydı. Bu andan itibaren savaşın seyri Roma İmparatorluğu'nun lehine dönmüştür. Bu durum üzerinde Sasanilerin uzayan savaş koşullarında oluşan savaş yorgunluğunun da etkisi bulunmaktadır. Sasaniler uzun süre boyunca ikmal noktalarının uzağında kalmışlardır. Büyük savaşın dini bir boyut almasıyla birlikte işgalleri altında bulunan topraklardan da eskisi gibi faydalanamamaları onlar için büyük bir dezavantajdır.

Diğer taraftan Heraclius, kendi imparatorluğu sınırları içerisindeydi. Halkın iman şevkini arttıran hamlelerden sonra gördüğü destek kaçınılmaz bir sonuçtur. Yeni sistem ile orduya

¹⁴⁷ Kurat, "Avarlar", 103; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* 5, 5/105; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 93.

¹⁴⁸ Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ* (Ankara: Divan Kitap, 2016), 214.

¹⁴⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 90-91.

¹⁵⁰ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 286.

¹⁵¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 90.

alınanların çoğu tecrübesiz askerlerdi. Bu durumu düzeltmek için ordu gerçek bir savaş tatbikatı yapıyor ve her an talim ediyorlardı.¹⁵²

Heraclius ordusu ile Gandzak'a gelip burada bulunan Mecusi ateşini yıktırdı.¹⁵³ Bu da askerlerinin gözünde gerçekten Mesih'in askeri olduğu intibahını güçlendirdi.¹⁵⁴ Bunu haber alan Sasaniler ordusunu Heraclius'a karşı yönlendirdiler. Sasaniler bu muharebeye kendilerinden emin girmişlerdir. Çünkü Sasani ordusu her ne kadar yıpranmış olsa da birçok muharebe görmüş ve savaş tekniklerine bir derece hâkim bir yapıya sahiptiler. Bu saldırı Sasaniler için büyük bir hezimet oldu. Heraclius burada Sasanilere karşı ilk büyük askeri başarısını almıştır.¹⁵⁵ Bu zaferler silsilesinin ilk adımı olmuştur. Sasani kuvvetlerinin uzun savaşlar sonrasında savaş yorgunluğu yaşamış olabilecekleri konusunda bilgi vermektedir.¹⁵⁶

Heraclius henüz yeni muzaffer bir komutan olarak zafer sevincini yaşayamadan Avarlarla yapmış olduğu kırılgan antlaşmanın bozulduğu haberini aldı.¹⁵⁷ Bunun üzerine ordusunu Pontus yakınlarında bırakarak başkente doğru deniz üzerinden yola çıktı. Avarlarla yeni bir antlaşma için masaya oturdular. Heraclius Avarlarla antlaşma için avantajlı bir konumda olduğunu düşünmektedir. Sasani tehlikesi sona erdiğinde Avarların bu bölgede barınamayacağını bilecek kadar iyi bir siyasetçiydi. Antlaşma sağlandıktan sonra yarım kalan savaşı tamamlamak için Pontus'ta bulunan ordusunun başına dönmüştür. Ordusunu Pontus civarında talim yapmak için bıraktığı nakledilmektedir. Antlaşma sürecini de kısa tutmasından anlaşılıyor ki Sasanilerin tekrar güçlenmesini ve iâşe almasını engellemek için zamanla yarışmaktadır.

Heraclius bölgedeki askeri gücünü arttırabilmek için yeni ittifak arayışı içine girmiştir. Sasanilere son darbeyi güçlü bir şekilde indirip nihai bir zaferle birlikte tarihsel düşmanının bölgedeki hakimiyetine son vererek doğu sınırlarını güvenceye almak istemekteydi.¹⁵⁸ Bölgede bulunan Hazar Türkleri ile bir ittifak içerisine giren Heraclius, kendi ordusunun üzerindeki

¹⁵² Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 618.

¹⁵³ Burada bulunan Ateş Tapınağı Zerdüştlük için önemli bir ibadethaneydi. Sebeos bu yapının Gandzak şehrinde olduğunu söylemektedir. Bu tapınağın tavanında Hüsrev'in bir resminin olduğunu ve Hüsrev'in resminin altında Güneş, Ay ve meleklerin tasvir edildiği aktarılmaktadır. Bkz. Mehmet Hanifi Dinç, "Zerdüştlük İnancı ile Hint Dinlerindeki Ateş Tapınma ve Kurban Ritüelleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 11/1 (2024), 28.

¹⁵⁴ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 78.

¹⁵⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 95; Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 618; Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü* 5, 5/106-107.

¹⁵⁶ Daan Nijssen, "What inspired Khosrow?: Historical background of the 602–628 war", *Medieval Warfare* 6/3 (2016), 25-27.

¹⁵⁷ Kurat, "Avarlar", 104.

¹⁵⁸ Bob Ekkebus, "Heraclius and the Evolution of Byzantine Strategy", *Constructing the Past* 10/1 (2009), 84.

baskıyı bir nebze azaltmıştır. Hazarların kırk bin kişilik bir destek sağladığı konusunda aktarılan bilgiler, Heraclius'un Perslere karşı son derece güçlü bir müttefik bulduğunu göstermektedir.¹⁵⁹

Tüm bu desteklerle beraber Küçük Asya'da Sasanilere karşı tüm gücüyle saldıran Heraclius, yaptığı tüm planların karşılığını almıştır. Her ne kadar Avar Kağanı'na tam olarak güvenmese de Sasanilerin üzerine başlatmış olduğu taarruzu durdurmamıştır. Şahrbaraz'ın ordusu ile 625 yılında karşı karşıya gelen Heraclius, mükerrer muharebelerin ardından galip gelmiştir. Bu savaş sırasında Heraclius kısa bir an harp meydanında tek başına kalmış ve üzerine saldıran Sasani askeri ile tek başına savaşarak onu alt etmiştir. Bu durum karşısında Şahrbaraz dahi hayranlığı gizleyememiştir.¹⁶⁰

Heraclius çeşitli muharebelere girerek Sasanilerin başkentine doğru yol alırken korktuğu başına gelmiş ve Avar Kağanı istenilen verginin ödenmemesini bahane ederek Konstantinopolis'i kuşatma altına almıştır.¹⁶¹ Kağan'ın kuşatma hazırlıklarına bakacak olursak bu saldırıyı uzun süredir planladığını anlayabiliriz. Kuşatma kuleleri ve mancınıklar inşa ederek başkent'in güçlü surlarını geçmeyi hedeflemiştir.¹⁶² Başkent'in savunmasıyla görevli olan Sergios ise bütün başkent muhafızlarını seferber etmiş, muhafızların yeterli olmadığı yerlerde ise halktan destek almıştır. Sergios mütemadiyen halka vaazlar vererek dini şevkin düşmemesini sağlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Heraclius 'un tek başına Sasani askeri ile dövüşmesi hadisesini halka vaaz ederek Mesih'in asla putperestlere karşı kaybetmeyeceği gibi bir intibah oluşturmuş olabileceği düşünülmektedir. Heraclius ile ilgili aktarılan bu bilgi yalnızca başkent halkının şevkini ve direncini kırmamak için oluşturulmuş bir kahramanlık hikayesi olabileceği yönündedir.

Heraclius şehrin güvenliği için ordusunu ikiye bölmüş ve başkente göndermiştir. Bu sırada elindeki orduya talim ettirmekte ve yeni saldırı planları yapmaktaydı. Başkentte ise Sergios tarafından güçlü bir direnişle karşılaşan Avarlar, Sasanilerden almış oldukları gemilere Slavları doldurup Kadıköy yakınlarına doğru yelken açtırdı. Sergios ise bu durum karşısında ellerinde bulunan ve imparatorluğun en güçlü silahlarından birisi olarak kabul edilen Grek Ateşini¹⁶³ bu kuvvetlerin üzerinde kullanıp Avar Kağan'ını kesin bir yenilgiye uğratmıştır.¹⁶⁴ Bu saldırıdan

¹⁵⁹ Constantine Zuckerman, "The Khazars and Byzantium - The First Encounter", çev. Alper Geçer, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* IV/1 (24 Temmuz 2020), 189.

¹⁶⁰ Theophanes, *The Chronicle Of Theophanes Confessor*, çev. Cyril Mango - Roger Scott (Oxford, 1997), 320.

¹⁶¹ İsmail Mangaltepe, "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhararası", *Karadeniz Araştırmaları* 10/10 (01 Aralık 2005), 11.

¹⁶² Mangaltepe, "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı", 13-14.

¹⁶³ Romalıların kullanmış oldukları denizde yanan bir tür maddedir. Üzerine su atıldığında yangının şiddeti arttığından deniz savaşlarında ve başkent'in savunulmasında kullanılmıştır.

¹⁶⁴ Kurat, "Avarlar", 105-106.

sonra Avarlar bir daha geri dönmek üzere Tuna Nehri'nin kuzeyine geri çekilmişlerdir. Sergios'un bu başarısı ile başkent huzura kavuşmuş ve bir daha batıdan gelen tehlikelere maruz kalmamıştır.¹⁶⁵ Bu zaferle birlikte Heraclius kesin bir şekilde yenilen Avar tehlikesinden kurtulmuştur.

Hazarlarla kuvvetlerini birleştiren Heraclius, 627 yılında Sasani ülkesini işgale başladı. Hüsrev Perviz elinde kalan son ordusunu Heraclius'a karşı gönderdi. Kendisi ise olası bir mağlubiyete karşı başkenti terk ederek savaşın sonucunu takip etmek için Suzina (Modern Farsça 'da خوز) dağlarına çekilmiştir.¹⁶⁶ Aynı yıl içerisinde Roma ve Sasani kuvvetleri Ninova'da karşı karşıya geldiler. Çetin geçen muharebenin ardından Romalılar kazanan taraf oldu. Her ne kadar zafer kazanmışlarsa da Sasani ülkesini tamamen işgal edecek kadar güçleri bulunmamaktaydı.¹⁶⁷ Bu mağlubiyetle beraber Hüsrev Perviz tahttan çekilmiş ve küçük çocuğu olan Merdasas'ı (ya da Merdanşah) tahta geçirmek istemiştir.¹⁶⁸

Bu hadisenin veraset nizamına uygun olmadığını belirten Şiruye, Şahrbaraz'ın desteğini alarak babası ve kardeşine karşı isyan etmiştir. Aynı zamanda isyanına destek olması için Heraclius'a da elçi gönderen Şiruye, destek alması karşılığında Sasanilerin işgal ettiği ve esir aldığı herkesi serbest bırakacağı konusunda Heraclius'a söz vermiştir.¹⁶⁹ Bu teklifi kabul eden Heraclius, esir aldığı tüm Sasani askerlerini Şiruye'ye iade ederek onun ordusunda istihdam edilmesini sağlamıştır. Tüm bu desteklerle beraber Şiruye, önce babası Hüsrev Perviz'i daha sonra da kardeşini yakalayıp idam etmiştir. Babası IV. Hüzmüz'ü idam ederek tahta çıkan Hüsrev Perviz, kendi oğlu tarafından aynı akıbete uğrayarak otuz sekiz yıllık saltanatını bir ihanetle sona ermiştir.¹⁷⁰

Şiruye verdiği sözde durmuş ve saltanatının hemen başlarında Heraclius ile kalıcı bir barış sağlamıştır. Ele geçiren tüm eserler ve esirler Roma'ya iade edilmiştir. Bu eserler arasında şüphesiz en önemli olanı Kudüs'ten ele geçirilen *Gerçek Haç* 'tır. Heraclius bu kutsal emaneti alarak önce Konstantinopolis'e getirmiş ve burada sergilemiştir. Heraclius 'un bu hamlesi

¹⁶⁵ Abdülhüseyin Zerrinküb - Rüzbeh Zerrinküb, *Sasanilerin Siyasi Tarihi*, çev. Ali Hüseyin Toğay (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2019), 155.

¹⁶⁶ John Julius Norwich, *A Short History of Byzantium* (New York: Vintage Books, 1991), 93.

¹⁶⁷ Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 173.

¹⁶⁸ Zerrinküb - Zerrinküb, *Sasanilerin Siyasi Tarihi*, 156.

¹⁶⁹ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 81.

¹⁷⁰ Zerrinküb - Zerrinküb, *Sasanilerin Siyasi Tarihi*, 144.

İmparatorluğun başkentini kutsamak için önemli bir adımdır. Konstantinopolis, bugünden itibaren aynı zamanda Yeni Kudüs olarak adlandırılmıştır.¹⁷¹

Heraclius tarihi düşmanından kurtulmuş ve başkentte şenliklerle karşılanmıştır. Sergios ise amacına ulaşmış, kutsal emanetleri ve kutsal şehir olan Kudüs'ün kurtulmasında samimi bir şekilde destek vermiş en sonunda bu kurtuluşun sağlanmasında önemli bir aktör olmuştur. Sasanilerin yenilmesinin ardından bölgede yükselen başka bir güç daha mevcuttu, ilk başlarda önemi anlaşılmamış olsa da imparatorluğun karşısına çıkan bu kuvvet, Romalılar için Sasanilerden daha zorlu bir rakip olduğu görülmektedir.

3.3. Heraclius'un Müslüman Araplarla Mücadelesi

Arapların krallığına adanlığını koyan birçok kişi olmuştur. Bunlardan en önemlisi ise Lahmi Devleti'nin hükümdarı olan İmr'ul Kays olarak bilinen soyludur.¹⁷² Lahmiler'in Hristiyan olamaması sebebiyle Romalılar ile iyi geçinemediği bilinmektedir. Bu yüzden diğer güç olan Partlar¹⁷³ ve daha sonra Sasaniler'in *vassal* devleti olarak bölgede bulunmuşlardır. Bölgede bir diğer güç ise Hristiyan olan Arapların kurmuş olduğu Gassani Devleti'dir. Lahmilere ve Sasanilere tampon bir krallık görevi yapan Gassaniler, meşruiyetini Roma İmparatoru'nun vermiş olduğu berat ile almaktaydı.¹⁷⁴

Diğer Arap kabileleri ise meşruiyetini bu iki *vassal* devlet üzerinden almakta ve iki büyük imparatorluktan birine vergi ödemek koşuluyla diğer devletler ya da kabilelerle ticaret yapabilmekteydi. Ticaret konusunda daha sonraki tarihlerde önemli bir yer tutacak olan Mekke'nin de bu beratlardan birine sahip olması gerekmektedir.

Hz. Muhammed'in dedelerinden birisi olan Haşim ve kardeşleri Roma İmparatorluğu ile anlaşma yoluna gitmiş, oradan almış olduğu berat ile Arabistan, Yemen, Habeşistan gibi bölgelere ticaret kervanları göndermeye başlamışlardır.¹⁷⁵ Hz. Muhammed'in de iki defa ticaret kervanı ile Roma'nın hakimiyetindeki topraklara giderek bu bölgeleri gördüğü aktarılmaktadır.¹⁷⁶ İki medeniyetin birbirine uzak olduğunu söylemek mümkün

¹⁷¹ Mihaela Pop, "Constantinople as 'the New Jerusalem' Byzantine manners of defining identity and keeping up the cultural memory", *University of Bucharest*, (ts.), 7; Yasin Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 18.

¹⁷² Robert G. Hoyland, *Arabistan ve Araplar*, çev. Sami İnci (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 116.

¹⁷³ MÖ 247-MS 224 Arasında hüküm sürmüş olan Part Hanedanının kurmuş olduğu büyük bir doğu imparatorluğudur. İskender'in devamında bölgede yaşayan Selevkos İmparatorluğu'nun yıkılmasını takriben kurulmuştur. Arşak İmparatorluğu olarak da bilinirler.

¹⁷⁴ Sümeyya İslam Çelik, *Gassaniler* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24.

¹⁷⁵ Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri (610-847)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 34-35.

¹⁷⁶ Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri (610-847)*, 30-31.

görünmemektedir. Bu yüzden dini inanış, toplum yapısı gibi konularda yeterince bilgiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Roma – Sasani Savaşları sırasında Hz. Muhammed iki gücü de son derece dikkatli takip etmekteydi. Bu iki imparatorluğun almış olduğu önemli yaralar, daha sonra kuracağı Medine Devleti'nin işini kolaylaştırmaktaydı.

3.3.1. Hz. Muhammed dönemi (628-632)

Hz. Muhammed'in, Arap coğrafyasında bölgesel bir güç olduktan sonra 628 yılında diğer hükümdar ve valilere mektuplar gönderdiği rivayet edilir. Bu mektuplardan birisi de İmparator Heraclius'a ulaşmıştır.¹⁷⁷ Hz. Muhammed ile Heraclius'un karşı karşıya gelmesine sebep olan bir diğer olayda elçilik ve diplomatik faaliyetlerdir. İslam kaynaklarına göre Hz. Muhammed, bölgedeki diğer yöneticilere mektuplar göndermeye devam ediyordu.¹⁷⁸

Busra şehri peygamber için önemliydi. Bu sebeple bu bölgenin İslam'a geçmesini arzuluyordu. Bu bölgenin yöneticisine Haris b. Umeyr ile bir mektup göndererek İslam'a geçmesini yahut cizye vermesini talep ediyordu.¹⁷⁹ Gassani Kralı'nın bu olayı haber alması üzerine elçi yakalanarak idam edildi.¹⁸⁰ Elçilik konusunda son derece hassas olan Hz. Muhammed, bu haberi almasıyla birlikte bu hamleyi savaş sebebi olarak görmüştür. Hemen bir ordu toplayarak başına eski evlatlığı Zeyd b. Harise'yi geçirmiştir. Zeyd'e bir şey olması durumunda iki komutan daha seçerek komuta kademesini güvence altına almaya çalışmıştır. Bu komutanların isimleri İslam kaynaklarında Ca'fer b. Ebu Talib ve Abdullah b. Raveha olarak geçmektedir. Hz. Muhammed, Abdullah b. Revaha'nın ölümüne çok üzülmüştür. Çünkü onunla sadece arkadaşlık bağları yoktu, İslamiyet için önemli bir şair olarak da görmekteydi.¹⁸¹

İslam Kaynakları bu savaştaki ordu sayıları konusunda ittifak içerisinde değillerdir. 100.000 veya 200.000 gibi devasa sayıda sayılar verilmektedir.¹⁸² Bu sayılar modern tarihçiler tarafından gerçekçi görülmemiştir.¹⁸³ Savaşa Roma orduları bizzat katılmamış onların yerine Gassani Kralı, Araplardan toplamış olduğu askerlerle savaşa katılmıştır.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Mehmet Akif Yalçınkaya, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Hz. Peygamber'in Mektuplarının Değerlendirilmesi* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 10.

¹⁷⁸ Yalçınkaya, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Hz. Peygamber'in Mektuplarının Değerlendirilmesi*, 9.

¹⁷⁹ Hüseyin Algül, "Mûte Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2024).

¹⁸⁰ el-Vakidi, *Kitabü'l Meğazi*, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: İlkhaf Yayınevi, 2016), 637.

¹⁸¹ Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 337-338.

¹⁸² el-Vakidi, *Kitabü'l Meğazi*, 640; Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri (610-847)*, 53.

¹⁸³ W. E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 79.

¹⁸⁴ Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, 79.

Savaşın sonucu hakkında kaynaklar itilaflıdır.¹⁸⁵ Her iki tarafın da bir kazancı olmadığını söylemek doğru olacaktır. Hz. Muhammed savaşın sonucunda en sevdiği sahabelerini kaybetmiştir. Bu olaydan sonra Heraclius ile Hz. Muhammed'in arasındaki iyi niyet kaybolmuştur. İkili ilişkiler her ne kadar iyi başlamışsa da Heraclius için *vassal* devlete saldırılması kabul edilemez bir davranıştı. Roma ve İslam Devleti'nde sınır gerginlikleri yaşanmaya başlanmıştır. Heraclius bölgede bulunan Hristiyan kabilelerin İslamiyet'e geçmesinden rahatsızdı. Doğu Hristiyanları, imparatorluğa karşı olan öfkelerini dindirmiş değildi. Bu sebeple imparatorluğa muhalif olan tüm güçlerle iş birliği içerisindeydiler. Doğu Hristiyanları, Konstantinopolis'ten o kadar uzakta bir teolojik görüşe sahiptiler ki, önce Zerdüştlere daha sonra da Müslümanları, Konstantinopolis Kilisesi'ne tercih etmişlerdir.¹⁸⁶ Heraclius bu girişimlere engel olmak için Gerçek Haç'ı Kudüs'e teslim etme bahanesiyle bölgeye geldi. Hem Kudüs'ü ziyaret eden ilk Roma İmparatoru olacaktı hem de bölgedeki kabilelere karşı gövde gösterisinde bulunacaktı.¹⁸⁷

Hz. Muhammed, bu yolculuğu kendi devleti için bir tehdit olarak görmüştür. Mute Savaşı'nın üzerinden çok zaman geçmemesine rağmen İslam Devleti, ikinci bir savaş için kendini hazır hissetmekteydi.¹⁸⁸ Hz. Muhammed, o güne kadar kurulmuş en büyük İslam Ordusunu toparlamış ve talime başlamıştır.¹⁸⁹ İleri gelen sahabeden destek toplayan Hz. Muhammed, ordusunu Roma ile sınırda bulunan Tebuk civarına getirmiş ve burada beklemeye başlamıştır. Heraclius ile karşı karşıya gelmeyen Muhammed, ordusu ile orada yirmi günü aşkın bir süre beklemiştir. En sonunda bölge ahalisiyle bir antlaşma yapmış ve cizye almıştır.¹⁹⁰

Heraclius ordusuyla birlikte savaş alanına çıkmaya da Müslümanların ellerinde olan ordu gücünü idrak etmiş olmalıdır. Bu savaş oyununun kazananının Heraclius olabileceği hususunda çıkarım yapılması mümkündür. Düşmanın tüm güçlerini görme ve tartma şansına sahip olan Heraclius, kısa bir zaman sonra bu güçlere mağlup olacaktır.

¹⁸⁵ Muhammad Husayn Haykal, *The Life of Muhammad (Allah's peace and blessing be upon him)*, çev. İsmail Razi al-Faruqi (American Trust Publication, 1976), 423-425; Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, 67.

¹⁸⁶ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 451-452.

¹⁸⁷ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 620; Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri (610-847)*., 49.

¹⁸⁸ Edward Gibbon, *Son Peygamber Muhammed - Doğuşu, Karakteri ve Öğretisi*, çev. Meral Harzem (İstanbul: İndie Kitap, 2020), 90-91.

¹⁸⁹ el-Vakidi, *Kitabü'l Meğazi*, 819-821.

¹⁹⁰ Kudame İbn Cafer, *Kitabü'l Harac*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 21.

3.3.2. Ebu Bekir dönemi (632-634)

Heraclius, Arapların gücünü tam olarak idrak etmeye çalışırken sınır güvenliğinden de endişe duymaktaydı. Hz. Muhammed'in ölüm haberini alıp almadığı konusunda kesin bir yargıya varılması zor gözükmetedir.

Ebu Bekir'in hilafeti genel olarak mürtetlerle mücadele ederek geçmiştir. Döneminde ortaya çıkan ve İslam kaynaklarında yalancı peygamber olarak adlandırılan Müseylime ile uğraşan Ebu Bekir, gücünün çoğunu ayrılıkçıları bastırmaya harcamış gözükmetedir.¹⁹¹ Araplar, iç karışıklıklarını bitirdikten sonra gözünü tekrar İmparatorluk topraklarına diktiler. Müslüman olmayan Arapların Halife'nin ordusunda görev alması nedeniyle düzenlenen saldırıların tam olarak Müslüman fetihleri olarak adlandırılmayacağı söylenebilir.¹⁹²

Bölgedeki Roma vatandaşlarının Heraclius'a karşı Arapları desteklemesinin nedenleri arasında, Heraclius'un Gerçek Haç'ı Kudüs'e getirirken bir anlaşmazlık sonucu neşretmiş olduğu fermanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu fermana göre Kadıköy Konsilini desteklemeyen Hristiyanların burunlarının kesilmesi yasallaştırılmıştır.¹⁹³ Her ne kadar bu karar uygulama alanı bulamasa da temsil ettiği görüş nedeniyle Doğu Kiliseleri tarafından önemli bir tehdit olarak nitelendirilmiştir.

Ebu Bekir Doğu Hristiyanlarına karşı yapılan bu girişimlerden haberdar olacaktır ki kendi ordusuna verdiği talimatta Doğu Hristiyanlarına dokunulmamasını tembihliyordu.¹⁹⁴ Arapların bu emre riayet etmesiyle beraber, İmparatorluğun güney kapıları tamamen işgale açık hedef haline gelmekteydi. Ebu Bekir bu açıklığı kullanarak İmparatorluğun güney sınırlarına bir sefer başlattı. Kendisi hiçbir savaşa bizzat katılmamış yerine sahabe komutanlardan göndermiştir. Kaynakların verdiği bilgilere dayanarak Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Amr b. Said. el-As, Şurahbil b. Hasana ve Yezid b. Ebu Sufyan'ın İslam ordularına kumandanlık ettiğini söylenmektedir.¹⁹⁵ Ordular önce Şam'ı ele geçirdiler.¹⁹⁶ Daha sonra Busra şehrini ele geçirdiler.¹⁹⁷ Bölgedeki güvenliği sağladıktan sonra ise Ecnadeyn mevkinde beklemeye başlamışlardır.¹⁹⁸ Bunu haber alan Heraclius, kardeşinin başında bulunduğu bir orduyu Arapların üzerine gönderdi. Lakin

¹⁹¹ Ahmet Önkal, "Müseylimetülkezzâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2024); el-Vakidi, *Kitabü'l Meğazi*, 863.

¹⁹² Zafer Duygu, *İslam ve Hristiyanlık* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 187-191.

¹⁹³ Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, 422.

¹⁹⁴ Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, 424.

¹⁹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2024).

¹⁹⁶ Kudame İbn Cafer, *Kitabü'l Harac*, 30.

¹⁹⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 103.

¹⁹⁸ Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı".

muvaffak olamadılar. Ebu Bekir'in ordusu Roma ordusuna karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu savaşta Roma orduları komutanı Sergios da öldürülmüştür.¹⁹⁹

Bu haberin bölgede yayılmasıyla birlikte Yahudilerin duydukları karşısında mutlu oldukları görülmektedir. İletişim kaynaklarının zayıf olmasından kaynaklı olarak yeni bir dinin çıktığı konusunda bilgiler geç yayılmaktaydı. Yahudilerin bu gelişmelere tam vakıf olmadıklarını düşünürsek, kuzenleri olan Müslüman Arapların bölgede güçlendiğini varsaymış olabilecekleri son derece normal bir yaklaşımdır. Roma İmparatorluğu bu yenilgiden sonra savunma hattını daha kuzeye çekmiştir.²⁰⁰ Bu hamle ile Kudüs ve Mısır'ı korumasız bırakmasına karşın tüm güçlerini Küçük Asya'da toparlamaya çalışmıştır.

Ebu Bekir'in hilafeti iki yıl yedi ay kadar sürmüştür. Bu kısa süreli halifeliğinde hem iç karışıklıkları bastırmış hem de Roma İmparatorluğu'na karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Heraclius ise bu mağlubiyet karşısında yeniden ordunun başına geçip imparatorluk topraklarını yeniden savunma girişiminde bulunmuştur. Ömer dönemi bu mücadelelerin zirve noktası olmuştur.

3.3.3. Ömer b. Hattab dönemi (634-641/ ö.644)

Halife Ömer dönemi, İslam Devleti ve Romalılar açısından en yoğun dönemdir. Ebu Bekir'in Suriye bölgesi fetih girişimi henüz devam ederken vefatı üzerine Ömer halife seçilmiştir. Bu sebeple hilafetinin hemen başlarında savaşla karşı karşıya kalmıştır.²⁰¹

Ebu Bekir döneminde Mezopotamya bölgesinde bulunan Halid b. Velid ve askerleri, yeni halifeye bir sonraki hamleleri hakkında görüşlerini soruyorlardı. Ömer'in hilafeti saldırılacak beldeyi seçerek başlamıştır. Ömer, bölgenin önemli merkezlerinden birisi olan Dımaşk'ın fetih kararını vermiş ve Roma'nın bölgesel gücünü kırmayı planlamıştır. Bunu öğrenen Heraclius bu İslam fethini durdurabilmek için bölgeye takviye kuvvetler göndermişse de başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın ardından Dımaşk şehri umutsuzluğa kapılıp şehri Ömer'in kuvvetlerine teslim etmiştir.²⁰² Heraclius için bu yenilgi kabul edilemezdi. Sasanilerle girişmiş olduğu mücadeleler sonrasında güçlkle geri alınan beldelerin elinden bu kadar kolay çıkmasından, bölgedeki Doğu Kilisesi mensuplarını sorumlu tutmuştur.²⁰³

¹⁹⁹ Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, 425.

²⁰⁰ Paul Stephenson (ed.), *Bizans Dünyası*, çev. Tevabil Alkaç (İstanbul: Alfa Kitap, 2023), 88.

²⁰¹ Mustafa Fayda, "Ömer", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2024).

²⁰² Hasan Macit, "Hz. Ömer Devri Şam Bölgesinin (Kudüs ve Dımaşk) Fethi ve Bölgeye Atanan Valiler", *Tarih ve Tarihçi* 2/2 (31 Aralık 2023), 175.

²⁰³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 102.

Heraclius, Kilise içindeki sorunları Sasanilerle olan savaşların ardından çözüme kavuşturmaya çalışılmış olsaydı güney sınırlarının bu kadar savunmasız kalacağını söylemek mümkün olmayabilirdi. Heraclius bunu tercih etmek yerine muharebeler silsilesinden çıkmış olan ordusunu, henüz Romalılar kadar yıpranmış olmayan ve sayıca üstün olan Müslüman – Arap kuvvetlerinin karşısına çıkarmıştır. Yerel destek konusunda da dezavantajlı Roma ordusu giriştiği mücadelelerde büyük yenilgilere uğramakta ve büyük zorluklarla tekrar imparatorluk yönetimine giren toprakları kaybetmektedir.²⁰⁴

Heraclius ise yaşının ilerlemesiyle birlikte fiziksel olarak eski halinden oldukça uzak gözükmekteydi. Müslüman-Arapların Mercu’r-Rum bölgesinde bulunduğunu haber alan Roma kuvvetleri gücünü birleştirerek bu bölgeye doğru yola çıktılar. Heraclius gelişmeleri yakından takip ediyor ve kendi kuvvetlerini toparlama girişimindeydi.²⁰⁵

Bölgede bulunan İmparatorun kardeşinin orduyu kumanda etmesi ve yardıma gelen birlikleri diğer bir kanada bölerek savaşı iki ayrı koldan yönetmek istemesi, savaşın kaderini belirleyecek unsur olarak görülmektedir. Halid b. Velid komutasında olan kuvvetler kısıpaca alma konusunda tecrübeli olduğundan Roma kuvvetlerini iki ateş arasında bırakarak savaştan çekilmeye zorlamıştır.²⁰⁶

Bu durumu haber alan Heraclius hastalığına rağmen ordusunun başında yeniden muharebe alanına doğru yola çıkmışsa da hava koşulları nedeniyle istenilen vakitte bölgeye yetişememiştir. Müslümanlar bulundukları bölgedeki Emesa şehrini kuşattılar. Şehirde yaşayan halkın Müslümanlara karşı bir karşı saldırısı olmuşsa da destek kuvvetlerinin gelmemesiyle birlikte şehir düşmüştür.²⁰⁷ Bu olayı haber alan civar şehirler gerekli desteğin olmamasıyla birlikte hiç savaşımadan teslim oluyorlardı. Bütün bu gelişmeler bölgedeki İslam ordularının ilerleyişini kolaylaştırmış ve çok az kayıpla hızla ilerlemekteydiler. Bu gelişmeleri haber alan Heraclius ise büyük bir endişeye kapıldı. Yıllar önce kazanmış olduğu bölgelerin bu kadar kısa zamanda elden çıkmasıyla beraber Roma İmparatorluğu tekrar bir buhran içerisine girmiş ve umutsuzluğa kapılmıştır.²⁰⁸

²⁰⁴ Işıl Demirkent, “Herakleios”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 02 Mayıs 2024).

²⁰⁵ el-Belâzurî, *Fütuhu’l-Büldan*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987), 173.

²⁰⁶ Burcu Karakuş, *İmparator Heraclius Döneminde Bizans (610-641)* (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 83.

²⁰⁷ Robert Mantran, “Humus”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Temmuz 2024).

²⁰⁸ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 625-627.

Heraclius Antiochia'ya gelmiş ve buradan genel bir seferberlik emri çıkarmıştır. Toplamış olduğu ordunun içerisinde birçok milletten insan vardı. Bu denli karmaşık yapıdaki bir ordunun idaresi gerçekten güçtür. Heraclius orduya kendisi kumandanlık etmeyip Theodore adında bir kumandan tayin etmiştir.²⁰⁹ Bu kumandana yardımcı olmak üzere de bölgeye hâkim olduğu düşünülen Ermeni bir kumandan getirilmiştir. Ordunun alt kademesinde olduğu gibi üst kademesinde de homojen bir yapı bulunmamaktaydı.²¹⁰

Theodore bu karışıklığın farkında olduğundan ordusunu küçük parçalara böldü. Bu şekilde komutayı daha efektif kullanabilecekti. Roma ordusu, Müslüman ordusunun bölgedeki ilerleyişini durdurabilmek için Yermük mevkiine geldi.²¹¹ Gücünü tek çatı altında toplayan Müslümanların, Halid b. Velid'in komutası altında bölgeye geldikleri görülmektedir. Roma ordusunun küçük birlikler halinde konuşlandığını gören Halid b. Velid, kendi ordusunu da bu şekilde konuşlandırdı.²¹² Saldırıya başlayan Roma kuvvetleri, tüm Müslüman ordusunu imha edip İslam fethini durdurmayı hedeflemişlerdir. Saldırı avantajının Romalılarda olması hasebiyle ağır bir saldırıya başladıkları aktarılmaktadır. Roma'nın uygulamış olduğu bu savaş stratejisinin ilk başta işe yaramış gibi gözükse de büyük bir dezavantaj barındırmakta olduğu anlaşılmaktadır.²¹³

Halid b. Velid bu dezavantajı iyi kullanarak süvari birliklerini, parçalara ayrılmış Roma ordusunun arasındaki iletişimi kesmek için kullandı.²¹⁴ Müslümanların karargahına kadar yaklaşmış olan Roma ordusu bu hamle ile bütün iletişimini ve ikmali kaybetmiş oldu.

Bu saldırıda çok sayıda Roma askerinin yanı sıra Romalı komutanlarda hayatını kaybetmiştir. İslam kaynaklarında aktarılan Roma ordusunun 80.000'den az olduğu söylenmektedir.²¹⁵ Bu yenilginin ardından Heraclius, orduyu toparlamaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Müslümanlar bu zaferle birlikte kesin olarak bölgeye yerleşmiş bulunmaktaydı. Ebu Ubeyde, muzaffer komutan Halid b. Velid'i bölgedeki önemli şehirlerden biri olan Kinnesrin Şehri'ni fethetmek için görevlendirdi.²¹⁶

²⁰⁹ Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 230-231.

²¹⁰ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 102-103.

²¹¹ Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri (610-847)*, 54.

²¹² Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mayıs 2024).

²¹³ Fayda, "Yermük Savaşı".

²¹⁴ Fayda, "Yermük Savaşı".

²¹⁵ Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, 196.

²¹⁶ İsmail Yiğit, "Kinnesrîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mayıs 2024).

Heraclius halihazırda bölgede bulunduğundan gelişmeleri takip ediyordu. Hastalığı ilerlediğinden orduya komuta edemese de varlığı ile bölgedeki askerlere moral kaynağı olmaktaydı. Her ne kadar son zamanlarda büyük mağlubiyetler yaşamış olsa da Heraclius halen Sasaniler karşısında imparatorluğun büyük kurtarıcısı olarak görülmekteydi.²¹⁷

Halid b. Velid'in yaklaştığı haberini alan Kinnesrin halkı, eski bir komutan olan Minas'ı şehir komutanı olarak ilan ettiler. Yaklaşan tehlikeye karşı silahlandılar ve eğitime başladılarsa da hazırlıkları yarıda kaldı. Şehre ulaşan Müslümanlarla savaşılmaya başladıklarında oldukça tecrübesizdiler.²¹⁸ Komutanları olan Minas'ın savaş alanında ölmesiyle birlikte aralarında bir kargaşa başladı. Savaş meydanından çekilerek kale içine sığındılar. Paniklemiş olan milisler daha fazla şehri ve kaleyi savunamayacağını anladıklarında teslim oldular.²¹⁹

Bu haberi alan Heraclius büyük bir üzüntü duyarak Edassa'dan ayrıldı ve Konstantinopolis'e doğru yola çıktı.²²⁰ Bu haberi alan Müslümanlar yolda onu yakalayarak öldürmeye karar vermişlerse de geç kalmışlardır.²²¹ Heraclius şehre girdiğinde Müslümanlar Kadıköy'e kadar gelmişlerdi. Müslümanların Roma toprakları içerisinde bu denli serbest gezmeleri büyük bir zafiyet oluşturmaktaydı. Diğer taraftan Heraclius'u yakalamak için yola çıkan birlik sadece bu amaç doğrultusunda hareket etmekle kalmamış suikast planı içerisindeyken Halep şehrini de ele geçirmiştir. Halep'in kendisini müdafaa etmeye çalıştığı ifade edilse bile başarılı olamamışlardır.²²² Kinnesrin şehri civar şehirlere örnek teşkil ettiğinden Müslümanlar direniş görmeden çoğu yeri ele geçirmektedir.²²³

Halep'in ardından Antiochia ve Menbiç de kısa süreli çatışmaların ardından Müslümanların kontrolüne geçmiş oldu. Bütün bu olaylar, Müslümanları Suriye bölgesinde yegâne güç yapmıştır. Suriye'nin elden çıkmasıyla birlikte Roma İmparatorluğu'nun Kudüs'e karadan bağlantısı kalmamıştır.²²⁴

Müslümanlar çoğu yeri ele geçirmişlerdi. Artık bölgede Roma'nın gücü neredeyse tamamen kırılmıştı. Müslümanlar bu fetihlerden sonra gözlerini kutsal şehre diktiler. Sasanilerin elinden kurtulmasından henüz on yıl dahi geçmemişti ki Kudüs tekrar kuşatma altına girmiştir.²²⁵ Şehir savunmasında bulunan askerler bütün olumsuz savaş koşullarına rağmen şehri koruyacak inancı

²¹⁷ Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, 205.

²¹⁸ Yiğit, "Kinnesrîn".

²¹⁹ Karakuş, *İmparator Heraclius Döneminde Bizans (610-641)*, 84.

²²⁰ Kudame İbn Cafer, *Kitabü'l Harac*, 34; el-Belâzurî, *Fütuhu'l-Büldan*, 153.

²²¹ Karakuş, *İmparator Heraclius Döneminde Bizans (610-641)*, 85.

²²² Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 257.

²²³ Yiğit, "Kinnesrîn".

²²⁴ Tâlib Yâzicî, "Halep", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2024).

²²⁵ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 89.

kendilerinde görmekteydiler. Müslümanlar nihayetinde Kudüs'ü kuşatma altına aldılar. Şehrin savunmasından görevli kişi Patrik Sophronios olarak bilinmektedir. Patrik, şehirde bulunan garnizonu iyi şekilde organize etmesine rağmen o ve savunmadaki askerler uzun süreli kuşatmaya dayanamamışlardır.²²⁶

İslam kaynaklarındaki tartışmalı tarihler göz önüne alındığında fethin tarihi olarak 637 yılını vermek mümkündür. Tartışmanın asıl sebebinin kuşatma ve fetih tarihlerinin karıştırılması ya da iki vakanın tek vaka gibi gösterilmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Kudüs'ün Müslümanlarca ele geçirilmesinden sonra şehirde uzun süreli bir barış dönemi başlamıştır. Yahudiler tekrar şehre kabul edilmişler, Doğu Kiliselerine mensup olan Hristiyanlar ise baskılara maruz kalmadan bölgede yaşamını sürdürmüşlerdir. Heraclius bu kaybın ardından Kilise içerisindeki birliği sağlamak için bir iman akidesi ortaya koymuştur.²²⁷ Patrik Sergios'un en büyük hayali olan Kilise birliğinin sağlanması adına Heraclius ile ortaya koymuş olduğu formül ise *monoenergism* olarak bilinmektedir.²²⁸ Heraclius kötü gidişatın farkında olduğundan Sasani işgalleri süresince bu formülü geliştirmiştir. 624 yılından itibaren temelleri atılan bu inanç formülü Kudüs'ün elden çıkmasıyla birlikte resmi bir hüviyet kazanmıştır.

Monoenergism'in en ateşli düşmanlarından birisi olan Kudüs Patriği Sophronos'un henüz makamını kaybetmemesinden önce bu teolojik görüşe karşı olduğu bilinmektedir.²²⁹ Heraclius bu teolojik görüşün kabulü için hükmü altında olan Doğu Kiliselerine baskı yapmaktan çekinmiyordu. Bu baskılar imparatorluğa kısa süreli taraftar kazandırsa da yoğun bir muhalefetin oluşmasını sağlamıştır.²³⁰

İsa'da tek bir tabiat olduğunu savunan *monofizit* görüş ile Kadıköy itikadını benimseyenleri bir araya getirmek için ortaya atılan formül İskenderiye ve Konstantinopolis patrikleri tarafından desteklenmiş ve barışı temin edecek bir formül olarak görülmüştür.

Heraclius bizzat kendisi bu olumlu gelişmeleri takip etmiş ve destek olmuştur. Kilise birliği imparatorluğun birliği anlamına geliyordu. Bu birliğin sağlanması için her yol mübah görüldüğünden uzun zamandır sağlanamayan birlik kısa sürede şiddet ile sağlanmaya çalışıldı.

²²⁶ Armstrong, *Kudüs'ün Tarihi*, 305-308.

²²⁷ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 92-93.

²²⁸ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 406.

²²⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 101.

²³⁰ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 101-102.

Başta Patrik Sophronos olmak üzere önemli Kilise önderleri bu görüşe karşı çıktılar. Papa I. Honorius bu formülü reddetti, Sergios'un büyük Kilise ideali başlamadan büyük bir darbe almıştır.²³¹ Patrik Sergios her ne kadar büyük darbeler almışsa da imparatorun desteği onunlaydı. Teolojik formülünü kabul ettirmek için ana husus dahil bazı değişikliklere gitti. Heraclius'un tam desteğiyle birlikte *monoenergism*'in genel reddinden henüz birkaç sene sonra yeni bir formülle Kilise gündemine gelen Sergios, kararlı tutumu ve imparatorun desteğiyle papa dahil birçok Kilise liderine teolojik formülünü kabul ettirdi. O, yeni formülü *monotelizm* olarak tanımlıyordu. Formülün temeli ise İsa'da iki iradenin var olduğunun kabul ediyor lakin iki tabiatın tek bir tanrısal enerji tarafından idare edildiğini savunuyordu.²³² Bu görüş hem *monofizit* camia hem de Kadıköy taraftarlarınca kabul görüyordu. Muhalefet ise sadece Kudüs Patrik'i Sophronos tarafından gelmiştir.²³³ Halife Ömer'in kuvvetleri Kudüs'ü ele geçirdiğinde Sophronos'un tüm muhalefetiyle birlikte Kudüs Patrikliği de elden çıkmış oldu. Romalılar işgale karşı tecrübe sahibi olduklarından kutsal emanetleri şehir düşmeden başkente ulaştırmışlardır.²³⁴

Papa I. Honorius'un ölümüyle birlikte Sergios ve Heraclius bu yeni formülü yazılı hale getirerek önemli kilise merkezlerine ferman olarak gönderdiler. Bu fermanları *Ecthesis* adı altında önemli kiliselerin duvarlarına astılar. Her ne kadar başarılı bir girişim olsa da 638 yılında Sergios'un ölümüyle birlikte, formülün dini kanadının liderlik pozisyonu doldurulamadı.²³⁵

Heraclius büyük toprak kayıplarının ardından Doğu Kiliseleri ile herhangi bir birleşmenin olamayacağını kabul etmek zorunda kaldı. Doğu Kiliselerinin önemli bir kısmı elinden çıkmıştı. Araplar, Sasanilere benzemiyor ele geçirdikleri toprakları yakıp yıkmıyor ve dini özgürlük tanıyorlardı.²³⁶ Zaten imparatorluğa karşı olan yerel halk da bunu memnuniyetle karşılıyor, Araplara karşı direnç göstermiyorlardı. Araplar tarafından yeni bir din getirdiği yerel halk tarafından başta tam olarak idrak edilememişse de yeni dinin geldiği anlaşıldığında işler çoktan Müslümanların lehine dönmüş ve imparatorluk bu bölgeleri tamamen gözden çıkarmıştı.²³⁷

²³¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 102-103; Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, 66-67.

²³² Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık* (İstanbul: İSAM, 2021), 197.

²³³ Duygu, *İslam ve Hristiyanlık*, 113. Burada bütün önemli Kilise liderlerinin bu formüle muhalif olduğu söylenmektedir. Muhalif olanların Doğu Kiliselerindeki bazı din adamlarının olduğu düşünülmeyle beraber bölgedeki kiliselerin geneli Melkitlere bağlı din adamları tarafından yönetilmektedir. Melkitler için Bkz. Şinasi Gündüz, *İslam ve Hristiyanlık*, 125.

²³⁴ Casim Avcı, "Kudüs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mayıs 2024).

²³⁵ Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 268; Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, 66.

²³⁶ Duygu, *İslam ve Hristiyanlık*, 232-235.

²³⁷ Duygu, *İslam ve Hristiyanlık*, 164/254.

Müslümanlar Kudüs'ün fethi ile durmadılar. İmparatorluğun önemli vilayetlerinden birisi olan *el-Cezire* de Müslümanların eline geçmiş oldu.²³⁸ Müslümanlar bu ilerlemeyle birlikte hem Sasaniler üzerine daha kolay sefer yapabiliyor hem de Roma İmparatorluğu'nun güney ile bağlantısını tamamen kesiyordu.²³⁹

Müslümanlar bu zaferle birlikte Mezopotamya ve civarında tam hakimiyet kurdular. Sıra imparatorluğun önemli topraklarından birisi olan Küçük Asya'nın fethine gelmişti. Müslümanlar bir koldan Küçük Asya'ya taarruza geçtiklerinde diğer koldan da İmparatorluğun tahıl ambarı olan Mısır'a taarruz edeceklerdi. Bu sayede İmparatorluk büyük bir çıkmaza doğru sürüklenecek ve teslim olmaya mecbur bırakılacaktı. Sasaniler ile aynı stratejiyi izleyen Müslümanlar bu konuda büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Müslüman kuvvetler Küçük Asya topraklarının fethi için harekete geçtiklerinde ilk durakları Armenia bölgesi olmuştur. Yukarıda bahsedilen *monotelitizm* görüşü bu bölgede büyük bir ayrılığa sebep olmuştur. Bölgeyi korumakla yükümlü olan ordunun da Suriye'de ağır kayıplar vermesi İmparatorluk için bölgedeki hakimiyetin kontrolden çıktığını göstermekteydi.

Müslümanlar bölgede hızla ilerliyorlar ve Armenia bölgesindeki birçok şehri ele geçiriyorlardı. Halkın bölünmüş olması ve bölgede garnizonun yıpranmış olması nedeniyle büyük bir dirençle karşılaşmadan Armenia bölgesi kısa bir süre içerisinde Müslümanlarca ele geçirildi.²⁴⁰

Heraclius'un Araplara karşı neden savaşmadığı konusu ayrı bir soru işaretidir.²⁴¹ İmparatorluğun kalbi olan Küçük Asya'da fetihler yapan Müslüman Araplara karşı hiçbir zaman ordunun başında bulunmayan Heraclius, Sasanilere karşı gösterilen büyük kahramanlığın üzerinden henüz on yıl geçmişken bütün başarılarının eriyip gitmesine şahit olmuştur. Kurulan *thema* sistemi sayesinde Küçük Asya'da savunma daha güçlü olsa da İmparatorluğun bütün önemli vilayetleri neredeyse elden çıkmıştır.²⁴²

Heraclius'un sağlık sorunları artık daha kötü bir hal almış ve darbe korkusu nedeniyle genellikle Konstantinopolis'te ikamet etmekten imtina ediyordu.²⁴³ Heraclius'un hayatının son bölümünde İmparatorluğun bölgedeki siyasi gücünün günden güne zayıflamakta olduğu görülmektedir. Müslümanların Mısır üzerine yoğun bir şekilde saldırılarda bulunduğu haberleri

²³⁸ Cuma Karan, "Hz.Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda El-Cezire Futuhâtı", *Hz. Ömer Sempozyumu*, (01 Ocak 2018), 505-506.

²³⁹ Ramazan Şeşen, "Cezire", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mayıs 2024).

²⁴⁰ Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 312-314.

²⁴¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 103.

²⁴² Elden çıkan topraklar; Mısır, Filistin ve Suriye gibi imparatorluğun önemli topraklarıdır.

²⁴³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 104.

başkente kadar uzanmaktaydı.²⁴⁴ Mısır'dan gelen vergilerin yok olması demek İmparatorluğun büyük bir mali sıkıntı içine düşmesi demekti. Mısır'dan gelen tahılların İmparatorluğun geri kalanını beslediğine değinilmiştir. Sasani işgallerinin en şiddetli dönemi Mısır'ın işgali ile başkentin tahıl sıkıntısı çektiği döneme rastlamaktadır. Heraclius bu girişimleri sessizlik içerisinde izlemekten başka hiçbir girişimde bulunmamaktaydı.²⁴⁵

Neticede Amr b. el-As komutasındaki Müslümanlar Mısır'ı (İskenderiye hariç) fethettiler. Fetih sırasında Müslümanlar lehine birçok avantajı bulunmaktaydı. Bölgede Kilise birliğinin sağlanamaması, halkın büyük çoğunluğunun *monofizit* görüşte olması ve bölgenin sorumlu Despot'u olan Kyros'un (Mukavkıs)²⁴⁶ halka karşı izlemiş olduğu baskıcı politikalar, bölgenin imparatorluk elinden çıkmasındaki ana etkenlerdir. Bu tarihten sonra Müslümanlar bölgedeki yegâne güç haline gelmişlerdir. Orta Asya'ya kadar uzanan büyük bir İmparatorluk kurmuşlar ve yüzlerce yıl sürecek kültürel aktarımın merkezi haline gelmişlerdir.

3.4. Heraclius'un Ölümü ve Mirası

Heraclius hayatının son zamanlarını hastalıklar nedeniyle ızdıraplar içerisinde geçirmiştir.²⁴⁷ Gençliği süresince kazanmış olduğu tüm başarılarının, Müslüman-Araplara karşı nasıl yok olduğunu izleyerek ömrünü nihayete erdirmiştir.

Heraclius şüphesiz Roma İmparatorluğu içerisindeki en önemli imparatorlardan birisi olmuştur. Sadece siyasi eylemleriyle değil kültürel gelişmeleriyle de Roma İmparatorluğu'nun sonraki yüzyıllarına etki etmiştir. Saray konuşma dilini Latinceden Grekçeye çevirerek Roma İmparatorluğunu kelimenin tam anlamıyla Bizans İmparatorluğuna dönüştürmüş ve eski Roma ile Bizans'ı keskin bir şekilde birbirinden ayırmıştır.²⁴⁸

Ordu sistemini Roma'nın ilk dönemlerindeki gibi halk temelli olarak şekillendirmiştir. *Thema* sisteminin temeli bölgelerdeki halkın askere alınarak toprak beyinin emrinde konuşlanması olarak özetlenebilir. Roma'nın ilk dönem orduları arasında paralı askerler ve kavimlerden tutulan kiralık ordular elbette mevcuttu lakin bu ordular Roma'nın düzenli birliklerini geçmemekteydi.²⁴⁹

²⁴⁴ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 269.

²⁴⁵ Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 257.

²⁴⁶ Nadir Özkuyumcu, "Mukavkıs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Eylül 2024).

²⁴⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 104.

²⁴⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 99.

²⁴⁹ Flavius Vegetius Renatus, *Roma Savaş Sanatı*, çev. Samet Özgüler - Kutsi Aybars Çetinalp (İstanbul: Kronik Kitap, ts.), 11-12.

Heraclius'un dini alanda yaptığı reformlara daha önce değinilmiştir. Heraclius'un bu reform girişimleri halefleri tarafından devam ettirilmemiş hatta 680-681 yıllarında toplanan ekümenik bir konsil (III. Konstantinopolis Konsili) tarafından ilga edilmiştir.

Heraclius'un 641 yılında ölümü ile Bizans tarihinin önemli bir figürü tarih sahnesindeki yerini almış oldu. 31 yıllık iktidarı sırasında birçok başarı elde eden Heraclius'un son zamanları kazandığı bütün başarıların elden çıktığını görerek noktalanmıştır.

Heraclius arkasında iki adet tahta namzet bırakmıştır. Bu namzetler Konstantinos ve Heroklanas olmak üzere iki farklı anneden dünyaya gelmiş olan *Porfirogennetos* yani imparatorluğun yasal varisleydiler. Heraclius'un ölümü ile tarihsel olarak kişiliği son bulmuştur. Heraclius'un evlatları dönemine girerek konunun bütünlüğüne zarar geleceğinden geleneksel Heraclius'a geçmek uygun olacaktır.

4. GELENEKTE HERACLİUS

Heraclius, yaptığı reformlar ve aldığı siyasi kararlar ile halkın hafızasında kalıcı bir yer edinmiştir. Bizim bu bölümdeki amacımız bu hafızalarda kalan bilgileri aktarmak ve geleneklerde yer edinen Heraclius'un tarihsel kişiliği ile ne kadar örtüştüğü hakkında bir bilgi edinmektir.

Üçüncü bölüm üç ana başlık altında tasarlanmıştır. Kronolojik sıra takip edileceğinden bu bölümde öncelikle birinci başlıkta Yahudilik ve Yahudiler için Heraclius'un neler ifade ettiği, toplumda hafızalarda yer alan bilgilerin neler olduğu hakkında bilgiler paylaşılmaya çalışılacaktır.

İkinci ana başlık ise Hristiyanlık ve Hristiyan toplumların hafızasındaki Heraclius ile ilgili olacaktır. Bu bölüm imparatorluğun resmi dininin Hristiyanlık olması hasebiyle bir önceki bölüme kıyasla daha kapsamlı olacaktır. Heraclius hususunda sadece İmparatorluğun Ortodoks kabul ettiği görüşün perspektifinden ziyade Doğu Kiliselerinin düşüncelerini de paylaşmak doğru olacaktır.

Üçüncü başlık ise İslamiyet'te Heraclius hakkında oluşan geleneklerdir. Bu bölüm üç alt başlık halinde incelemeye alınacaktır. Birinci başlıkta Heraclius'un Sasanilerle olan mücadelesinde nazil olduğuna inanılan Rum Suresi bağlamında surenin mucizevi yönü ele alınacaktır. Bu inceleme sırasında İslami kaynaklar öncelikli olacaktır. En son, karşılaştırma amaçlı Roma kaynakları ile mukayese edilmek suretiyle toplanılan bulgular paylaşılacaktır.

Üçüncü başlıkta daha somut bir konu üzerinde durulacaktır. Bu konu Hz. Muhammed ve Heraclius arasındaki mektuplaşma üzerine olacaktır. Heraclius dönemin en büyük imparatorluklarından birini yönetmesi hasebiyle önemli bir mevkide bulunmaktadır. Üçüncü başlıkta ise Hz. Muhammed sonrasında Halife Ebu Bekir'in göndermiş olduğu elçi heyeti ile ilgili oluşan rivayet üzerinde durulacaktır.

4.1. Yahudi Geleneğinde Heraclius

Yahudi geleneğinde Heraclius'un nasıl algılandığına geçilmeden önce Yahudilerin Roma İmparatoru'nu nasıl gördüklerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Yahudiler uzun süre boyunca İmparatorluk içerisinde yaşamlarını sürdürmüş ve imparatorluğun dini ile herhangi bir bağlantıları bulunmayan azınlık halk olarak yaşamışlardır.

Yahudiler ile Romalıların ilişkilerinde belirli kırılma noktaları mevcuttur. Kırılma noktalarının genellikle imparatorluğun bölgedeki egemenliğini kırmak maksadıyla Yahudilerin isyan etmesi sonucunda oluştuğu görülmektedir. Bu isyanlar Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Filistin bölgesi ve Kudüs şehrinde meydana gelmiştir.

Romalıların bölgeye hâkim olmasını sağlayan olay Haşmonayim Krallığı'na yapılan siyasi yardımdır. Haşmonayim Krallığı zaman içerisinde Hellen kültürünü benimsemişlerdir.²⁵⁰ Hellenleşme ile bölgede Romalıların kültürel aktivitelerinin arttığı görülmektedir.²⁵¹ Romalılar kültürel aktivitelerinin yanı sıra Haşmonayim Krallığı'nın taht kavgalarına da müdahale ederek M.Ö 63 yılında Pompeius tarafından Kudüs'ü işgal ettiler.²⁵² Bu işgal ile bölgedeki Romalıların siyasi otoritesi artmış oldu.

Romalılar ve Yahudilerin ilişkilerinde yeni bir dönem başlatan önemli tarihsel figürlerden birisi de Kral Hirodes olarak kabul edilmektedir. M.Ö 40 yılında Partların Kudüs'ü işgali ile bölgedeki Yahudi ve Roma hakimiyeti tehlikeye girmiştir.²⁵³ Kral Hirodes ise Romalılar ile Kudüs'ü tekrar ele geçirmiş ve Part işgaline son vermiştir.²⁵⁴

Bölgede yaşayan Yahudiler kendilerini Romalılara karşı kabul ettirmişlerdir. Romalıların bölgede bulunmalarından Yahudilerin memnun oldukları düşünülmektedir. Roma Diktatörü olan Julius Caesar'ın ölümünün ardından ateş yaktıkları ve göz yaşları döktükleri nakledilmektedir.²⁵⁵

Hirodes'in ölümüyle birlikte Romalıların bölgedeki nüfuzu artmıştır. Hirodes'in soyundan gelen krallar, hükümdarlıktan ziyade arabulucuk rolünü üstlenmişlerdir. Kudüs şehrinde ve diğer şehirlerde kralın otoritesine ek olarak Romalı valiler bulunmakta ve yönetimi Yahudilerin Kralı ile paylaşmakta oldukları görülmektedir.²⁵⁶ Romalıların bölgedeki güçlerinin artmasından rahatsız olan Yahudiler, bölgede bağımsızlık girişimlerinde bulunmuşlardır. Bağımsızlık arzularını tetikleyen olaylardan birisi de Greklerle Yahudilerin arasında meydana gelen dini gerilimdir.

²⁵⁰ Tolga Savaş Altınal, *İsrailoğulları'nın Kutsal Soyu Kohenler* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 203.

²⁵¹ Sivrioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", 25.

²⁵² Okan Açıl, "Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2022), 100-101; Altınal, *İsrailoğulları'nın Kutsal Soyu Kohenler*, 215.

²⁵³ Armstrong, *Kudüs'ün Tarihi*, 176-177.

²⁵⁴ Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", *Eskiye* 37 (2018), 114.

²⁵⁵ Sivrioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", 26.

²⁵⁶ Hatice P. Erdemir-Halit Erdemir, "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue* (2010), 121.

Yahudilerin başlatmış olduğu bu büyük ölçekli isyan, Yahudilerin Roma İmparatorluğu'na karşı ilk büyük isyanı olarak kabul edilmektedir.²⁵⁷ Bu isyanın neticesinde Romalılar bölgede şiddete başvurmuş ve Kudüs'ün bir bölümü ile Süleyman Mabedini yıkmışlardır.²⁵⁸ Bu tarihten itibaren Romalılar ve Yahudiler arasında genellikle gergin bir hava oluşmuştur.

132-136 yılları arasında Yahudiler, İmparatorluğun hazırlıksız olduğu bir dönemde bölgede bağımsızlıkları için bir isyan daha başlattılar.²⁵⁹ Bu isyanın lideri Simon bar Kohba adında kendisini Mesih olarak ilan etmiş bir Yahudi bağımsızlık savaşçısıdır.²⁶⁰ Yahudiler bu isyanla kısa süreli bağımsızlık kazanmış olsalar da Romalıların bölgeye gelmesiyle bu isyan da bastırılmıştır.²⁶¹ Bu tarihten sonra Yahudiler bölgede yirminci yüzyıla kadar bağımsız bir devlet kuramamışlardır.

Yahudiler ve Romalılar arasındaki ilişki zaman zaman farklılıklar göstermekle birlikte genel olarak Yahudilerin Romalılara karşı işgalci gözüyle baktıkları görülmektedir. Yahudilerin Roma İmparatorluğu'ndan bağımsız kalmak ve Kudüs'ü tekrar başkentleri olarak tanımlayıp bağımsız bir devlet kurma isteklerinin yüzyıllar boyu sürdüğü düşünülmektedir. İmparator Heraclius'un iktidar yıllarında halihazırda devam eden Roma-Sasani Savaşı Yahudiler için bir kurtuluş kapısı olarak görülmüş ve bu doğrultuda Sasaniler ile iş birliği yapılmıştır.

4.1.1. Heraclius'a Armilus benzetmesi

Heraclius döneminde Yahudiler ve Roma arasındaki gerginlik, bir önceki imparator olan Phocas döneminden kalan sorunların mirasıdır. Phocas Yahudilere karşı fermanlar neşretmiş, onları topraklarında huzura karşı tehdit gördüğü için zorla vaftiz edilmelerini emretmiştir. Phocas'ın bu tutumu Yahudiler'in Phocas'ı lanetlemesine yol açmıştır.²⁶² Phocas'ın Sasanilerle olan savaşında müşkül duruma düşmesi Yahudiler nazarında hoş karşılanmış ve eski kurtarıcıları olan Perslerin galip gelmesi için yaşadıkları Roma vilayetlerinde huzursuzluk çıkarmaya başlamışlardır.²⁶³

²⁵⁷ Suat Tural, "Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bakış", *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi* 5/1 (11 Temmuz 2021), 137.

²⁵⁸ Cengiz Karaeli, "Nero'dan Vespasianus'a Kudüs'te Yahudi İsyanı (M.S. 66-73)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 14 (13 Ocak 2021), 36; Muhammed Güngör, "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 1 (2017), 69; Tural, "Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bakış", 138; Erdemir - Erdemir, "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler", 124.

²⁵⁹ Tural, "Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bakış", 139.

²⁶⁰ Tural, "Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bakış", 139-140.

²⁶¹ Sivrioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", 30.

²⁶² Sivrioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", 112-113.

²⁶³ Eski kurtarıcıları olan Büyük Kiros hakkında bilgi için Bkz. Engin Eroğlu, "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları", *History Studies* 8/1 (2016), 40.

En nihayetinde Heraclius darbe ile başa geçmiş ve Phocas dönemi sona ermiştir. İlk bölümde konu alan bilgiler doğrultusunda savaşın ilk safhasının Roma için ne kadar zor geçtiği aktarılmıştır. Sasanilerin hızlı ilerleyişi neticesinde 614 yılında Kudüs Sasanilerin eline geçti.²⁶⁴ Bu işgal ile Yahudilerin uzun zamandır özlem duydukları tapınak hayalleri tekrar yeşermiştir.²⁶⁵ Yahudiler bölgedeki Hristiyan nüfusu elimine etmek için çok çaba harcamışlar lakin Yahudi güçleri bölgede kuvvetli olmadığından bunu başaramamışlardır.

Yahudiler bu dönemde kurban ritüellerini tekrar uygulamaya başlamışlar ve kurtarıcıları olan Mesih'i beklerken Kudüs şehrini Yahudi olmayanlardan arındırmaya çalışmışlardır. Yahudilerin bu denli şiddet eğilimli davranışlarına ilk tepki Sasanilerden gelmiştir.²⁶⁶ Yahudilerin şehirde Hristiyanlarla bir iç savaşa girdiğini bazı kaynaklar bize ulaştırmışlarsa da bu iç savaşın mahiyetinin çok büyük olmadığı tahmin edilmektedir. Çünkü bütün Filistin bölgesinde yaşayan Yahudi nüfusun abartıldığı kadar fazla olmadığı ve bu abartılı sayıların dönemsel kaynakların bir tarzı olduğu bilinmektedir.²⁶⁷

Yahudiler bölgede Sasanilerin egemenliği altında kısmen de olsa özgür yaşama şanslarına erişmişlerdir. Sasani güçlerinin savaşın ilk zamanlarında içlerinde bulunan şevk ve savaşma gücü azalmaya başladığında Yahudiler için de yeni bir sürgünün kapıları çoktan açılmaya başlamıştır. Heraclius zaferler silsilesi ile kutsal bölgeleri Sasanilerden geri almıştır. Kudüs'te yaşayan Yahudilerin Hristiyanlara karşı aldıkları tavırların karşılıklarını verme vakti gelmiştir.²⁶⁸ Yahudilerin, hamileri olan Sasanileri kaybetmenin ardından vatanlarını da kaybetmeleri son derece olası gözükmektedir.

İmparator Heraclius muzaffer bir komutan olarak siyasi birliği sağladıktan sonra sıra savaş zamanı karşısında olan halklara gelmişti. Konu bağlamında iki millet önemlidir, bunlardan biri Yahudiler diğeri ise Doğu Hristiyanlarıdır. Yahudilerin durumu Hristiyanlar karşısında daha farklı bir durumdaydı.²⁶⁹ Heraclius, bölgede yaşayan bütün Yahudilerin vaftiz olmalarını emretti.²⁷⁰ Vaftiz olanların bölgede yaşamaları için izin verilecekti. Bu teklifi kabul etmeyen Yahudiler en iyi ihtimalle sürgün edilecekti.²⁷¹ Yahudiler işgal zamanları bölgede

²⁶⁴ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 88.

²⁶⁵ Armstrong, *Kudüs'ün Tarihi*, 287-289.

²⁶⁶ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 70.

²⁶⁷ Yuri Stoyanov, "Archaeology Versus Written Sources: The Case of the Persian Conquest of Jerusalem in 614", *Acta Musei Varnaensis* 8/1 (01 Ocak 2011), 352-355.

²⁶⁸ Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*, 616.

²⁶⁹ Kaegi, *Heraclius Emperor of Byzantium*, 205.

²⁷⁰ Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, 19.

²⁷¹ Remus Mihai Feraru, "The Religious Policy of Emperor Heraclius (610-641) in Regards to Hebrews: Premises, Acceptance and Consequences", *SUBBTO* 63/1 (2018), 35-36.

yaptıklarından dolayı pişman olmuş ve Roma'nın tekrar gazabına uğramaktan kaçınmak için bir kısım Yahudi vaftiz olmuştur.²⁷² Bir kısım Yahudi ise vaftizi kabul etmedikleri için diğer Yahudilere örnek olması adına katledilmişlerdir. Bu iki grubun dışında kalan Yahudiler ise bölgeden sürgün edilmişlerdir.²⁷³

Yahudi toplumu her sürgün edildiğinde yeni bir görüş ve efsane ortaya koymuştur. Bu edebî yönleri güçlü milletler için son derece normal bir reaksiyondur. Bahsedilen yeni sürgünün edebiyatı yüzyıllarca sürmüştür. Yahudiler tarihi düşmanları olan Romalıları kendi inanç perspektiflerinde kelimenin tam anlamıyla deccal olarak görmüşler ve bunu eserlerine nakşetmişlerdir.

VII. yüzyılda yazılmaya başlanan ve XVI. yüzyılda basılan ve Yahudilerin *apokaliptik* eserlerinden birisi olan *Sefer Zerubbavel*'e göre ahir zamanda ortaya çıkacak bir deccal figüründen bahsedilmektedir. Eserde deccal için *Armilus* tabiri kullanılmaktadır.²⁷⁴ Kelimenin *Romulus* ismine benzemesi dikkat çekicidir.²⁷⁵ Burada asıl dikkat çekici olan Heraclius'un Ermeni kökenli olmasıdır. Ermeniler için kullanılan *Armenak* veya *Aram* ifadelerinin Heraclius'un bünyesinde birleşerek *Armilus* kelimesine evrildiğini düşünmekteyiz.

Sefer Zerubbavel'de bahsedilen zaman diliminin aslında geçmişte yaşanan bir olayı naklettiği eserin muhteviyatından bellidir. Eserde Sasani hükümdarı olan Şiruye'nin belirtilmesi Roma-Sasani savaşının yapıldığı yedinci yüzyıla atıfta bulunması bizleri bu zaman aralığına götürmektedir. Yahudiler için Heraclius bu denli korkunç bir karaktere büründürülmüştür.

Heraclius'un *Armilus* gibi görülmesini fırsat bilen sahte mesihler de bu dönemde oldukça artmıştır.²⁷⁶ Tevrat metinlerinde anlatılan ve denizin ikiye yarılması sonucu Mısır'dan kaçan Yahudiler bu sefer de Akdeniz'in ikiye yarılmasıyla birlikte bölgeden kaçacaklarını düşünmekte ve onlara bu mucizeyi yapabileceğine ikna eden bir mesih figürünün peşinden gitmekteydiler. Elbette bu durum hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve denizin yarılacağına iman eden Yahudiler uçumlardan atlayarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Onlara bu mucizeyi vadeden kişi hakkında hiçbir bilgi yoktur.²⁷⁷

²⁷² Robert Bonfil (ed.), *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures* (Leiden: BRILL, 2011), 84-86.

²⁷³ Armstrong, *Kudüs'ün Tarihi*, 288.

²⁷⁴ Muhammed Ali Bağır, "Yahudi Eskatolojisinde *Armilus*", *Doğu Araştırmaları* 1/15 (2016), 7; Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, 88.

²⁷⁵ Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, 25.

²⁷⁶ Sivrioğlu, Ulaş, *Bizans Yahudileri* (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2023), 110-111.

²⁷⁷ Sivrioğlu, Ulaş, *Bizans Yahudileri*, 111.

Roma'nın Yahudileri son kez sürgüne göndermesi Yahudiler için büyük bir üzüntü olmuş olsa da kısa bir süre sonra başlayan Müslüman Arap fetihleriyle birlikte Kudüs'ün kapıları Yahudilere tekrar açılmıştır.²⁷⁸

4.2. Hristiyan Geleneğinde Heraclius

4.2.1. Monoteizm ayrılığı

Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olan Hristiyanlığın, resmi din olma serüveni önceki bölümde aktarılmaya çalışılmıştır. Sürecin hem Kilise hem de İmparatorluk açısından sancılı olduğunu ve bu sancının giderilmesi için birçok formülün denendiği görülmektedir. İmparatorluğun başına bela olan Sasanilerle yüzyıllarca mücadele etmiştir. Mücadelenin merkezi imparatorluğun doğu sınırları olduğundan burada yaşayan halkın teolojik görüşü mücadelenin kaderine etkide bulunmaktaydı.

Heraclius bütün bunların farkında olduğundan Kilise'nin ayrılığına son vermek istemekte ve Doğu Hristiyanlarını tam sadakat ile İmparatorluğa bağlamak istemekteydi. Bunun için yeni bir formül icat edilmesi elzemdi. En yakın dostu olan Konstantinopolis Patriği Sergios'un, bu görev için uygun bir aday olduğu düşünülmüştür. Sergios hem İmparatorluğa hem de İmparatora sadakatle bağlıydı. Patrik olması hasebiyle hayatını adamış olduğu Kilise'nin menfaatlerini bu iki temel güç ekseninde güçlendirmek istemesi son derece doğaldır.

Sasaniler ile son savaşta halkın maneviyatına hitap ederek halihazırda devam eden savaşı nasıl kutsal bir hüviyete büründürmüşlerse bu birliği devam ettirmenin bir yolunu bulmak zorundaydılar. Kriz dönemlerinde ortaya çıkan bir çözümden ziyade sorunları temelden çözüp, her iki teolojik formülü de kapsayan lakin Kadıköy İtikadını daha üstte tutan bir formüle ihtiyaçları vardı. Bu sayede hem Doğu Kiliseleri Kadıköy İtikadını şeytanlaştırmayacak hem de kendi itikatlarını İmparatorluk nazarında meşru kabul ettirme şansını elde edeceklerdi. Siyasi gelişmelerle paralel olarak ellerine geçen bu kabul edilme fırsatını kullanmışlardır.

Doğu Hristiyanlarını üç ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar; Kadıköy Konsili yanlıları olan *Melkitler*, Konsil karşıtı olan günümüzde kullanılan tabir ile *Miafizitler* ve *Nesturilerdir*. Heraclius'un yanında olan grup *Melkitler* bölgede yönetici pozisyonunda bulunmaktadır.²⁷⁹

²⁷⁸ Bkz. s.42.

²⁷⁹ Mustafa Sinanoğlu, "Melkâiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2024).

Miafizit terimi ise günümüzde ortaya atılmış bir kavramdır.²⁸⁰ Daha önceden bu gruba karşı *Monofizit* ismi verilmekteydi.

Nesturîlere geldiğimizde konunun muhteviyatında değişiklikler olmaktadır. *Nesturî* Hristiyanlarının bir kısmı Roma İmparatorluğu içerisinde değil Sasaniler'in hükmettiği topraklarda yaşamaktaydı. Bu yüzden her iki grubun görüşleri birbirinden farklılık göstermektedir.²⁸¹ İmparator Heraclius'un asıl planı bu şekilde parçalara ayrılmış olan toplulukları kan dökmeden birleştirmektir. Bu durumu kendisine bir hedef olarak koymuş ve bazı girişimlerde bulunmuştur.

Yukarıda bahsedilen topluluklar genel hatlarıyla birbirinden ayrılmaktadır. Heraclius'un reformlarına geçmeden önce bu toplulukların iman formüllerine değinmek doğru olacaktır.

Melkitler: Kelime kökeni olarak kral taraftarları anlamına gelir, 451 yılında düzenlenen Kadıköy Konsili kararlarını benimseyen başkent dışındaki Hristiyanları belirtmek için kullanılır.²⁸² İmparatorluğun doğu bölgesindeki Antakya, Şam gibi önemli kilise merkezlerinde İmparatorluk adına ruhbanlık görevlerini yürütürler ve bu kiliselerin cemaatini oluştururlar.²⁸³

Devlet destekli bir topluluk olduğundan topluluğun fertleri diğer cemaatlere nazaran daha elit kesimden oluşmaktadır. 1054 yılındaki büyük ayrılığa kadar *Melkitler* hem Katolikleri hem de Ortodoksları bünyesinde bulunduran bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Ayrılıktan sonra ise Ortodoks cemaatin içine entegre oldukları görülmektedir. Varlıklarını XVIII. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir.²⁸⁴

Melkitlerin, Orta çağ Hristiyanlığının en önemli geleneklerinden birisi olan Haçlı ruhunun Ortadoğu'da ateşli savunucuları oldukları bilinmektedir.²⁸⁵ Roma'nın bölgede güç kaybetmesinin ardından ilk başta Sasani işgalleri ve daha sonra Müslümanların bölgeye hâkim olmasıyla birlikte *Melkitlerin* eski gücünü yavaş yavaş kaybetmesi kaçınılmaz olmuştur.

Miafizitler: Kelimenin kökeni, *Melkit* topluluğunda olduğu gibi eski çağlara uzanmamaktadır. Uzmanlar, bugün *miafizit* olarak adlandırılan grubu daha önceden başka isimlerle anmaktaydı.

²⁸⁰ Zafer Duygu - Kutlu Akalın (ed.), *Kristolojiye Giriş* (İstanbul: Divan Kitap, 2018), 42.

²⁸¹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 452.

²⁸² Gündüz, *Hristiyanlık*, 125.

²⁸³ Duygu - Akalın, *Kristolojiye Giriş*, 41.

²⁸⁴ Sinanoğlu, "Melkâiyye".

²⁸⁵ Philip K. Hitti, "Haçlı Seferleri'nin Doğu Hristiyanlığı Üzerindeki Etkileri", çev. S. Haluk Kortel, *Mediterranean Journal of Humanities* 1/2 (2011), 257.

Bunlara *diplofizit*, *henofizit* gibi kavramlar örnek verilebilir. Her ne kadar *henofizit* kavramı tam olarak istenilen kavramı açıklamasa da yine de *miafizit* kavramı yerine kullanılmıştır.²⁸⁶

Miafizitlerin iman ettikleri olguyu *kristolojik* bağlamda bir yere koymamız gerekirse bu kesinlikle *monofizit* kavramının dışında olmalıdır. *Miafizit* kavramı henüz tam manasıyla bilimsel literatüre alınmadan önce bu bölgede yaşayan konsil kararının karşısında bulunan ve *Melkitlerle* çoğu konuda ayrışan topluluk olarak *monofizitler* şeklinde anılmakta ve bu cemaate dahil edilmekteydiler.

Son çalışmalar bizlere göstermiştir ki bu iki topluluk arasında (*Monofizitler* ve *Miafizitler*) keskin farklar vardır.²⁸⁷ *Monofizit* inanca göre İsa Mesih'te tek tabiat bulunmaktadır. Tanrısal olan irade beşerî iradeyi yok ederek tek iradeye dönüşmüştür, tek tabiat yani monofizit görüş buradan gelmektedir. *Miafizit* görüşte ise en temel ayrılık bu hususta olmaktadır, İsa'da tek bir tabiatın değil iki tabiatın birlikte bulunduğunu lakin tanrısal iradenin beşerî iradeyi geri plana attığı görüşü hakimdir.²⁸⁸ Bu görüşleri itibarıyla *Miafizitler* hem konsil yanlılarından hem de bölgede bulunan monofizitlerden ayrılmaktadırlar.²⁸⁹

Nesturîler: Kelimenin kökeni görüşün önderi olan Nestorius'dan gelmektedir.²⁹⁰ İman akidelerinde diğer Doğu Kiliselerinden farklılıklar bulunmaktadır. Bu yüzden hepsini tek bir görüş gibi değerlendirmek yanlış olacaktır.²⁹¹

Nesturîlerin inanç akidelerinden bahsetmek gerekirse, *monofizit* inancın doktrinsel olarak tam karşısında durmaktadır. İsa'da tek tabiatın olduğu fikri *Nesturîlerce* reddedilmektedir.²⁹² İsa'da iki tabiat olduğu görüşü *Nesturîlerde* hakimdir, bu nedenle *diofizit* görüşü benimsemektedirler.²⁹³ İnançlarında Meryem önemli bir yer tutsa da Meryem için *theotokos*²⁹⁴ ünvanını kullanmazlar. Mesih doğuran yahut insan doğuran manalarına gelen *christokos* ve *anthropotokos* ünvanlarını kullanmaktadırlar.²⁹⁵ İkonalara karşı bir tutum izlerler ve imparatorluğun toplamış olduğu konsillerin geneline karşı çıkarlar.²⁹⁶

²⁸⁶ Duygu - Akalın, *Kristolojiye Giriş*, 71.

²⁸⁷ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 360.

²⁸⁸ Gündüz, *Hristiyanlık*, 122.

²⁸⁹ Mehmet Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi; Yahudilik, Hristiyanlık, İslam* (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 411.

²⁹⁰ Talha Fortacı, "Nesturîliğin Ortaya Çıkış Süreci", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 64-65.

²⁹¹ Demirci, *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*, 11-15.

²⁹² Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2024).

²⁹³ Albayrak, "Nestûrîlik".

²⁹⁴ Tanrı doğuran anlamına gelen Meryem için kullanılan bir sıfattır. Christokos ise Mesih doğuran anlamına gelmektedir. Nesturîler ise Meryem için insan doğuran anlamındaki anthropotokos ifadesini kullanırlar.

²⁹⁵ Albayrak, "Nestûrîlik".

²⁹⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* 3, çev. Ali Berkay (İstanbul: Alfa Kitap, 2019), 75.

Nestorius'un aforoz edilmesiyle birlikte İmparatorluk tarafından Hristiyanlığın dışında görülmüşler ve bu sebeple de Başkent Kilisesi'nin kararlarına karşı durmuşlardır.²⁹⁷ *Nesturîlerin* geneli Roma-Sasani sınırında yaşadıklarından savaşlar için kritik halklardan sayılmaktadır.

Görüldüğü gibi bölgedeki kiliseler genel hatlarıyla birbirinden ayrılmaktadır. İmparatorluğun buradaki birleştirme çabaları gerçekten zorlu bir süreçten geçmiştir. Bölgedeki halk genel olarak imparatorluğun yaptığı bu birleşme çabalarına karşıdır. Heraclius bu durum karşısında Doğu Kiliselerini karşısına almaktansa Kadıköy Konsili taraftarlarının her zaman sadakatle bağlı olacağını ve makamına karşı herhangi bir reddiyede bulunmayacağını ümit ederek, Kadıköy Konsilini esnetmek istediye de başarılı olamamıştır.²⁹⁸

Heraclius Doğu Kiliselerine yaptığı ziyaretlerde bölgede Kilise önderleriyle görüşmeler yapmış ve dileğini onlara iletmiştir.²⁹⁹ İlk başlarda bu durumdan memnun olan Kilise önderleri çıkmışsa da karşı görüşte bulunan piskoposlar Heraclius'un planını bozmuştur. Heraclius *monoteletist* görüşü ile birlik sağlamak üzere çıktığı yolculuğunda kendisine karşı olan piskoposların ya azline ya da burunların kesilip mallarının müsadere edilmesine hükmetmiştir.³⁰⁰

Böyle bir tepkiyle karşılaşan Doğu Kilisesi mensupları ile Kadıköy Konsili yanlıları arasında zaten gergin olan ortam iyice bozulmuş ve bir daha birleşmemek üzere kopmuştur. Heraclius'un bu yolculuğunda kazandığı sayılı başarılarından birinin de *Maruniler*'in bir kısmının Kadıköy Konsili ile barışması olmuştur.³⁰¹ Kadıköy Konsili yanlısı olan *Maruniler* için *Melkit Marunileri* tanımlaması yapılmıştır.³⁰²

Heraclius'un bu formülü halk tarafından çok benimsenmiş olmasa da bölgedeki tartışmaları bir süreliğine bitirmiştir. Tartışmaların bitmesindeki asıl etkenlerden biri de elbette Müslüman Arapların bölgedeki fetih faaliyetleridir. Bölgedeki Hristiyanların Heraclius hakkında Yahudiler gibi ağır ifadeleri bulunmasa da Arapların işgallerini tanrının bir cezası olarak görmüş ve bu duruma pasif kalmışlardır.³⁰³

²⁹⁷ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 324-325; Albayrak, "Nestûrîlik"; Gündüz, *Hristiyanlık*, 124.

²⁹⁸ Ramazan Işık, *Maruni Kilisesi / The Maronite Church* (Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 44-45.

²⁹⁹ Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 405.

³⁰⁰ Işık, *Maruni Kilisesi / The Maronite Church*, 47.

³⁰¹ İsmail Taşpınar, "Mârûniler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2024).

³⁰² Taşpınar, "Mârûniler".

³⁰³ Duygu, *İslam ve Hristiyanlık*, 230-252; Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, 448-456.

Buradan çıkarabileceğimiz sonuç ise Heraclius'un günah işlediği konusunda bölgede hâkim bir görüşün olabileceğidir. Günahlarına kefaret olması için *müdeccel* olarak bir süre yaşamaları gerekeceği ve sonrasında Mesih'in Krallığının tekrar döneceği konusunda toplumun genel bir kabulü bulunabilir.

Heraclius ile ilgili Hristiyanların görüşleri bunlarla sınırlı değildir. Habeşistan topraklarında yaşayan Yahudi Hristiyanları da Heraclius için bir ritüel oluşturmuşlardır. Bu bölgede yaşayan Hristiyanlar için oruç tutmanın ne kadar önemli olduğu, geçirdikleri oruçlu gün sayısından anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Bölgede yaşayan Yahudi Hristiyanların imparatorluk içerisindeki kavgalardan uzak durması hasebiyle, imparatorluğun gazabına ya da şefkatine uğramamış olduklarından görüşleri sadece uluslararası konularda şekillenmiştir. Bölgedeki nüfusun Yahudi şeriatını benimsemesi hasebiyle Kudüs şehri bölge halkı gözünde önemli bir yere sahiptir.³⁰⁵ Bu beldenin Sasanilerin eline geçmesi sonucu büyük bir üzüntü duymuşlardır.

4.2.2. Heraclius Orucu

Heraclius zaferinden sonra her ne kadar Yahudilere karşı bazı katliamlarda bulunmuş olsa da Yahudilerin putperestlerle iş birliği yapmış olduğu gerekçesiyle dine karşı bir eylemde bulundukları bölgede düşünülmüş olabilir. Kıpti Kilisesi her ne kadar Yahudi şeriatını takip etse de Mesih olarak İsa'yı kabul etmektedir. Bu sebeple Heraclius'un Kudüs'ü geri alması ve bunun akabinde Gerçek Haç'ın bölgeye getirilmesine şükür ve minnet duygusu olarak Heraclius Orucu adı verdikleri sekiz günü ibadetle geçirmeye başlamışlardır. Bu oruç Paskalya'dan elli beş gün önce başlar ve sekiz gün süreyle devam eder. Daha sonra kırk günlük bir oruç tutulur ve en son Paskalya bayramına kadar yedi günlük bir oruç tutulur. En son Paskalya günü oruçlar büyük bir şevkle açılır.³⁰⁶ Bir diğer görüşe göre de Heraclius'un Kudüs'ü geri aldığına Yahudilere dokunulmayacağına dair söz verdiği ve bu sözü bozduğu için orucun kefaret orucu olduğu yönünde iddialar da mevcuttur. Bu iddialar "Heraclius Yemini" görüşü altında temellenir.³⁰⁷

Bu ritüeller bölgede yaşayan Yahudi Hristiyanlar için önemli bir yer tutmaktadır.³⁰⁸ Bu ritüellere saygı göstermeyen veya yerine getirmeyenlere karşı kafirliğe varacak kadar büyük

³⁰⁴ Dursun Ali Aykıt, "Yahudi Hristiyanlığı'nın Ayak İzlerinde: Etiyopya Kilisesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 11/2 (2016), 137.

³⁰⁵ Hans Joachim Schoeps, *İlk Hristiyanlar*, çev. Ekrem Sarıkçıoğlu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019), 44.

³⁰⁶ Aykıt, "Yahudi Hristiyanlığı'nın Ayak İzlerinde: Etiyopya Kilisesi", 138.

³⁰⁷ "Byzantine Expire", *Jewish Encyclopedia* (Erişim 25 Mayıs 2024).

³⁰⁸ Tolga Savaş Altınal, *Etiyopya Kilisesi'nde İslam Eleştirisi* (Ankara: İlahiyat, 2022), 191.

suçlamalar yapılabilir.³⁰⁹ Heraclius'un bu ritüeller arasında yer alması ile anlaşılan odur ki Kudüs'ün tekrar Hristiyanlarca ele geçirilmesi bölge halkı ve kiliseleri nezdinde bayram havasına neden olmuştur. Kudüs kısa bir süre sonra Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmiş ve Hristiyanlarca geri alınamamıştır.

4.2.3. Heraclius ve Gerçek Haç

İmparator Heraclius ve Konstantinos'un annesi olan İmparatoriçe Helena'nın Gerçek Haç ile ilgili aktarılan rivayetler arasında üç yüz yıldan fazla bir zaman geçse de aynı derecede önemli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Konstantin'in annesi olan İmparatoriçe Helena Kudüs şehrine doğru oğlu Konstantinos'un isteği doğrultusunda yola çıkmıştır. Rivayetlere göre bu bölgede Musa'nın yanan çalı ile karşılaştığı yeri de keşfetmiş ve bu gölgeye bir bazilika yapılmasını emretmiştir. Bu bölgede bulunan şapel kendi ismiyle Azize Helena ismi ile anılmaktadır.³¹⁰

Helena Kudüs'e geldiği zaman İsa'nın çarmıha gerildiği bölgeyi ziyaret etmiş ve buradaki Venüs Tapınağını yıktırmıştır. Yıkıntıların arasından üç adet haç çıkarılmıştır.³¹¹ Genel inanca göre İsa çarmıha gerilirken yanında iki mahkûm daha vardı.³¹² İsa'nın idam edildiği çarmıhın haricinde iki adet daha haç çıkmasını bu duruma bağlayabiliriz.

Helena hangi haçın gerçek olduğunu anlayabilmek için bir mucize beklemekteydi. Tam bu sırada ölmek üzere olan bir kadın getirilmiş ve bu haçlara sırasıyla temas ettirilmiştir. Kadın, İsa'nın olduğu haça geldiğinde aniden iyileşmiştir. Bunun üzerine Helena bu bölgeye Kilise inşa ettirdi. Kutsal Kabir Kilisesi olarak bilinen ve Kudüs'te Hristiyanlar için büyük öneme sahip olan bu yapı Helena tarafından inşa ettirilmiştir.³¹³

³⁰⁹ Aykıt, "Yahudi Hristiyanlığı'nın Ayak İzlerinde: Etiyopya Kilisesi", 139-140.

³¹⁰ Marianne Ritsema van Eck, "Helena on the Move: The Makings of a Medieval Saint", *In Writing Holiness Genre and Reception across Medieval Hagiography*, ed. Jessica Barr - Barbara Zimbalist (Turnhout: Brepols, 2023), 39.

³¹¹ Orazio Marucchi, "Haç ve Haç Arkeolojisi", *Katolik Ansiklopedi* (New York: Robert Appleton Company, 1908).

³¹² Matta 27: 39-40.

³¹³ van Eck, "Helena on the Move: The Makings of a Medieval Saint", 42.

Şekil 3.1 Azize Helena, hangi Haç'ın gerçek olduğunu anlamak için hasta olan kadını getiriyor ve mucizeye şahit oluyor.³¹⁴

Helena'nın Gerçek haçı bulmasından dokuz yıl sonra yapımını emretmiş olduğu Kutsal Kabir Kilisesi tamamlanmıştır. 14 Eylül 335 tarihinde Azize Helena göz yaşları içerisinde Gerçek Haç'ın Kiliseye dikilmesini izledi. Hristiyanlar bu tarihi Gerçek Haç'ın Yükselişi Bayramı olarak kutlamaktadır.³¹⁵

Gerçek Haç'ın yüzyıllarca Kudüs'te emanet edilmiş olduğu kilisede kendisini ziyarete gelen inançlıları beklediği aktarılmaktadır. Bu durumu kısa bir süreliğine tersine çevirecek olan Hüsrev Perviz, 614 yılında Kudüs'ü ele geçirdi ve Kutsal Haçı bulunduğu yerden sökerek onu koruyan kiliseyi de tahrip etti.³¹⁶

Gerçek Haç'ı kurtarma görevi bu sefer de Azize Helana'dan üç asır sonra Gerçek Haç'ı kurtarmak için çaba sarf etmesiyle Heraclius'a geçtiği söylenebilir. Heraclius Sasaniler ile olan savaşta kutsal bir savaşçı olarak görülmekteydi. Çünkü Zerdüş Sasaniler, Mesih'in emrinde olan ve onun desteğiyle dünyada saltanat süren Romalılara karşı savaşmakta ve Romalılar tarafından Mesih'in adını kirletmekle suçlanmışlardır.³¹⁷

Heraclius 627 yılında kazanmış olduğu Ninova Savaşı ile Sasanilere çok ağır bir darbe vurmuştur. Heraclius'u bu savaşta meleklerin desteklediğine dair inançların oluştuğu düşünülmektedir.

Heraclius kazanmış olduğu zaferden sonra Sasani ülkesini işgal etmedi. Sadece Sasanilerin işgal ettiği ve ele geçirdiklerini Roma'ya kazandırmakla yetindi. Ele gecirdiği eşyalar arasında Gerçek Haç bulunmaktaydı. Putperestlerin elinden meleklerin yardımı ile kurtarılmış bu haç ait

³¹⁴ Agnolo Gaddi, *Storie Della Vera Croce* (Chapel of the Basilica di Santa Croce,).

³¹⁵ Hans A. Pohlsander, "Helena, Heraclius, and The True Cross", *Quidditas* 25 (2004), 41.

³¹⁶ Bkz. s.26.

³¹⁷ Bkz. s.30.

olduğu yere dönecekti. Bu zafer ve emanetin geri dönmesi Hristiyanlar için büyük bir sevinç olmuştur.

Şekil 3.2 Heraclius'un Hüsrev Perviz'i mağlup ettiğine dair görselle süslenmiş bir sanat eseri. Sol tarafta görünen melekler Kitabı Mukaddes külliyatı için son derece önemli meleklerdir. Eserden anladığımız, Heraclius'un bu zaferi göklerden yardım alarak kazandığının vurgulanmasıdır. Burada tasvir edilen melekler Keruvim melekleri olarak geçmektedir. Bu meleklerin cenneti koruduğuna dair inanış, Heraclius'un göklerden yardım aldığı inancını halk nezdinde güçlendirmektedir.³¹⁸

Heraclius Gerçek Haç'ı önce Konstantinopolis'e oradan da Kudüs'e getirmiştir.³¹⁹ Heraclius'un eğer zafer kazanırsa Gerçek Haç'ı Kudüs'e yürüyerek götüreceğine dair yemin ettiğine inanılır. Bu durum şu şekilde nakledilmektedir.

“İmparator, ihtişamlı bir at üzerinde ve imparatorluk kıyafetleriyle, Zeytin Dağı'ndan gelip şehre girmek istedi ve efendimiz acı çektiğinde girdiği kapıdan şehre girmek istedi. Birdenbire, kapının taşları düştü ve sağlam bir duvara katıldı. İmparator ve refakatçileri şaşırılmış ve hayret içinde kalmışlardı. Büyük bir endişe içinde gökyüzüne baktılar ve orada parlak bir haç işareti gördüler. Bir Rab meleği, haçı alıp, kapının üstünde durdu ve şöyle konuştu: ‘Göksel Kral, bütün dünyanın Rabb’i, bu kapıdan girerken, acıların sırlarını yerine getirmek için yoldayken, mor giysiler içinde görünmedi. Ve parlak bir tacı olmadı. Güçlü bir at istemedi, ama mütevazı bir eşek sırtında binerek hizmetkarlarına alçakgönüllülük örneği verdi.’ Melek bunu söyledikten sonra hızla gökyüzüne geri döndü. İmparator, meleğin ziyaretinden dolayı Rab de sevindi, imparatorluk ayrıcalıklarını bıraktı ve yalnızca keten bir tunik giymiş, ayakkabısız bir şekilde ileri koştu. Rabb’in haçını ellerinde taşıyarak, yüzünde gözyaşları ve gözleri göğe dönük olarak kapıya doğru ilerledi. Alçakgönüllülükle geldiği anda, sert taşlar göksel emri anladı ve hemen kapı kendi kendine yükseldi ve sınırsız giriş izni verdi.”³²⁰

³¹⁸ Cherub (Department of Decorative Arts, Richelieu, 1170 1160,).

³¹⁹ Bkz. s. 33.

³²⁰ Pohlsander, “Helena, Heraclius, and The True Cross”, 24.

Heraclius Haç ile Kudüs'e yaklaştığında halen erguvan rengi imparatorluk elbisesiyle giyniyordu. Bu yüzden görünmez bir engelle karşılaştığı ve bu engelden sonra sürgünden dönen patrik, Heraclius'a bu engelden geçebilmesi için zenginliğin belirtisi olan kıyafetlerini çıkarmasını ve İsa gibi yalınayak haçı taşıması gerektiğini telkin etmiştir.

Şekil 3.3 Heraclius çıplak ayaklarıyla Gerçek Haç'ı Kudüs'e taşımaktadır. ³²¹

Heraclius daha sonra bu telkinlere uyarak Haç'ı Kudüs'te bulunan yerine tekrar yerleştirmiştir. Bu olayın tarihinin Azize Helana ile aynı güne geldiğini iddia etmektedirler. 14 Eylül 628/9 tarihinde Heraclius, Haç'ı Kilise'ye getirmişti. ³²²

Bu anlatılan efsanevi olay hiçbir Roma kaynağında geçmemektedir. Bu anlatımlar Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesinin ardından çıkmış olabilir. Avrupa'da Heraclius, Haç'ın kurtarıcısı olarak uzun zaman saygıyla anılmış ve en önemli Roma-Bizans İmparatorlarından birisi olarak görülmüştür. ³²³

Gerçek Haç'ın kurtarıcısı olarak Heraclius, Şarlman (ö. 814) ile resmedilmişlerdir. Buradan çıkarılan sonuç Kudüs'ün ikinci kez kaybı Avrupa Hristiyanları için unutulmayacak bir yara oluşturmuş ve geçmişin önemli figürleri ile bu yarayı kapatmaya çalışmışlardır.

³²¹ Michele di Matteo Lamberetini, *Penitent Heraclius* (Paris Louvre Müzesi,).

³²² Pohlsander, "Helena, Heraclius, and The True Cross", 41-42.

³²³ M. Cecilia Gaposchkin, "Louis IX and the Triumphal Cross of Constantine", *French Historical Studies* 46/1 (2023), 18.

Şekil 3.4 Justinianus, Heraclius ve Şarlman'ın aynı çizimde bulunduğu bir eser. Heraclius'un altında Kutsal Haç'ın kurtarıcısı yazmaktadır. Batı edebiyatında Heraclius'a, Haç ile bağlantılı bir İmparator olarak saygı duyulmaktadır.³²⁴

Heraclius'un kutsal mirasının yüzyıllar boyunca devam ettiğinden bahsedilmişti. Bu gelenek XI. yüzyılda haçlı seferleri ile tekrar gündeme gelmiş ve Papa Urbanus'un savaş çağırısında gün yüzüne çıkmıştır.

Papa, Kutsal bölgelerin işgal edilmiş olduğu bilgisine ek olarak Kutsal Haç'ın satılmış olduğunu inananlarına vaaz etmiş ve büyük bir taraftar kitlesi toplamıştır.³²⁵ Haçlılar Kudüs'ü tekrar inançsızlardan kurtarma düşüncesiyle hazırlıklara başladıklarında, bu hedeflerini Sasanileri mağlup etmiş ve Kudüs'ü kurtarmış olan Heraclius'tan esinlenerek yapmış olabilirler. Neticede Heraclius, Kudüs'te tekrar haçın egemenliğini tesis etmiştir.

Hristiyanların Urbanus'un çağırısı ile akın düzenlemesinin üzerinden henüz iki asır geçmemişken Fransız Kralı olan IX. Louis yeni bir haçlı seferi için hazırlıklarını yapmış ve bu seferin sonucunda bölgede bulunan haç kalıntılarının üç parçaya yakını Paris'e getirmiştir. Bu parçalar günümüzde Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir.

³²⁴ Justinian, Heraclius and Charlemagne (Staatliche Museen zu Berlin,).

³²⁵ Malcolm Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi*, çev. Doğan Mert Demir (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 29.

Sonuç olarak Hristiyan krallar bu kutsal emanet için çok sayıda savaş yapmış ve inananları peşlerinden sürüklemişlerdir. Bugün bu inanç ilk günkü gibi sağlam olmasa da kimi Hristiyan çevrelerce halen önemini korumaktadır. Heraclius'un bu yolda atmış olduğu önemli adım için Hristiyan dünyası, imparatorun şahsına minnettarlık duymuştur.

4.2.4. Heraclius'un evliliği

Heraclius hakkında yapılan en büyük eleştirilerden biri de evliliği konusundadır. Heraclius'un ilk eşi olan Eudokia'nın erken ölümüyle birlikte yeğeni olan Martina ile evlenmiştir. Bu akraba evliliği halk nezdinde ve Patrik Sergios'un gözünde son derece yanlışlıktır.³²⁶ Bütün karşı gelmelere rağmen Heraclius evliliğinden mutluydu.³²⁷ Akraba evliliklerinin en büyük sıkıntısı ise gen aktarımı ve Kilise'dir. Heraclius ve döneminde ileri gelenlerin bu bilgidan mahrum olması nedeniyle Heraclius'un çocuklarında oluşan bu rahatsızlıklar ilahi bir cezaya bağlanmıştır.³²⁸

Heraclius'un doğan çocuklarından bazılarının ölmesi ve bazılarının sakat doğmasını Sergios ve diğer din görevlileri, ensest ilişkiye bağlamışlardır. Heraclius'un bu evliliğini henüz Hristiyan dünyada büyük bir prestij kazanmadan yaptığını göz önüne aldığımızda bu eleştirilere maruz kalması bizce makul gözükmektedir. Halkın ve Kilise'nin eleştirilerine rağmen Heraclius'un aile hayatı hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmadığımız için hangi çocuklarının bu genetik bozukluklardan şikayetçi olduğu konusu tam olarak aydınlatılamamaktadır.

Halkın bu evliliğe karşı iyi gözle bakmaması anlaşılabilir bir durumdur. Halkın ve hanedanın evlilik tarzı ve yaşayışları birbirinden çok farklıdır. Bu bağlamda Avrupa'da hüküm sürmüş hanedanlar içerisinde Heraclius gibi aile içi evliliklere başvuranlar olmuştur.³²⁹ Soylu kesim ve saray çalışanları nazarında bu durum kötü karşılanmamış olacak ki gündemde kalmamış ve bize sıhhatli bilgilerle ulaşmamıştır.

³²⁶ Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527–1204* (London: Routledge, 1999), 62.

³²⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 104.

³²⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 104-105.

³²⁹ Habsburg hanedanı bu hanedanlar arasında en göze çarpanıdır. Habsburglar dışında İngiltere'de olan Wessex hanedanında da kuzen evliliği mevcuttur.

4.3. İslam Geleneğinde Heraclius

4.3.1. Rûm Sûresi (1-4) bağlamında İslami gelenek

Rûm Sûresi'nin tarihsel bağlamı meselesi uzun zamandır devam eden bir tartışmadır. Buradaki amacımız bu tartışmaya son nokta koymak değildir. Buradaki amacımızın surenin bağlamında hangi farklı anlamlar çıkabileceğini paylaşmak ve Müslümanların, Heraclius'un yönetimindeki Romalılara olan bakışı hakkında bilgi vermektir.

Öncelikle surenin muhtevasına göz atmak için orijinal metni daha sonrasında da meallerine göz atmamız gerekmektedir. Mealler konusunda bir ittifakın olmadığını söylemek doğru olacaktır.

”الْمُغْلِبَتِ الرُّومُ فِي آتَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ“

“Rumlar, (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok esirgeyicidir”³³⁰

İlgili ayetlerin tez konumuz olan Roma ve Sasani savaşı ile ilgili olduğu hususunda yaygın bir görüş bulunmaktadır. Heraclius'un şahsı doğrultusunda olmasa da temsil ettiği ideolojinin kazanmasını isteyen Müslümanlara, Allah katından bir müjde olduğu hususunda haber verilmektedir.

Surenin tamamının Mekke'de nazil olduğu söylene de bazı rivayetlere göre 17. ayeti Medine'de nazil olmuştur.³³¹ Mekke'de Müslümanlar zor dönemler geçirmekteydi. Bütün bunlar olurken Sasaniler de Romalılara karşı galibiyetler almakta ve Mekke'de Müslümanlar ile alay etmekteydiler. Müfessirlerin çoğuna göre tam da bu zamanlarda ilgili ayetler nazil olmuş ve Mekkeliler Müslümanlarla bu iddiadan dolayı daha çok alay etmeye başlamışlardır.³³²

Tam bu zamanlarda Ebu Bekir'in konuyla alakalı bir iddiaya tutuştuğundan söz edilir. Bu iddianın içeriği ne yazık ki birçok kaynakta büyük farklılıklar ile nakledilmiştir. Farklı anlatımlardan birkaç örnek vererek konuyu netleştirmek doğru olacaktır.

Ebu Bekir bu ayetler nazil olduğunda kendileriyle alay eden müşriklere karşı bu ayetleri duyurmuştur. Müşriklerden Ubeyy b. Halef ise Ebu Bekir'e bahis teklifinde bulunmuş ve eğer üç yıl içerisinde Romalılar zafer kazanamazsa Ebu Bekir'den on deve alacağını eğer kazanırlarsa da on deve vereceği konusunda anlaşmışlardır.³³³ Bu haberi duyan Hz. Muhammed

³³⁰ Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Rûm Suresi 2-4.

³³¹ M. Kamil Yaşaroğlu, “Rûm Sûresi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2024).

³³² Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, ed. Ali Bulaç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 4/271-273.

³³³ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 4/274.

ayette geçen ifadenin üçten ona kadar yıl aralığı kapsadığını söylemiş ve süreyi uzatmasını devaleri ise yüze çıkarmasını istemiştir. Bu teklifi Ubeyy kabul etmiştir. Hz. Muhammed ile Ebu Bekir hicret etmeden önce kendisine vekil olarak oğlunu tayin etmiş ve hicretten sonra Romalılar zafer kazandığında Ubeyy'in ölmesine rağmen oğlundan bahis miktarı tahsis edilmiştir. Peygamber bu duruma karşı artık bahsin haram olduğunu bildirmiş ve devaleri fakirlere dağıtmıştır.³³⁴

Yukarıda anlattığımız rivayetin tam zıttı rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlere geçmeden önce şu hususu aktarmak istiyoruz. Mekkelilerin Sasanileri kendileri gibi putperest olduğu gerekçesiyle savunmuş oldukları söylenmektedir. Bu olgunun daha sonradan oluştuğu düşünülmektedir.

Kâbe'nin içerisinde bulunan putlar arasında İsa ikonasının da olduğu söylenmektedir.³³⁵ Neticede Sasanilerin putperest olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.³³⁶ Sasaniler'in Zerdüş'tün dinine inandığı göz önüne alınırsa putperestlik veya ateşperest inancından daha çok vahye inanan bir toplum olduğu sonucu çıkarılabilir.³³⁷

Müslümanların Mecusileri yani Zerdüştileri putperest olarak görmediği konusunda Kuran'ın ayetlerine bakmak yeterli olacaktır.³³⁸ Bu rivayetler Sasaniler yıkıldıktan sonra ortaya atılmışsa burada açıkça eski İmparatorluk müşrik statüsüne yükseltilerek fethe zemin hazırlamak istenmiş olabilir.

Ebu Bekir ile ilgili diğer rivayetlerden örnek verecek olursak yukarıda söylediğimiz gibi ilk rivayetin zıttı olarak bahsi Ubeyy b. Halef'in kazanmış olduğu rivayetleri de görmek mümkündür.

“Allah'a ortak koşan müşrikler, Farısların Rûmlara galip gelmesini istiyorlardı. Çünkü onlar da kendileri gibi putperestti. Müslümanlar ise, Rûmların Farıslara galip gelmesini istiyordu. Zira Rûmlar ehli kitap idiler. Müşrikler, Farısların galip geldiklerini Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) haber verdiler. Hz. Ebû Bekir (r.a.) bu durumu Resulullah'a (s.a.v.) bildirdi. Resulullah (s.a.v.) ona: “Fakat yakında Rûmlar Farıslara galip geleceklerdir” buyurdu. Hz. Ebû Bekir (r.a.) Resulullah'ın (s.a.v.) bu sözünü müşriklere anlatınca müşrikler şöyle dediler: “Sen bizimle kendi aranda bir vakit tayin et. Eğer biz (Farıslar) galip gelirsek, şu şeyleri vereceksiniz. Şayet siz (Rûmlar) galip gelerseniz size şu şeyleri vereceğiz. Hz. Ebû Bekir (r.a.) aralarında beş yıl tayin etti. O dönemde

³³⁴ Hilal Başak Karakaş - Hüseyin Yaşar, “Rûm Suresi Bağlamında VII. Yüzyıl Doğu Roma-İran Savaşlarının İncelenmesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 24/84 (2020), 305.

³³⁵ Geoffrey R. D. King, “İslam Öncesi Dönemde Kâbe'deki Resimler”, çev. Ayşe Yüksel Ersay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2016), 177.

³³⁶ Nimet Yıldırım, “Zerdüş'te Öğretisi”, *Doğu Araştırmaları* 1/3 (2009), 15-17.

³³⁷ “Mecûsîlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mayıs 2024).

³³⁸ Hâc Suresi 17.

Rûmlar Farslara galip gelemediler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a.) durumu Resulullah'a (s.a.v.) anlattı. Resulullah (s.a.v.), Hz. Ebû Bekire (r.a.): "Sen vadeyi fazla yapmadın mı?" dedi. Nihâyet Rûmlar Farslara galip geldiler. İşte Allah Teâlâ âyet-i kerîmelerde bu müjdelerden bahsediyor"³³⁹

Görüldüğü gibi burada anlatılan rivayet öncekinin tam tersidir. Bu yüzden ayette kastedilen zaman dilimini tespit etmek pek mümkün gözükmemektedir. Romalıların kesin galibiyet olan 627 yılındaki Ninova zaferini vadedilen sürenin sonu olarak alırsak ve buradan on yıl geri gelirse 617 yılına gelmekteyiz. Romalılar bu yıllarda büyük bir mağlubiyet almamışlardır. Kudüs ve civarı çoktan Sasanilerin eline geçtiğinden zafer tarihini biraz daha geri sararak 625 yılına getirebiliriz. Eğer 625 yılını esas alırsak bu yıllar Müslümanlarla Mekkelilerin karşılıklı savaşmış oldukları Uhud Savaşına denk gelmektedir.³⁴⁰ Bu durumda müminlerin sevineceği bir tarihe gelmemiş oluruz.

Arabistan coğrafyasına derin tesirlerde bulunan Roma İmparatorluğu'nun zaferi elbette Müslümanlar tarafından beklenen bir haber olabilir. Lakin surenin hangi yılda nazil olduğunun kesin olmamasından dolayı surenin muhteviyatı ve hangi gelecekte haber verdiği konusu tartışmalıdır.

Surenin nasıl okunması gerektiği hususunda da İslam alimleri bir ittifak içerisinde değildir. Bu konuya açıklık getirmek gerekirse konumuzla ilgili olan ayetlerin itilafı yerlerini paylaşarak durum hakkında bilgi vermeye çalışılacaktır.

Tirmizi'de aktarılan rivayetlerden birisi de Nasr b. Ali'nin görüşüdür. Nasr surenin ikinci ayetini "Galebet-i'r-Rûm" şeklinde okumuştur.³⁴¹ Eğer bu şekilde anlam verilecek olunursa yukarıda değinilen rivayetler bu durumda geçersiz olacaktır. Romalılar kazandı şeklinde bir okuma yapılırsa anlam tamamen değişmektedir. Artık Romalıların kaybettiği için gelecekte bir zafer müjdesi verilmemekte tam tersine gelecekte Romalıların kaybedeceği bildirilmektedir.

Görüldüğü gibi sure ile ilgili rivayetlerde görüş ayrılığı olduğu kadar surenin nasıl okunacağı konusu da ihtilafıdır.³⁴² Bu yüzden sure ile ilgili kesin bir çıkarımda bulunmak mümkün görünmemektedir.

Her ne kadar sure ihtilafı da olsa Müslümanların Heraclius'un askeri seferlerini ve girdiği muharebeleri takip ettiğine şüphe yoktur. Bu büyük imparatorluklar arasında hangisinin zaferle

³³⁹ Hamza Bayraktar, *Rum Suresi ve Konulu Tefsiri* (Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 46.

³⁴⁰ Muhammed Hamidullah - Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Mayıs 2024).

³⁴¹ Tirmizi, "Tirmizi Kuran'ın Tefsiri", *Huzur ve İslam* (21 Mart 2013), 3192 numaralı tefsir.

³⁴² Karakaş - Yaşar, "Rûm Suresi Bağlamında VII. Yüzyıl Doğu Roma-İran Savaşlarının İncelenmesi", 297.

ayrılacağından ziyade yeni fetih rotası oluşturmak için askeri hamleleri izlemektedirler. Neticede hangi imparatorluk kazanırsa kazansın bu açıkça *Pirus* zaferi olacaktı.

Hiz. Muhammed'in tebliğ ettiğı din elbette Romalılara daha yakındı. Bölgede yaşayan Hristiyanların kitap ehli olması hasebiyle iktidarının son zamanları hariç, Romalılarla iyi ilişkiler içerisinde olmuştur.

Rûm Sûresi'nde bulunulan temenninin Habeşistan olarak adlandırılan Aksum Krallığı'nın Müslümanlara yapmış oldukları iyiliklere karşı bir iyi niyet göstergesi olarak nazil olmuş olma olasılığı da mevcuttur. Aksum Krallığı özünde Hristiyan bir krallıktı ve bu temenniden memnun kalma olasılıkları çok muhtemeldir.³⁴³

4.3.2. İslam geleneğinde Heraclius'a gönderilen mektuplar

Bu bölümde Hiz. Muhammed'in Roma İmparatoru Heraclius'a göndermiş olduğu rivayet edilen mektupları incelemeye çalışacağız. Bölüm iki ana temel üzerinde planlanmıştır. Bu temellerden ilki Müslümanların oluşturmuş oldukları rivayetler üzerine olacaktır. Rivayetlerin aktarımı yapıldıktan sonra tarihsel verilerle ne kadar uyduğuna incelemeye çalışacağız.

Hiz. Muhammed'in çevre hükümdarlara göndermiş olduğu tebliğ mektupları tarihsel olarak son derece önem arz etmektedir. İslam alimleri tarafından bu mektuplar arasında en az şüpheye yer olanı ise Heraclius'a gönderilen tebliğ mektubudur.³⁴⁴

Hiz. Muhammed elçi seçimlerinde çok titiz davranmış ve elçinin gideceğı ülkeye ve bölgeye uygun kişiler seçmeye çalışmıştır.³⁴⁵ Heraclius'a gönderilen elçi ise dış görünüşüyle öne çıkan Dihye b. Kelbi'dir.³⁴⁶ Hiz. Muhammed'in mektubu götüren elçiye cennet vadetmesi üzerine Dihye, hiç düşünmeden bu görevi kabul etmiştir.³⁴⁷

Hiz. Muhammed Heraclius'a yazmış olduğu mektubu Busra valisinin aracılığıyla ulaştırmak istemiştir. Bunun sebebinin ise elçinin bizzat imparatorla görüşmesinin zor ve araya bölgedeki nüfuz sahibi olan valiyi aracı kılmak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.³⁴⁸

³⁴³ Ahmet Göksel Uluer, "Aksum Krallığı'nın Ortaya Çıkış, Yükseliş ve Yıkılışının Temel Dinamikleri", *OANNES - Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (26 Mart 2020), 32.

³⁴⁴ Murat Tural, "Ortaçağ'da Tebaasının Dini Üzere Olmayan Hükümdarlar ve Hayali İmparatorluklar", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* 11/34 (ts.), 47.

³⁴⁵ Halil İbrahim Er, *Hiz. Muhammed'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları* (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2020), 36-38.

³⁴⁶ Ali Yardım, "Dihye b. Halife", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mayıs 2024).

³⁴⁷ Er, *Hiz. Muhammed'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, 102; Yardım, "Dihye b. Halife".

³⁴⁸ Yardım, "Dihye b. Halife"; Er, *Hiz. Muhammed'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, 109-110; Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 119.

Hız. Muhammed'in elçiyi göndermesiyle eşzamanlı olarak İmparator Heraclius Gerçek Haç ile Kudüs yolundaydı. Bu sayede başkentten uzak olan imparator ile elçinin bizzat görüşme olanağı oluşmuştur.

Tam burada belirtmemiz gereken bir mesele de bu anlatımların İslam tarihçileri tarafından nakledildiğidir. Birazdan anlatılacak olan rivayetler Heraclius ile ilgili hangi geleneksel rivayetlerin oluştuğunu bize göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir.

Dihye, Busra valisinin yanına geldiğinde imparatorun Kudüs ziyaretini öğrenmiş ve imparatorla bizzat görüşmüştür. İmparatora mektubu takdim ettikten sonra Heraclius mektubu tercümana okutmuş ve Dihye'yi hoşnut edecek sözler söylemiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm! Allah'ın kulu ve resûlü Muhammed'den Rumların büyüğü Heraclius'a. Hidayete uyan, doğru yolu tutanlara selam olsun! Bundan sonra, derim ki: Ben seni İslâm davetiyle Müslümanlığa davet ediyorum. Müslüman ol, selameti bul da Allah sana ecr ve mükâfatını iki kat versin! Eğer bu davetimi kabul etmezsen, yoksul çiftçilerin, bütün tebaan olan halkın vebali senin boynuna olsun.³⁴⁹

Mektuba Heraclius'un neden iyi niyetli yaklaştığı hususu İslam alimleri tarafından açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre Heraclius bir rüya görmüş ve sünnetlilerin kralının egemenlik sahibi olduğuna şahit olmuştur. Bu rüya neticesinde Heraclius Yahudilerden şüphelenmiş ve bu durumu yakınındakilere açıklamıştır. Yanındakiler ise bu durumdan endişe duymamasını eğer isterse valilerine emir gönderip Yahudileri öldürebileceği hususunu dile getirmişlerdir.

Yahudilerin öldürülmesi hususu tarihsel olarak nispeten gerçekleşmiş olsa da bu durumun rüya ile herhangi bir ilgisi yoktur. Yahudilerin savaş zamanında Sasanilere yardım ederek Kudüs'te yaptıkları faaliyetler neticesinde cezalandırıldıkları bilinmektedir. Anlatılan rivayette de Heraclius Yahudilere karşı herhangi bir yaptırımında bulunmayıp o sırada sarayda olan bir Arap'ın sünnetli olduğunu duyduğunda beklenen kralın bu kavimden olacağını söylemiştir.³⁵⁰

Dihye'nin bu olayların üzerine Heraclius'a mektup getirmesiyle Heraclius'un aklındaki şüphe tamamen giderek yeni beklenen kralın (bu kralın peygamberliğini hemen kabul etmiş gibi görünmektedir) Araplardan olacağı konusunu anlamıştır.

³⁴⁹ Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyas'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hikmet Yurdu* 4/7 (2011), 20; Er, *Hız. Muhammed'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, 109.

³⁵⁰ Azimli, "Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyas'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 30.

Bu konuda yeni peygamberin soyu ve kişiliği hakkında bilgi edinmek istemiştir. Bölgede Hz. Muhammed aynı kabileden birisinin olup olmadığını soruşturmuştur. O sıralar bölgede ticaret yapan Ebu Süfyan ve arkadaşları Heraclius'un karşısına getirilmiştir.

"Ebu Süfyan'ın bildirdiğine göre; Gazze'de bulundukları sırada, Heraclius'un emniyet amiri, üzerlerine saldırır gibi gelip: "Siz, şu Hicaz'daki zatın kavminden misiniz?" diye sordu. Ebu Süfyan'la arkadaşları: "Evet" deyince, emniyet amiri: "Haydi, benimle hükümdarın yanına kadar gideceksiniz!" dedi. Heraclius'un emniyet âmiri, Ebu Süfyan'la arkadaşlarını oradan Kudüs'e götürüp Heraclius'un huzuruna çıkardı.

Heraclius, çevresinde Rumların büyükleri olduğu halde oturmuş, başına da tacını giymişti. Heraclius, Ebu Süfyan'la 30 kişi olan Mekkelileri, İlya (Kudüs) Kilisesinin içinde kabul etti. Tercümanını çağırdı. Ebu Süfyan'la arkadaşlarına: "Peygamber olduğunu söyleyen o zata soyca en yakın olan hanginizdir?" diye sordu. Ebu Süfyan der ki: "Onların soyca ona en yakın olanı benim" dedim. Gerçekten de kabile içinde, o zaman Abdi Menaf oğullarından benden başka kimse bulunmuyordu.

Bunun üzerine, Kayser: "Onu benim yakınım getiriniz. Onun arkadaşlarını da ona yaklaştırınız! Onlar bunun arkasında dursunlar" dedi. Beni, Heraclius'un önüne, arkadaşlarımı da benim arkama oturtular. Heraclius: Aranızda zuhur edip peygamberlik davasında bulunan şu kişi hakkında bana bilgi ver' dedi. Ben, onun işini ve gidişini küçültmek istedim de: "Ey hükümdar! Sen onun işine pek o kadar önem verme! Onun hali, sana eriştirilmiş olandan düşük ve küçüktür!" dedim.

Heraclius benim bu sözümü hiç umursamadı. "Sen onun hakkında soracağım şeylere cevap ver! dedi. İsteddiğini sor" dedim. Bundan sonra Heraclius, tercümanına: "Söyle onun arkadaşlarına: Peygamber olduğunu söyleyen o zât hakkında, ben bundan birtakım şeyler soracağım! Eğer bu kişi, sorduğum şeyler hakkında bana yalan söylemeye kalkışırsa, kendisini yalanlasınlar!" dedi. Vallahi, onun (Peygamber Aleyhisselamın) bana sorulacak şeyler üzerinde uyduracağım yalanımı, arkadaşlarımla orada burada anlatıp durmalarından utanmasaydım muhakkak yalan uydururdum! Fakat benim yalan söylediğimi anlatacaklarından utandığım için, Heraclius'a doğrusunu söyledim.

Bundan sonra, Heraclius'un bana onun hakkındaki ilk sorusu tercümanına: "Söyle ona: Peygamber olduğunu söyleyen o kişinin içinizdeki soyu nasıldır?" diye sormak oldu. "O, aramızda en iyi soyludur. Soy yönünden en seçkinimizdir" dedim. Heraclius: "Sizden, bu peygamberlik sözünü ondan önce söylemiş hiçbir kimse var mıydı?" diye sordu. "Yoktu!" dedim. Heraclius: "Onun ataları içinde hiçbir hükümdar gelmiş mi idi?" diye sordu. "Hayır!" dedim. Heraclius: "Ona halkın eşrafı mı, yoksa zayıf ve fakirleri mi tâbi oluyorlar?" diye sordu. "Hayır! Ona halkın zayıf ve fakirleri, gençler ve kadınlar tâbi oluyorlar! Kavminin yaşlılarından ve eşrafından ona tâbi olan yoktur!" dedim. Heraclius: "Ona tâbi olanlar artıyor mu, yoksa eksiliyor mu?" diye sordu. "Evet! Artıyor!" dedim. Heraclius: "Onlardan, onun dinine girdikten sonra, beğenmeyerek, kızarak ondan dönen bir kimse var mı?" diye sordu. "Yoktur!" dedim.

Heraclius: “Peygamberlik sözünü söylemeden önce, onu hiç yalanla suçladığınız, kötülediğiniz olmuş mu idi?” diye sordu. “Hayır!” dedim. Heraclius: “Kendisinin hiç ahdini bozduğu, sözünde durmadığı var mıdır?” diye sordu. “Hayır! Ancak, biz şimdi onunla bir müddet için çarpışmayı bırakarak anlaşma yapmış bulunuyoruz. Kendisinin bu müddet içinde ne yapacağını bilmiyoruz. Bu yoldaki ahdini bozacağından korkuyoruz!” dedim. Vallahi, verdiğim cevaplara bu sözden başka bir şey katmak imkân ve fırsatını bulamadım. Arkadaşlarımın yalanımı anlatıp yaymalarından korkmasaydım, yine de onu başka şeylerle kusur bulamaya çalışırdım!

Heraclius: “Siz onunla hiç çarpıştınız mı? Yahut o sizinle hiç çarpıştı mı?” diye sordu. “Evet!” dedim. Heraclius: “Sizin onunla yaptığınız, onun sizinle yaptığı harp nasıl sonuçlandı?” diye sordu. “Yenme, aramızda sıra ve nöbetle sonuçlandı: Bir kez o bizi yendi, bir kez de biz onu yendik!” dedim. Heraclius: “O size ne emrediyor?” diye sordu. “Yalnız bir Allah’a ibadet etmeyi ve O’na hiçbir şeyi eş, ortak tutmamayı bize emri, atalarımızın tapmış oldukları şeylerden de bizi nehy ediyor. Namaz kılmayı, doğru olmayı, yoksullara sadaka vermeyi, haramlardan sakınmayı, verilen sözde durmayı, emaneti sahiplerine vermeyi, akraba ile ilgilenmeyi, onları görüp gözetmeyi emrediyor” dedim.

Ben bunları Heraclius’a söylediğim zaman, Heraclius, tercümanına: “Ona de ki: Ben senden onun içinde soyunun nasıl olduğunu sordum. Sen kendisinin içinde en soylu olduğunu söyledin.” Zaten, peygamberler de böyle, kavimlerinin en soyluları içinden seçilip gönderilirler. Ben sana “Bu peygamberlik sözünü, ondan önce, içinde söyleyen bir kimse var mı idi? diye sordum. Sen “Hayır! Yoktur” dedin.” Eğer ondan önce bu sözü söylemiş bir kimse olsaydı, “Bu da belki, kendisinden önce söylenmiş bir söze uymak istemiş bir kimsedir” diye söyleyebilirdim. Ben sana, “Onun atalarından bir melik, bir hükümdar var mı idi?” diye sordum. Sen “Hayır! Yoktur!” dedin. Eğer onun atalarından gelmiş bir melik, bir hükümdar olsaydı, “Bu da belki, babalarının saltanatını elde etmeye çalışan bir kimsedir” diye söyleyebilirdim.

Ben sana, “Bu peygamberlik sözünü etmeden önce, onu hiç yalanla suçlamış mı idiniz?” diye sordum. Sen “Hayır!” dedin. Benim bildiğime göre; insanlara karşı hiç yalan söylememiş olan kişi, Allah’a karşı asla yalan söylemez! Ben sana, “Ona tâbi olanlar insanların eşrafı mıdır? Yoksa, zayıf ve fakir takımı mıdır?” diye sordum. Sen “halkın zayıf ve fakir takımının ona tâbi olduklarını söyledin!” Zaten, Peygamberin tabileri de onlardır. Ben sana, “Ona tâbi olanlar artıyor mu, yoksa eksiliyor mu?” diye sordum. Sen onların arttıklarını söyledin. Zaten, iman işi de tamamlanıncaya kadar, hep böyle gider! Ben sana, “Onun dinine girdikten sonra, beğenmeyerek, kızarak dininden dönen oldu mu?” diye sordum. Sen “Hayır!” dedin. Zaten, iman işi de böyle olur; taşıdığı ferahlık ve neşe kalbe karışıp kökleşince, hiç kimse onu beğenmemelik etmez.

Ben sana, “O hiç ahdini, sözünü bozar mıydı?” diye sordum. Sen “Hayır!” dedin. Zaten, peygamberler de böyle olur! Ben sana, “Siz onunla hiç çarpıştınız mı ve o sizinle hiç çarpıştı mı?” diye sordum. Sen, sizin onunla çarpışma yaptığınızı, onun da sizinle çarpışma yaptığını ve bir kez onun sizi yendiğini, ikincisinde de sizin onu yendiğinizi söyledin. Zaten peygamberlerde, böyledir. İbtılâlara uğratılırlar. Sonunda, güzel akıbet ve sonuç onların olur. Ben sana, “O neler

emrediyor size?’’ diye sordum. Sen de onun Yüce Allah'a ibadet etmeyi ve ona hiçbir şeyi eş ve ortak koşmamayı size emr, atalarınızın tapmış oldukları şeylerden de sizi nehy ettiğini; namaz kılmayı, sadaka vermeyi, doğru olmayı, haramlardan sakınmayı, verilen sözde durmayı, emaneti sahiplerine teslim etmeyi size emrettiğini söyledin.

Bunlar, peygamberde bulunan sıfatlardır. Zaten, ben onun zuhur edeceğini biliyordum. Fakat, sizden olacağını ummuyor, sanmıyordum. Eğer onun hakkında söylediklerin doğru ise, o, şu ayaklarımın bastığı yere yakında hâkim olacaktır!

Eğer onun yanına varabileceğimi bilsem, kendisine kavuşmak için her zahmete katlanırdım! Yanında olsaydım, ayaklarını yıkardım! dedi. Vallahi, ben bu gılıflı (sünnetsiz Heraclius)'dan daha keskin görüşlü, daha zeki bir adam görmedim. Heraclius bizim dışarı çıkarılmamızı emretti, dışarıya çıkarıldık. Dışarıya çıkınca, arkadaşlarıma: “İbn Ebi Kebşe'nin işi iyice büyümeye başladı! Baksanıza! Benî Asfarların hükümdarı bile ondan korkuyor! Dedim.”³⁵¹

Ebu Süfyan'ın Heraclius ile ilgili olan anısı bu şekildedir. Bu rivayet hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulması gerekmektedir çünkü tarihsel olarak hatalar mevcuttur. Öncelikle Heraclius'un sorgulamış olduğu atalarından gelen bir kralın varlığı durumuna verilen cevap pek gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Hz. Muhammed'in ataları Mekke'de nüfuz sahibiydi. Bunun en büyük kanıtı Abdulmuttalib ve Haşim olarak söylenebilir.³⁵²

Rivayette anlatılan diğer bir husus ise peygamberlik iddiasında bulunan başka birinin var olup olmadığı yönündedir. Aslında rivayetin sonunda geçen künye bu konuda bize bazı bilgiler vermektedir. Ebu Kebşe'nin³⁵³ daha önceden Arap paganizmine karşı girişimlerde bulunduğu ve yıldızları esas alan bir inanç formülü kurduğu aktarılan anekdotlar arasındadır.³⁵⁴

Rivayetle ilgili dikkat edilecek bir diğer husus ise Ebu Süfyan'ın dini beğenmeyerek dönen olmadığını söylemesidir. Henüz Hz. Muhammed hayattayken dinden dönme faaliyetleri mevcuttur. Uhud Savaşı sırasında dinden dönenler konusunda bilgiler mevcuttur bunun en büyük örneği Abdullah bin Ubeyy'dir.³⁵⁵ Buna ek olarak İslam tarihinde yalancı peygamberler olarak adlandırılan figürlerin çıkması örnek gösterilebilir.³⁵⁶

³⁵¹ Azimli, “Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyus'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 23-27.

³⁵² H. Ahmet Sezikli, “Abdulmuttalib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Haziran 2024); İbrahim Sarıçam, “Hâşim b. Abdümenâf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Haziran 2024).

³⁵³ Ali Yardım, “Ebu Kebşe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Ağustos 2024).

³⁵⁴ Resul Öztürk, “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (2008), 137.

³⁵⁵ Talat Koçyiğit, “Abdullah b. Übey b. Selül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Haziran 2024).

³⁵⁶ Mustafa Fayda, “Secâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Haziran 2024); Hüseyin Algül, “Esved el-Ansî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Haziran 2024); Mehmet Salih Arı, “Tuleyha b. Huveylid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Haziran 2024); Önkal, “Müseylimetülkezzâb”.

İmparator Heraclius Ebu Süfyan'dan aldığı bilgiler sonrasında Dihye ile baş başa bir konuşma gerçekleştirdi ve Dihye'ye getirdiği mektupta yazan her şeyi kabul ettiğini ve İncil içerisinde Hz. Muhammed'in peygamberliğine deliller olduğunu söyleyerek mektubu öpüp gözlerine sürdü. İmparatorun bu davranışları Heraclius'un Hristiyan ve tarihsel kişiliği göz önüne alındığında gerçekçi görünmemektedir.³⁵⁷

Heraclius, Hz. Muhammed'e karşı çok ılımlı bir tavır izlemiş ve bu konuyu ilmiyle ünlü bir dostuna danışmak istemiştir. Onunla görüşmek için Humus'a gittiğinde burada bir kalabalık toplamış ve İslam'a girdiğini bildirmiştir. Kalabalıktan olumsuz tepkilerle karşılaştığında, bunun bir deneme olduğunu ve halkının dine ne kadar bağlı olduğunu ölçmek için yaptığını söylemiştir.³⁵⁸

Hz. Muhammed'in Roma ile olan ilişkileri gerginleşmiş ve bunun üzerine Tebük Gazvesine çıkmıştır.³⁵⁹ Mektuplaşmalar ile ilişkiler iyi bir seviyedeysen Peygamber'in savaş kararı alması hususu mantıklı gelmemektedir. Tarihsel olarak savaş öncesi durumu ilk bölümde açıklanmaya çalışılmıştır lakin rivayetlerle tarihsel veriler burada çelişkiye düşmektedirler.

Gazve sırasında Hz. Muhammed Heraclius'a tekrar mektup göndermiştir.³⁶⁰ Burada üslubun biraz sert olmasının sebebinin savaş koşullarının olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu gönderilen mektup Hz. Muhammed tarafından gönderilen son mektuptur. Heraclius bu olaydan sonra kendisi de bir mektup kaleme almış ve *Tennuhlu*³⁶¹ aracılığıyla Hz. Muhammed'e göndermiştir. İslam alimleri bu gelen mektubun mühürsüz olduğunu kaydetmişler bu yüzden mektupta yazanların doğruluğundan şüphe etmişlerdir.

Mektup gerçekten mühürsüz geldiyse bunu getiren elçi *Tennuhlu* bu mektubu kimden almıştır? Yoksa Heraclius gerçekten korktuğu için mektubu mühürlemekten imtina mı etmiştir? Bizim burada vereceğimiz cevap ise bu iki soruya herhangi bir karşılık gelmemektedir.³⁶²

Mektubun içeriğine gelinecek olursa ifadelerin gerçekten abartılı olduğu görülmektedir. Bu ifadeleri kullanan bir kişinin Müslüman olmaması için herhangi bir sebep yoktur. Yakındakilerine bunu itiraf edemese de kalbi ile iman etmiş olması gerekmektedir.

³⁵⁷ Er, *Hz. Muhammed'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, 112.

³⁵⁸ Er, *Hz. Muhammed'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, 113.

³⁵⁹ İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2024).

³⁶⁰ Er, *Hz. Muhammed'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, 115.

³⁶¹ Elnure Azizova, "Tenûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mayıs 2024); Irfan Shahid, *Byzantium And The Arabs In The Fourth Century* (Washington DC: Dumbarton Oaks Trustees For Harvard University, 1984), 368.

³⁶² Azizova, "Tenûh".

“İsa’nın müjdelemiş olduğu Allah’ın Resulü Muhammed’e (Ahmed’e), Rum Hükümdarı Kayser tarafından: Elçin, mektubunla birlikte bana geldi. Ben şahadet ederim ki; sen Allah’ın Resulüsün! Biz zaten seni yanımızdaki İncil’de yazılı bulmuştuk. Meryem oğlu İsa seni bize müjdelemişti. Rumları ana iman etmeye davet ettimse de yanaşmadılar, kaçındılar. Onlar beni dinleselerdi, kendileri için muhakkak ki hayırlı oldurdu. Ben senin yanında bulunmayı da sana hizmet etmeyi, senin ayaklarını yıkamayı ne kadar arzu ederdim!”³⁶³

Mektubun içeriğinden görüldüğü kadarıyla Heraclius Müslüman olmuş ve Hz. Muhammed’e hizmet etmeyi istemektedir. Bu mektubu göndermeden önce Heraclius’un civarda ticaret kervanıyla bulunan Ebu Süfyan’dan peygamberin soyu ve kişiliği hakkında bilgi aldığı rivayet edilmektedir.³⁶⁴

Peygamber bu mektubu getiren elçiye ikramda bulunmuştur. Elçiye verilen bir diğer görev ise Peygamber önemli bir şey söylediğinde bunu iyi dinlemesi ve Heraclius’a aynen nakletmesi hususundadır. En sonunda ise dönerken peygamberlik mührünü görmesini ve gerçekten var olup olmadığı konusunda imparator kendisini bilgilendirmesini istemiştir. Peygambere mektubuyla birlikte hediye olarak gümüş göndermiş lakin peygamber bu hediye diplomatik olarak almamış savaş ganimeti olarak askerlere paylaşmıştır.³⁶⁵

Elçi ise peygamberi dikkatlice dinlemiş ve ağzından çıkan önemli hususları ezberlemiştir. Elçi tam gidecekken Hz. Muhammed Peygamber onu durdurmuş ve görmesi üzere emrolduğu şeyi ona göstermiştir. Heraclius’un *Tennuhlu* elçi ile olan başka bir görüşmesi nakledilmediğinden bu duruma nasıl bir tepki verdiği bilinmemektedir.

Rivayetlerde aktarılan bir diğer konu ise imparatorluğa bağlı olan bir piskoposun Müslüman olduğu yönündedir. Hz. Muhammed Dihye aracılığıyla Piskopos Dağâtir’e bir mektup göndermişse de peygamberin mektubundan daha önce Heraclius’un mektubu ona ulaşmıştır.³⁶⁶

Heraclius peygamberlik alametleri hakkında gördüğü rüyayı ve yeni peygamberin özellikleri hakkında Dağâtir’e sorular sormuş ve olumlu cevap almıştır. Bu olaylar üzerine Dihye’de peygamberin mektubunu iletmış ve Müslüman olduğuna dair şahadet almıştır. Bunun üzerine

³⁶³ Er, *Hz. Muhammed’in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, 114.

³⁶⁴ Azimli, “Hz. Peygamber’in Bizans İmparatoru Herakliyas’a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 23-26. Bkz. Burada görüşmenin detayları en ince hatlarına kadar verilmiştir.

³⁶⁵ Er, *Hz. Muhammed’in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*, 116.

³⁶⁶ Ali Öngül, “Dağâtir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mayıs 2024).

Dağâtir cemaatini toplamış ve bu kararını onlara açıklamıştır.³⁶⁷ Cemaatten olumsuz tepkiler almış ardından dövülerek öldürülmüştür.³⁶⁸

Bir diğer husus ise kendisine mektup gelmediği halde peygambere mektup göndererek İslamiyet'i kabul ettiğini bildiren Roma valisidir. Göndermiş olduğu mektupla birlikte peygambere güzel hediyeler göndermiş ve teslimiyet içinde olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹

Hiz. Muhammed onun hediyelerini kabul etmiş ve gönderdiği elçiyi mükafatlandırmıştır. Ferve'nin bu hamlesinden sonra Gassani Emir'i tarafından çağırılmış ve eski dinine dönmesi konusunda emir almıştır. Bunu kabul etmemesi üzerine 633 yılında idam edilmiştir.³⁷⁰

Bütün bu rivayetlerin ardından bu mektupların tarihsel verilerle nasıl bir uyum içinde olduğuna göz atmak gerekmektedir. Öncelikle şu husus belirtilmelidir ki Hiz. Muhammed'in göndermiş olduğu mektupların sadece birisi elimizdedir. Hamidullah'a göre bu mektubun gerçekliği konusunda birçok delil vardır. Bu delillere ek olarak bilimsel incelemeler yapılmış ve mektubun en az bin yıllık olduğuna kanaat getirilmiştir.³⁷¹

Hiz. Muhammed tarafından gönderilen ilk mektubun Heraclius'a ulaşmadığı ve Busra Valisi'ne teslim edildiği konusu kabul edilirse az önce anlatılan çoğu rivayet geçersiz olacaktır. Heraclius bu mektubu hiçbir zaman görmediyse karşı bir mektup da yazmış olamaz.³⁷² Bunun haricinde hiçbir Roma kaynağı bu mektuplardan ve Heraclius'un İslami tavırlarından bahsetmemektedir. Aksine Heraclius'un Müslümanlara karşı ordu toplatması ve İslamiyet'i kabul edenlerin öldürülmesi konusundaki emirlerinden bahsederler.³⁷³ Nitekim Mûte savaşı ve Tebük Gazvesi bunun bir sonucudur.

Bu rivayetlerin Müslümanlar tarafından mı yoksa İslam fetihlerinden korkan bölgede yaşayan Hristiyanlar tarafından mı oluşturulduğunu bilmek zordur. Heraclius hakkında yapılan bu betimlemeler elbette bölgede yaşayan Hristiyanların bir sığınağı olmuş olabilir. Özellikle Ferve hakkındaki rivayet bölgedeki Hristiyanlara zaman kazandırmış olmalıdır.

Bu tarz betimlemeler tarihin her döneminde olduğu gibi bu dönemde de gün yüzüne çıkmıştır. Heraclius'un göndermiş olduğu mektupta geçen "Ayaklarını yıkardım" ifadesi abartılı bir ifade

³⁶⁷ Sadık Eraslan, "İlk Dönem Risalet Şahitliğine Bazı Örnekler", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 27 (2019), 98.

³⁶⁸ Öngül, "Dağâtir".

³⁶⁹ Mehmet Aykaç, "Ferve b. Amr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mayıs 2024).

³⁷⁰ Aykaç, "Ferve b. Amr".

³⁷¹ Hamidullah, *Hiz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, 135-137.

³⁷² Azimli, "Hiz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyus'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 18.

³⁷³ Tural, "Ortaçağ'da Tebaasının Dini Üzere Olmayan Hükümdarlar ve Hayali İmparatorluklar", 47.

olup akla Kitabı Mukaddeste geçen benzer ifadeleri getirmektedir.³⁷⁴ Bunu söyleyen bir kimsenin daha sonradan İslamiyet'e karşı herhangi bir faaliyette bulunmaması gerekmektedir.

Hz. Muhammed diğer devlet liderlerine mektuplar göndermiş olabilir lakin Heraclius'un mektubu aldığına dair elimizde somut bir delil bulunmamaktadır. Aktarılan rivayetlerde Heraclius üzerinden meşruiyet sağlamaya çalışmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir.

Heraclius'un rüyasında yeni peygamberi görmesi ve bu konuda etrafından bilgi toplamasının Romalı kaynaklarda geçmemesi ve Roma İmparatorluğu'nun İslamiyet'i, ilk yıllarında fark etmemiş olması hasebiyle bu rivayetlerin güvenilirliği şüphelidir. Heraclius'a gönderildiği iddia edilen mektupla ilgili İslami kaynaklarda bazı bilgi kırıntılarına daha sahibiz. Bu bilgilerde mektubu elinde bulunduran bizzat Heraclius değil ondan yüzyıllarca sonra yaşamış olan bazı Hristiyan krallardır.

Mektubun XI. yüzyılda Kastilya Kralı olan VI. Alfonso'da olduğuna yönelik olarak bilgi, Hamidullah'ın eserinde bulunmaktadır. Alfonso'dan sonra bu mektubun torunlarına geçmiş olduğuna dair rivayetler aktarmıştır. Memlük³⁷⁵ hükümdarı olan Kalavun'un³⁷⁶ İspanya'ya göndermiş olduğu elçinin bu mektubu görmüş olduğu bu rivayetler arasında yer almıştır.

Bütün bu rivayetlerin yanı sıra mektubun İspanya'da olduğu, Muvahhidûn³⁷⁷ hükümdarlarının bu mektubu gördüğü ve İspanya krallığı ile daimî bir barış sağladığı da bu iddialar arasında mevcuttur. İspanya hükümdarlarının bu eski rivayeti bildikleri varsayımında bunu bir koz olarak kullanmaları normal karşılanmaktadır.

Bu rivayetin temeli ise İspanya hükümdarlarının soyunun Heraclius ile bağlantılı olabileceği bilgisidir. Her ne kadar Heraclius'un Kartaca'dan yola çıkarak tahta geçtiği bilinse de İspanya kralları ile bir bağlantısı bulunamamıştır. Hamidullah bu rivayetlerle ilgili olarak mektubun

³⁷⁴ Yaratılış, 18:4; Timeteos 1, 5:10.

³⁷⁵ Memlükler, XIII. yüzyılda Mısır'da kurulan ve Türk, Kürt, Çerkes kökenli köle savaşçılarından oluşan önemli bir askeri köleler devletiydi. Sultan Baybars'ın liderliğinde güçlenen Memlükler, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Suriye, Filistin gibi bölgeleri fethederek güç kazandılar. Moğol istilalarına karşı direndiler ve Haçlı Seferleri sırasında Haçlı devletleriyle mücadele ettiler. Sanat ve mimaride de önemli eserler bıraktılar. 1517'de Osmanlılar tarafından Mısır'ın fethedilmesiyle sona erdiler.

³⁷⁶ Memlük Sultanlığı'nın en önemli hükümdarlarından biridir. İsmi Arapça "Kavlun" veya "Kalawun" olarak da yazılır. Sultan Kalavun, 1279-1290 yılları arasında Memlük Sultanlığı'nı yönetmiştir.

³⁷⁷ Muvahhidûn Devleti (diğer adıyla Almohadlar), XII. ve XIII. yüzyıllarda İber Yarımadası ve Kuzey Afrika'da hüküm süren bir Berberi İslam devletiydi. XII. yüzyılın başlarında, İbn Tumart'ın liderliğinde kurulan bu devlet, İslam'da sıkı bir "tevhid" anlayışını savunan reformist bir hareketle ortaya çıktı. Bu ideoloji, Muvahhidûnların hem siyasi hem de askeri alanda güçlenmesini sağladı. Devlet, Fas ve Cezayir'i fethederek bölgede bir imparatorluk kurdu ve daha sonra İber Yarımadası'na girerek İspanya'daki Müslüman hakimiyetini yeniden tesis etti. Muvahhidûnlar, güçlü bir merkezi yönetim ve askeri organizasyonla tanındı ve bilim, edebiyat ve mimaride önemli katkılarda bulundu. Ancak iç çekişmeler ve dış baskılar, devleti zamanla zayıflattı ve XIII. yüzyılın sonlarına doğru çökmelerine yol açtı.

gerçekten İspanya’da bulunduğu konusunda kesin olarak emin değildir. Mektubun daha sonradan oluşturulmuş bir kopyasının olma ihtimali üzerinde de durmaktadır.³⁷⁸

4.3.3. Ebu Bekir’in Heraclius’a göndermiş olduğu elçi heyeti

Hiz. Muhammed’in ölümü ile Dört Halife dönemi başlamış ve Roma ile ilişkiler daha da artmıştır. Ebu Bekir döneminde de Heraclius’a elçilik heyetleri gönderilmiştir. Heraclius bu elçilere özel ziyafet düzenler ve eski bir sandıktan içinde peygamberlerinin resminin olduğu bir koleksiyon gösterir. Bunun üzerine İslamiyet hakkında bilgiler alır.³⁷⁹

Ebu Bekir’in göndermiş olduğu elçi heyetinin başına gelenler daha önceki rivayetlerden daha ilginç ve bu bakımdan dolayı kayda değer bir rivayettir. Yukarıda belirtildiği gibi Hiz. Muhammed’in ve diğer peygamberlerin resimlerini elçilere göstermiştir.

... Daha sonra bize, imparatorun katında refakatçi olması için bir adamla bir elçi vererek ona gönderdi. Biz derhal hareket ettik. Şehre yaklaştığımızda (Ebu Nuaym: Konstantinopolis’e) bize refakat eden görevli, “sizin bu hayvanlarınız (develeriniz) başşehir giremezler. Şayet isterseniz size at veya katırlar temin edelim.” dedi. Biz “Vallahi bu hayvanların sırtında girmek istiyoruz” diye cevap verdik. Bu ret cevabımız imparatora haber verildiğinde, onlara “Bırakın, kendi hayvanlarının sırtında şehre girsinler” demiş.

Belimizde asılı olan kılıçlarımız ile şehre girdik. (Ebu Nuaym: Konstantinopolis halkı yüksek pencerelerden (balkonlardan) bize bakıyor ve hayretler içinde kalıyorlardı). Biz, imparatorun bize baktığı balkona kadar ilerledik, develerimizi çöktürdük ve kelime-i tevhidi söyledik: “Lâ ilâhe illallah, Allah-u ekber, Allah şahittir ki, koca balkon, rüzgarla sallanan hurma salkımı gibi sallandı”. Ravi devam ediyor: Bir haberci bizi susturmak için koştu ve “bizim önümüzde dininizi açığa vuramazsınız” dedi. Ondan sonra da kendisini takip etmemizi ve yanına girmemizi söyledi, biz de denileni yaptık.

İmparatorun yanına vardığımızda, koltuğuna oturmuş, etrafını Bizans yurttaşları çepeçevre sarmış ve salondaki her şeyin, hatta kendi çevresinin bile erguvan kırmızısı olduğunu gördük. Öyle ki, kendisi bile kıpkırmızı görünüyordu. (Ebu Nuaym: Biz huzura çıktık, fakat selam vermedik). Bizi gülümseyerek karşıladı ve “Sizi benim yanıma geldiğinizde, kendi âdetinize göre beni selamlamaktan meneden nedir?” dedi. İmparatorun yanında Arapçayı çok iyi bilen ve çok geveze bir tercümanı vardı.

Biz “Gerçekte bizim aramızdaki selamımız, senin için izin verilmiş değildir, senin örfündeki selam da bizim için meşru değildir” dedik. O: “Siz kendi aranızda nasıl selamlışırsınız?” Biz: “Es-Selamü aleyk (Selam senin üzerine olsun)”. O: “Kralınızı nasıl selamlırsınız?” Biz: “Aynı şekilde”. O: “Nasıl cevap verir?”. Biz “Aynı şekilde”. O (Ebu Nuaym’a göre o, “Sizde kimler

³⁷⁸ Hamidullah, *Hiz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, 135.

³⁷⁹ Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri (610-847)*, 55-56.

miras alır?” Biz: “Hısımlar, en yakın olanlar”. O “Sizin peygamberiniz miraslarınızdan az çok bir şey alır mı?” diye sordu, biz “Asla, birisi ölür, mirasçılarını ve yakın ebeveynini bırakırlarsa mirası onlar alırlar. Bizim Peygamberimiz bize asla mirasçı olamaz” dedik. O tekrar “Bu durum krallarınız için de aynı mıdır?” En önemli sözünüz nedir? Biz “Lâilâhe illallah, Allah-u ekber (Allah’tan başka ilah yoktur. Allah çok yücedir) dedik.

Allah şahittir ki, biz bunu söyleyince, imparator oraya bakmak için başını kaldırıncaya kadar tavan titredi. O: “Sizin söylediğiniz ve tavanı titreten bu formülü söylediğiniz her defasında, bu hâdisе meydana gelir mi?”. Biz: “Hayır, biz senin yanından başka yerde bunun meydana geldiğini asla görmedik”. O: “Bu söylediğiniz şey her söylenişinde başınızın üstündeki her şeyin başınıza düştüğünü söyleseydiniz, sevinecektim. Bunun için krallığının yarısından seve seve vazgeçecektim”. Biz: “Niçin o?” O: “Zira bu çok basit bir şey olurdu. Ortada Peygamberliğin falan söz konusu olmadığı ve insanların düzmecelerinden ibaret bir şey olduğu derhal görülecekti”.

Nihayet o bize cevaplandırdığımız birkaç soru daha yöneltti, sonra da eda ettiğimiz oruç ve namazı tasvir etmemizi bizden istedi. Arkasından da “kalkınız!” dedi. Heraclius, bizim için iyi bir konukseverlik ve güzel bir yatacak temini için görevlilere emir verdi. Orada üç gece kaldıktan sonra, bir gece bizi çağırdı. Biz yanına yeniden girdik. (Ebu Nuaym: O yapayalnızdı ve yanında kimse yoktu).

Daha önce anlatılan hususların hepsini tekrar etmemizi bizden istedi. Biz de istediği gibi tekrar yeniden anlattık. Nihayet birçok küçük gözü bulunan ve kapakları dâhil her yeri altın kaplamalı sandık gibi bir şey getirtti. Ondandır bir kapağın kilidini açtı ve içinden siyah ipekten bir parça bez çıkardı. Onu yere yaydı. Bu bez parçasında, iri iki gözlü, kocaman sırtı olan, benzerini hiç görmediğim çok uzun boyunlu, kırmızı bir adamın portresi vardı. Bu resimdeki kişinin sakalı yoktu, fakat ikiye ayrılmış saçları vardı ki, sanki Allah’ın yarattığı şeylerin en güzeliydi.

Sonra da bize sordu: “Onu tanıdınız mı?”, biz “hayır” dedik. O da “Bu Âdem” dedi. Çok saçlı vardı” ...

... Arkasından içinden beyaz bir resim çıkardığı başka bir bölme açtı. Bismillah, bu Resulullah (Muhammed) (s.a.v). O sanki gülüyordu. (Ebu Nuaym: Sanki bize canlı gibi görünüyordu). Sonra bize sordu: “O’nu tanıyor musunuz?” Biz, “Evet, bu Muhammed Resulullah’tır” dedik ve ağlamaya başladık. Allah şahittir ki, imparator bir müddet ayakta kaldı ve bir bölüm daha açtı ve bize “Size Allah için soruyorum, bu resimdeki o mu?” diye tekrar sordu. Biz evet, ta kendisi, tam senin gördüğün gibi” dedik. O zaman biraz durdu ve sonra şöyle dedi: “Gerçekte bu bölüm bölmelerin sonuncusu idi. Ben sizi denemek için bu bölmeyi önce açtım” ...

... O zaman biz “Sen bu resimleri nereden elde ettin?” diye bir soru sorduk. Biz bunların, peygamberlerin gerçek resimleri olduğunu biliyoruz; çünkü biz, Hz. Peygamberimizin ta kendisi olan resmini gördük”. O cevap vererek şöyle dedi: “Âdem, kendi soyundan gelecek peygamberleri göstermesini Rabbinden niyaz etmişti. Allah da güneşin batmasına yakın Âdem’in kıymetli evrak hazinesinde peygamberlerin portrelerini ona göstermişti.

Zülkarneyn (Dineverî'ye göre İskender (Aleksandra) bu resimleri güneş battığında (günesin battığı yerden) çıkardı ve onları Daniel'e teslim etti. (Zehebî'ye göre; Daniel onları ipek parçalar üzerine kopya etti. Bunlar Daniel'inkinden daha orijinaldi. Fakat Ebu Nuaym'a göre Allah onları cennet ipeklerinin parçaları üzerine çizilmiş olarak indirdi) ve devam etti: Allah'a yemin olsun ki, ömrüm kâfi gelirse, krallığımı terk etmeyi ve sizin en kötünüzün kölesi olmayı, hatta ölünceye kadar bu mizacımın değişmemesini arzu ederdim”.

Bütün bu olanlardan sonra bize cömertçe çeşitli hediyeler verdi ve biz buradan ayrıldık. Biz Ebu Bekir'in yanına varıp gördüklerimizi ve İmparator'un bize anlattıklarını kendisine anlatınca, Ebu Bekir ağlamaya başladı ve söyle dedi: “Zavallı adam! Dilerim, Allah onun hakkında iyilik diler de hidâyete erer. Sözlerine devam ederek, “Hz. Peygamber (Muhammed) bize Hristiyan ve Yahudilerin yanlarında kendisinin tasvirinin bulunduğunu açıkça haber vermişti. ³⁸⁰

Rivayette aktarılan peygamberlerin resimlerini içeren sandık hakkında bilimsel anlamda bir kanıt bulunamamıştır. ³⁸¹ Sandığın akıbeti ise meçhuldür. Sonraki yıllarda bu mucizevi sandık hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı için rivayetlerin sıhhati hakkında olumlu bir yorum yapılamamaktadır.

Halife Ömer devrinde bu ikili mektuplaşma yerini Heraclius'un eşi imparatoriçe ve Ömer'in eşi olan Ümmü Gülsüm arasında da devam etmiştir. ³⁸² Bu karşılıklı hediyeleşmeler ile iki hükümdar birbirine daha da yakınlaşmıştır.

³⁸⁰ Muhammed Hamidullah, “İmparator Heraklius'un Yanında Halife Ebu Bekir'in Bir Elçisi ve Bizansın Kaderiyle İlgili Kehanet Kitabı”, çev. Talat Sakallı, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/18 (ts.), 147-150. Rivayetin tamamı için ilgili esere bakılabilir. Burada nakledilen rivayetin sadece belirli bir kısmıdır.

³⁸¹ Sandık içerisinden çıkan peygamberlerin tasviri sırasıyla şu şekildedir; Adem, Nuh, İbrahim, Muhammed, Musa, Harun, Lut, İshak, Yakup, İsmail, Yusuf, Davut, Süleyman ve İsa peygamberlerdir.

³⁸² Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri (610-847)*, 57.

SONUÇ

İmparator Heraclius Roma tarihi açısından son derece önemli bir kişiliktir. Roma'nın neredeyse tarih sahnesinden çekileceği bir dönemde tahta çıkmış ve kötü gidişatı tamamen tersine çevirmiştir. Sasanilerle yaptığı mücadeleler sonucu Sasani İmparatorluğu'nu yıkımın eşiğine getirmiş ve İslam fetihlerinin yolunu açmıştır. Yapmış olduğu bu savaşlar neticesinde kazandığı zafer tam bir *Pirus* zaferidir. Kendi imparatorluğunun güney sınırlarını Sasani savaşları sonrasında savunamamış ve harap olmuş bu bölgelerdeki iç huzursuzluk ve İmparatorluğun dini kararları nedeniyle uzaklaşmış olan yerel halk Müslüman fatihleri bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Neticede Sasanilerden kazanmış olduğu bütün başarıları on yıl bile geçmeden Müslümanlara teslim etmek zorunda kalmıştır. Bir darbe sonucu tahta çıkan Heraclius kendisinden sonra Roma tahtına geçecek bir hanedan bırakmışsa da Heraclius hanedanı uzun ömürlü bir hanedan olamamıştır.

Heraclius'un başarıları ve reformları sadece siyasal içerikli değildir. İmparatorluğun askeri yapısını *thema* sistemi ile kökten değiştirmiş ve Roma'nın paralı askerlere muhtaç olmaktan bir nebze de olsa kurtarmıştır. Saraydaki dili halka uyarlamış ve Latince'den Grekçeye geçirmiştir. Yapmış olduğu bu hamle ile artık eski Roma'nın mirasından vazgeçmiş ve Bizans olarak bilinen medeniyetin temellerini atmıştır. İmparator'un kullanmış olduğu ünvanları da bu yeni dile uygun hale getirmiş ve Grekçe ünvanların kullanımını kendisinden sonra da devam ettirmiştir.

Heraclius dini alanda da reforma gitmek istemiş ve en yakın dostu olan Sergios ile yeni metotlar geliştirmeye çalışmıştır. Heraclius'un bu girişimi selefleri gibi Kilise birliğini sağlamak üzere olmuştur. Bu doğrultuda *monoteletizm* adında bir formül geliştirmiş ve bunu *ekthesis* isimli bir ferman ile duyurmuştur. Her ne kadar saltanatı boyunca bu hamlelerine fazla bir tepki görmemiş olsa da 681 yılında ölümünün kırkıncı senesinde Konstantinopolis'te toplanan III. Konstantinopolis Konsilinde Sergios aforoz edilmiş ve getirmiş olduğu öğreti tarihin raflarında yerini almıştır.

Heraclius'un büyük bir şahsiyet ve dönemin en güçlü imparatorluklarından birisini yönetmesi hasebiyle hakkında birçok rivayet ve gelenek oluşturtulmuştur. Üç dinin inananları da hakkında iyi veya kötü bir izlenime sahiptirler. Bu izlenimlerden ve geleneklerden birisi olan Heraclius Orucu Hristiyan camiada Heraclius'a atfedilen değere örnek teşkil etmektedir. Yahudiler nazarında da Heraclius, deccal olarak görülmüş ve Yahudilerin Üçüncü Sürgününe neden olmuştur.

İslamiyet'te Heraclius için birçok rivayet oluşmuş ve neredeyse Heraclius'un irşadına kadar gitmiştir. Bu rivayetlerin oluşmasındaki asıl sebep Hz. Muhammed ile çağdaş olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak İmparator Heraclius otuz bir yıllık Bizans İmparatorluğu ile Bizans Orta Çağını başlatan kişi olmuştur. Tarihsel düşmanlarını yenmiş lakin bunun zaferini yaşayamadan kutsal topraklar dahil imparatorluğun önemli toprakları elinden çıkmıştır.

İmparator Heraclius'un Gerçek Haç'ı tekrar Hristiyan dünyasına kazandırması, Heraclius'un "Gerçek Haç'ın Kurtarıcısı" olarak anılmasını sağlamıştır. Heraclius hakkında oluşan bu düşünceler yüzyıllar sonrasında bile devam etmiştir.

İmparator Heraclius'un Konstantinos ve Justinianus gibi prestij sahibi olamamasının asıl nedeni yaşamı sırasında kazandığı başarıları ölmeden kaybetmesi olarak görmek doğru olacaktır. Heraclius'un Sasani zaferi Roma İmparatorluğu'nun da zayıflamasına neden olmuş bu sayede Müslümanların bölgedeki ilerleyişleri ve fetihleri hızlanmıştır. Müslümanların bölgede ilerleyişi ile Heraclius'a atfedilen muzaffer komutan imajı zedelenmiş ve prestij kaybı ile sonuçlanmıştır. Bu sebeple Heraclius'un ismi Konstantinos ve Justinianus gibi İmparatorlarla anılmamaktadır.

KAYNAKLAR

- Açıl, Okan. “Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2022), 81-104. <https://doi.org/10.14395/hid.1067979>
- Albayrak, Kadir. “Nestûrîlik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesturilik>
- Algül, Hüseyin. “Esved el-Ansî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esved-el-ansi>
- Algül, Hüseyin. “Mûte Savaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mute-savasi>
- Altınel, Tolga Savaş. *Etiyopya Kilisesi'nde İslam Eleştirisi*. Ankara: İlahiyat, 1. Basım, 2022.
- Altınel, Tolga Savaş. *İsrailoğulları'nın Kutsal Soyu Kohenler*. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Altunkanat, Sedat. “Hristiyanlıkta Monofizit ve Diyofizit Kristolojisinin Konsiller Açısından Değerlendirilmesi”. *Kesit Akademi Dergisi*, 389-413.
- Arı, Mehmet Salih. “Tuleyha b. Huveylid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tuleyha-b-huveylid>
- Armstrong, Karen. *Kudüs'ün Tarihi*. çev. İrem Sağlamer. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021.
- Avcı, Casim. *İslâm Bizans İlişkileri (610-847)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Avcı, Casim. “Kudüs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus>
- Aydın, Fuat. “Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs”. *Eskiye* 37 (2018), 109-125.
- Aydın, Mehmet. “Hristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış”. *Belleten* 54/209 (1990), 365-380. <https://doi.org/10.37879/belleten.1990.365>
- Aykaç, Mehmet. “Ferve b. Amr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferve-b-amr>
- Aykıt, Dursun Ali. “Yahudi Hristiyanlığı'nın Ayak İzlerinde: Etiyopya Kilisesi”. *İslâmî İlimler Dergisi* 11/2 (2016), 127-142.
- Azimli, Mehmet. “Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyas'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Hikmet Yurdu* 4/7 (2011), 13-37.
- Azizova, Elnure. “Tenûh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenuh>
- Bağır, Muhammed Ali. “Yahudi Eskatolojisinde Armilus”. *Doğu Araştırmaları* 1/15 (2016), 1-21.

- Bamyacı, Mehmet Ertan - Güçlüay, Sezgin. “İmparator Heraclius Döneminde (610-641) Bizans İmparatorluğunun Siyasi Yapısı”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/56 (Ekim 2017), 386-396.
- Barber, Malcolm. *Haçlı Devletleri Tarihi*. çev. Doğan Mert Demir. İstanbul: Kronik Kitap, 2. Basım, 2021.
- Bayrakdar, Mehmet. *Üç Dinin Tarihi; Yahudilik, Hristiyanlık, İslam*. İstanbul: Say Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Bayraktar, Hamza. *Rum Suresi ve Konulu Tefsiri*. Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Bonfil, Robert (ed.). *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*. Leiden: BRILL, 2011.
- Brown, Peter. *Geç Antikçağ Dünyası*. çev. Turhan Kaçar. İstanbul: Alfa Kitap, 2022.
- Bruce, Lorne. “A Note on Christian Libraries during the ‘Great Persecution,’ 303-305 A.D.” *University of Texas Press* 15/2 (1980), 127-137.
- Croix, G. E. M. de Ste. “Aspects of the ‘Great’ Persecution”. *The Harvard Theological Review* 47/2 (1954), 75-113.
- Çalık, Etem. “Hristiyan Medeniyetinin Siyasi Kaynakları”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 3/7 (15 Eylül 2020), 85-94.
- Çelik, Mehmet. “İmparator Marcian’ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması (1 Ağustos 455)”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2000), 51-67.
- Çelik, Sümeyya İslam. *Gassaniler*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çoban, Bekir Zakir. *Geçmişten Günümüze Papalık*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Darcan, Hasan. “Athanasius ve İznik Konsili”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/28 (15 Aralık 2013), 169-191. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.219830>
- Davies, P. S. “The Origin and Purpose of the Persecution of Ad 303”. *The Journal of Theological Studies* 40/1 (1989), 66-94.
- Demir, Mazlum Şahin - Çurku, Rüstem. “Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili”. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2020), 63-69.
- Demirci, Kürşad. *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya Teolojisi*. İstanbul: Ayışığıkitapları, 1. Basım, 2018.
- Demirkent, Işıl. “Herakleios”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/herakleios>

- Diker, Hasan Fırat. *Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Dinç, Mehmet Hanifi. “Zerdüştlük İnancı ile Hint Dinlerindeki Ateşe Tapınma ve Kurban Ritüelleri”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 11/1 (2024), 18-42.
- Duygu, Zafer. *Hristiyanlık ve İmparatorluk*. İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Duygu, Zafer. *İslam ve Hristiyanlık*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Duygu, Zafer. *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*. Ankara: Divan Kitap, 2016.
- Duygu, Zafer - Kutlu Akalın (ed.). *Kristolojiye Giriş*. İstanbul: Divan Kitap, 2018.
- Eck, Marianne Ritsema van. “Helena on the Move: The Makings of a Medieval Saint”. In *Writing Holiness Genre and Reception across Medieval Hagiography*. ed. Jessica Barr - Barbara Zimbalist. 35-64. Turnhout: Brepols, 2023.
- Ekkebus, Bob. “Heraclius and the Evolution of Byzantine Strategy”. *Constructing the Past* 10/1 (2009), 73-96.
- el-Belâzurî. *Fütuhu'l-Büldan*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* 3. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Alfa Kitap, 2. Basım, 2019.
- Elizabeth A. Castelli. “Asterius of Amasea Ekphrasis on the Holy Martyr Euphemia”. *Religions of Late Antiquity in Practice*. ed. Richard Valantasis. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000.
- el-Vakidi. *Kitabü'l Meğazi*. çev. Musa K. Yılmaz. İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2016.
- Er, Halil İbrahim. *Hizmeti Muhammed'in Diplomatik İlişkileri ve Mektupları*. İstanbul: Mevsimler Kitap, 2020.
- Eraslan, Sadık. “İlk Dönem Risalet Şahitliğine Bazı Örnekler”. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 27 (2019), 81-113.
- Erdemir, Hatice P. - Erdemir, Halit. “Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler”. *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue* (2010), 118-136.
- Eroğlu, Engin. “Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları”. *History Studies* 8/1 (2016), 37-47.
- Eusebios. *Kilise Tarihi*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2011.
- Fayda, Mustafa. “Ömer”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer>
- Fayda, Mustafa. “Secâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/secah>

- Fayda, Mustafa. “Yermük Savaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mayıs 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/yermuk-savasi>
- Feraru, Remus Mihai. “The Religious Policy of Emperor Heraclius (610-641) in Regards to Hebrews: Premises, Acceptance and Consequences”. *SUBBTO* 63/1 (2018), 27-40.
- Flavius Vegetius Renatus. *Roma Savaş Sanatı*. çev. Samet Özgüler - Kutsi Aybars Çetinalp. İstanbul: Kronik Kitap, 4. Basım, ts.
- Fortacı, Talha. “Nesturiliğin Ortaya Çıkış Süreci”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 63-99.
- Fortescue, Adrian. “Henecon”. C. 7. New York: The Catholic Encyclopedia, 1910.
<https://www.newadvent.org/cathen/07218b.htm>
- Gaddi, Agnolo. *Storie Della Vera Croce*. Chapel of the Basilica di Santa Croce, ts.
- Gador-Whyte, Sarah. “Christian-Jewish Conflict in the Light of Heraclius’ Forced Conversions and the Beginning of Islam”. *Christian-Jewish Conflict in the Light of Heraclius’ Forced Conversions and the Beginning of Islam*. 201-214. De Gruyter, 2013.
<https://doi.org/10.1515/9783110291940.201>
- Gaposchkin, M. Cecilia. “Louis IX and the Triumphal Cross of Constantine”. *French Historical Studies* 46/1 (2023), 3-35.
- Garland, Lynda. *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527–1204*. London: Routledge, 1999.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyişi ve Çöküşü 1*. çev. Asım Baltacıgil. 8 Cilt. İstanbul: İndie Kitap, 2020.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyişi ve Çöküşü 2*. çev. Asım Baltacıgil. 8 Cilt. İstanbul: İndie Kitap, 2019.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyişi ve Çöküşü 3*. çev. Asım Baltacıgil. 8 Cilt. İstanbul: İndie Kitap, 2019.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyişi ve Çöküşü 5*. çev. Asım Baltacıgil - Meral Harzem. 8 Cilt. İstanbul: İndie Kitap, 2020.
- Gibbon, Edward. *Son Peygamber Muhammed - Doğuşu, Karakteri ve Öğretisi*. çev. Meral Harzem. İstanbul: İndie Kitap, 2020.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*. İstanbul: İSAM, 2021.
- Güngör, Muhammed. “Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi”. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 1 (2017), 54-78.
- Gürkan, Emrah Safa. *Sultanın Korsanları Osmanlı Akdenizi’nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

- Hakman, Meral. “Son Pagan İmparator Iulianus Apostata’nın Caesarea İle Düşmanca İlişkilerinin Sebepleri”. *History Studies* 5/1 (2013), 199-209.
- Hamidullah, Muhammed. *Hiz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. “İmparator Heraklius’un Yanında Halife Ebu Bekir’in Bir Elçisi ve Bizansın Kaderiyle İlgili Kehanet Kitabı”. çev. Talat Sakallı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/18 (ts.), 139-154.
- Hamidullah, Muhammed - Avcı, Casim. “Uhud Gazvesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uhud-gazvesi>
- Haykal, Muhammad Husayn. *The Life of Muhammad (Allah’s peace and blessing be upon him)*. çev. İsmâ’il Razi al-Faruqi. American Trust Publication, 1976.
- Hitti, Philip K. “Haçlı Seferleri’nin Doğu Hristiyanlığı Üzerindeki Etkileri”. çev. S. Haluk Kortel. *Mediterranean Journal of Humanities* 1/2 (2011), 255-259.
- Hoyland, Robert G. *Arabistan ve Araplar*. çev. Sami İnci. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Irfan Shahid. *Byzantium And The Arabs In The Fourth Century*. Washington DC: Dumbarton Oaks Trustees For Harvard University, 1984. <http://archive.org/details/byzantium-and-the-arabs-in-the-fourth-century>
- Işık, Ramazan. *Maruni Kilisesi / The Maronite Church*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.
- İnaltekin, Hicran. *Heraklius Dönemi Anadolu Seferleri ve O Dönemde Darbedilen Sikkeler*. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/82940>
- Johnson, Paul. *A History of The Jews*. New York: HarperCollins, 1988.
- Kaçar, Turhan. “İznik Konsili’nde İmparator ve Piskoposlar”. *Toplumsal Tarih*.
- Kaçar, Turhan. “Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2002).
- Kaçar, Turhan. “Serdica Konsili M.S. 343: Doğu ve Batı Kiliselerinin Yol Ayrımı Mı?” *PHILIA Suppl. 1* (31 Ağustos 2016), 461-470.
- Kaegi, W. E. *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*. çev. Mehmet Özay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Kaegi, W. E. *Heraklius Emperor of Byzantium*. New York: Cambridge University Press, 2003.
- Karaeli, Cengiz. “Nero’dan Vespasianus’a Kudüs’te Yahudi İsyanı (M.S. 66-73)”. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 14 (13 Ocak 2021), 21-42. <https://doi.org/10.29228/cahij.42953>

- Karakaş, Hilal Başak - Yaşar, Hüseyin. “Rûm Suresi Bağlamında VII. Yüzyıl Doğu Roma-İran Savaşlarının İncelenmesi”. *EKEV Akademi Dergisi* 24/84 (2020), 291-310.
- Karakuş, Burcu. *İmparator Heraclius Döneminde Bizans (610-641)*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Karan, Cuma. “Hz.Ömer Döneminde (13-23/634-644) Anadolu Fetihlerine Giden Yolda El-Cezire Futuhâtı”. *Hiz. Ömer Sempozyumu*. https://www.academia.edu/42998829/HZ_%C3%96MER_D%C3%96NEM%C4%B0NDE_13_23_634_644_ANADOLU_FET%C4%B0HLER%C4%B0NE_G%C4%B0DEN_YOLDA_EL_CEZ%C4%B0RE_FUTUHATI
- Karatay, Osman. *Avar Hâkimiyeti ve Balkanların Slavlaşması*. ed. Osman Karatay - B. A. Gökdağ. Ankara: Karam Yayınları, 2006.
- Karkazis, John - Vidakis, Ioannis. *General Heraclius The Elder*. Hellenism in the Orient, 2021. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.11953.30563>
- Kaymaz, Yunus. *Konstantin ve Hristiyanlık*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- King, Geoffrey R. D. “İslam Öncesi Dönemde Kâbe’deki Resimler”. çev. Ayşe Yüksel Ersay. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2016), 175-194.
- Koçyiğit, Talat. “Abdullah b. Übey b. Selül”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-ubey-b-selul>
- Kudame İbn Cafer. *Kitabü'l Harac*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- Kurat, Nimet. “Avarlar”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 26/1 (2011), 81-110.
- Lamberetini, Michele di Matteo. *Penitent Heraclius*. Paris Louvre Müzesi, ts.
- Lings, Martin. *Hiz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 183. Basım, 2010.
- Macit, Hasan. “Hz. Ömer Devri Şam Bölgesinin (Kudüs ve Dımaşk) Fethi ve Bölgeye Atanan Valiler”. *Tarih ve Tarihçi* 2/2 (31 Aralık 2023), 172-191.
- Mangaltepe, İsmail. “Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhasarası”. *Karadeniz Araştırmaları* 10/10 (01 Aralık 2005), 1-24.
- Mantran, Robert. “Humus”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Temmuz 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/humus--suriye>
- Marcellinus. *Roma Tarihi MS 353-378*. çev. Samet Özgülen. İstanbul: Historia, 2020.
- Marucchi, Orazio. “Haç ve Haç Arkeolojisi”. *Katolik Ansiklopedi*. C. 4. New York: Robert Appleton Company, 1908.
- Meral, Yasin. *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Mevdudi. *Tefhimu'l Kur'an*. ed. Ali Bulaç. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

- Mitchell, Stephan. *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284- 641*. çev. Turhan Kaçar. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Nijssen, Daan. “What inspired Khosrow?: Historical background of the 602–628 war”. *Medieval Warfare* 6/3 (2016), 25-27.
- Norwich, John Julius. *A Short History of Byzantium*. New York: Vintage Books, 1991.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.
- Öngül, Ali. “Dagâtir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dagatir>
- Önkal, Ahmet. “Müseylimetülkezzâb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/museylimetulkezzab>
- Örnek, Yasemin. *II. Constantius Döneminde Roma İmparatorluğu (Dini ve Siyasi Tarih)*. Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Öz, Nihan. *Theodosius Döneminde Roma İmparatorluğu*. Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Özbayoğlu, Erendiz. “Iulianus Apostata’nın Ufuktaki Hristiyanlıkla Sınası”. *Seleucia* 1 (01 Ocak 2011), 1-18.
- Özkuyumcu, Nadir. “Mukavkıs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukavkis>
- Öztürk, Resul. “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (2008), 121-145.
- Pohlsander, Hans A. “Helena, Heraclius, and The True Cross”. *Quidditas* 25 (2004), 15-42.
- Pop, Mihaela. “Constantinople as ‘the New Jerusalem’ Byzantine manners of defining identity and keeping up the cultural memory”. *University of Bucharest*, 1-8.
- Ross, Ayşe Çalık. “Hoşgörü Başkenti Nikomedia ve Galerius’un Hoşgörü Fermanının Çeviri Denemesi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)* 6 (2017), 135-145.
- Sarıçam, İbrahim. “Hâşim b. Abdümenâf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasim-b-abdumenaf>
- Schoeps, Hans Joachim. *İlk Hristiyanlar*. çev. Ekrem Sarıkçıoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Sebeos. *Herakleios Tarihi*. çev. Z. Zühre İlkgelen. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2020.
- Sezikli, H. Ahmet. “Abdülmuttalib”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmuttalib>

- Shahid, Irfan. "The Iranian Factor in Byzantium during the Reign of Heraclius". *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972), 293-320. <https://doi.org/10.2307/1291324>
- Sinanoğlu, Mustafa. "Melkâiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/melkaiyye>
- Sivrioğlu, Ulaş. "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)". *History Studies* 7/2 (2015), 99-132.
- Sivrioğlu, Ulaş. *Bizans Yahudileri*. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2023.
- Stephenson, Paul (ed.). *Bizans Dünyası*. çev. Tevabil Alkaç. İstanbul: Alfa Kitap, 1. Basım, 2023.
- Stoyanov, Yuri. "Archaeology Versus Written Sources: The Case of the Persian Conquest of Jerusalem in 614". *Acta Musei Varnaensis* 8/1 (01 Ocak 2011). https://www.academia.edu/3808482/_Archaeology_Versus_Written_Sources_the_Case_of_the_Persian_Conquest_of_Jerusalem_in_614_
- Şeşen, Ramazan. "Cezire". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezire>
- Tarakçı, Muhammet. "Nestorius ve Kristoloji". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (01 Ocak 2010), 215-241.
- Taşpınar, İsmail. "Mârûniler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/maruniler>
- Tefazzuli, Ahmed - Albayrak, Nurettin. "Enûşirvân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/enusirvan>
- Tezcan, Mehmet. "İran Armeniası (Pers-Armenia)". *Türk Tarih Kurumu*. ed. Mehmet Metin Hülâgü. 1/149-182, ts.
- Theophanes. *The Chronicle Of Theophanes Confessor*. çev. Cyril Mango - Roger Scott. Oxford, Clarendon Press., 1997.
- Tirmizi. "Tirmizi Kuran'ın Tefsiri". *Huzur ve İslam*. 21 Mart 2013. Erişim 27 Mayıs 2024. <https://huzurveislam.wordpress.com/2950-3369-tirmizi-kuranin-tefsiri/>
- Tural, Murat. "Ortaçağ'da Tebaasının Dini Üzere Olmayan Hükümdarlar ve Hayali İmparatorluklar". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* 11/34 (ts.), 43-64.
- Tural, Suat. "Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki Yahudi İsyanlarına Genel Bakış". *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi* 5/1 (11 Temmuz 2021), 132-147.
- Turgut, Ceren Altunbeğ. "Maviler ve Yeşiller: Bizans Atlı Araba Yarışçıları Çerçevesinde Taraftar Grupları". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41/71 (31 Mart 2022), 118-153. <https://doi.org/10.35239/tariharaştırmaları.941052>

- Uluer, Ahmet Göksel. “Aksum Krallığı’nın Ortaya Çıkış, Yükseliş ve Yıkılışının Temel Dinamikleri”. *OANNES - Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (26 Mart 2020), 25-39.
- Ünver, Tuğçe. “İmparator Diocletianus’un Politik İdaresi”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 49-85.
- Vasiliev, Alexander. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Arif Mansel. Ankara: Maarif Matbaası, 1943.
- Yalçınkaya, Mehmet Akif. *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Hz. Peygamber’in Mektuplarının Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yardım, Ali. “Dihye b. Halife”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dihye-b-halife>
- Yardım, Ali. “Ebu Kebşe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Ağustos 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-kebse>
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Rûm Sûresi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rum-suresi>
- Yazıcı, Tâlib. “Halep”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halep>
- Yıldırım, Ercüment - Kalaycı, Alaaddin. “Roma İmparatorlarına Senato Tarafından Verilen Fetih Unvanları ve Yönetim Anlayışına Etkisi”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 13/2 (30 Haziran 2023), 871-887. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1228354>
- Yıldırım, Nimet. “Zerdüş ve Öğretisi”. *Doğu Araştırmaları* 1/3 (2009), 1-24.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ecnâdeyn Savaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ecnadeyn-savasi>
- Yiğit, İsmail. “Kinnesrîn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kinnesrin>
- Yiğit, İsmail. “Tebük Gazvesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tebuk-gazvesi>
- Zerrinküb, Abdülhüseyin - Zerrinküb, Rüzbeh. *Sasanilerin Siyasi Tarihi*. çev. Ali Hüseyin Toğay. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2019.
- Zuckerman, Constantine. “The Khazars and Byzantium - The First Encounter”. çev. Alper Geçer. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* IV/1 (24 Temmuz 2020), 167-217.
- “5 Nummi - Heraclius, Byzantine Empire”. Erişim 22 Haziran 2024. <https://en.numista.com/catalogue/pieces207968.html>
- Jewish Encyclopedia. “Byzantine Expire”. Erişim 25 Mayıs 2024. <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/3877-byzantine-expire#anchor6>

Cherub. Department of Decorative Arts, Richelieu, 1170 1160.

“Great Martyr Euphemia the All-praised”. Erişim 03 Mayıs 2024.
<https://www.oca.org/saints/lives/2008/09/16/102626-great-martyr-euphemia-the-all-praised>

Justinian, Heraclius and Charlemagne. Staatliche Museen zu Berlin, ts.

TDV İslâm Ansiklopedisi. “Mecûsîlik”. Erişim 26 Mayıs 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mecusilik>

ÖZGEÇMİŞ

2016 yılında başladığı Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2021 yılında mezun oldu. Aynı yıl Yalova Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitime başladı.

